

RONALD DE SOUSA

AŞK

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 181

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 181

D

Ronald de Sousa

İsviçre'de doğan Ronald de Sousa, Kanada Sosyal Bilimler Akademisi'nin üyesidir ve 1966 yılından beri Toronto Üniversitesi'nde ders vermektedir. Yirmiden fazla ülkede eğitmenlik yapan de Sousa, duygu ve zihin felsefesi üzerine yaptığı çalışmalarla yaygın bir üne sahiptir.

Sousa, Ronald de
Aşk
ISBN 978-975-298-616-9 / Türkçesi: Fahri Öz
Ağustos 2019, Ankara, 169 sayfa
Kültür Kitaplığı: 181; Psikoloji: 15

Aşk

Ronald de Sousa

DOST

ISBN 978-975-298-616-9

Love
Ronald de Sousa

Birinci baskı, Ağustos 2019, Ankara

Türkçesi, Fahri Öz

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Erdal Akalın - Dost Kitabevi / *Sertifika No:* 12386
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti. / *Sertifika No:* 16157
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
1514. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

İÇİNDEKİLER

Qingting Ma de Sousa için

Teşekkürler

Bu kitabın taslakları üzerinde ya da ilgili konularda birçok arkadaşım, meslektaşım ve öğrencim öneri, fikir ve eleştirilerini esirgemediler. Kitabın filizlenen fikirlerini bir konuşmayla sunmam için 2012 baharında Hollanda'nın Leiden Üniversitesi'ne beni davet eden Bruno Verbeek'e özellikle minnettarım; o sunumda birçok dinleyici yüreklendirici yorum ve önerileriyle katkıda bulundular. Diğer öğrenci ve meslektaşlar da benzer şekilde yardımcı oldular: Budapeşte Eötvös Loránd Üniversitesi'nde (bilhassa Gabor Bóros, Judit Szalai, Ferenc Ruzca ve Eric Brown'a müteşekkirim), CUNY Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Calgary Üniversitesi'nde (Mark Migotti, Nicole Wyatt, Jack MacIntosh ve Rachel McKimmon'a özel teşekkürlerimle) ve Toronto Üniversitesi'ndeki seminerlerde.

Ayrıca, sağduyulu eleştirel yorumları için Oxford University Press'in isimsiz düzeltmenlerine de teşekkür ederim. Lana DeGasperis yazma süreci boyunca eleştirel yorumlarıyla ve yazıya ilişkin yardımıyla bana destek oldu. David Egan makul bir boyuta indirmek için elyazmasının kayda değer kısmını çıkarmayı önerdi ve yaptığı yorumlar metnin diğer birçok açıdan iyileşmesini sağladı. Qingting

Ma de Sousa, Arina Pismenny, Anthony Sangiuliano ve Jacqueline To'ya derin minnet borcumu ifade etmek isterim: hepsi son taslaklardan birini okuyarak beni can sıkıcı hatalardan kurtardılar ve son anda metnin düzeltilmesine katkıda bulundular.

I. Bölüm

MUAMMALAR

Aşk, sahip olmanın imkânsızlığının verdiği acı bir farkındalıktır.

Arnold Pernes

Aşk aslında çok sıradandır, o denli kozmik değildir, hayatın tüm sorunlarına yanıt sunmaz ve bazen belalı bir şeydir.

Robert C. Solomon

Bazı insanlar aşktan aklını yitirmiştir. Bazıları onun uğruna ölmüş, bazıları ise onun yüzünden cinayet işlemiştir. İşin doğrusu, gerçek hayatta böyle şeyler o kadar sık yaşanmaz. Ama operadaki ve oyunlardaki karakterlerin başına gelen hep budur. Trajik bir aşk hikâyesi okuyan ya da izleyen herkes böyle şeyleri bekler ve adeta anlar: ne de olsa, neredeyse aynısı bizim de başımıza gelmiştir. Sen, sevgili okuyucu, karşılıksız bir aşkın acısıyla ya da karşılık bulan aşkın verdiği ürpermeyle hayatında bir iki kere aklını yitirecek gibi olmuşsundur. Şairler, müzisyen-

ler, ressamlar ve düşünürler bu duygudan esinlenip aşkın teşvikiyle ellerinden gelenin en iyisini ya da en kötüsünü yapmışlardır. Onun hayatı değiştiren yoğunluğunu anlatabilmek için birbirleriyle yarışmışlar ve ne zaman onu tarif etmeye çalışsalar, aşk, cansız bir şekilde, sıradanlığın içinde kaybolup gitmiştir.

Aşkın gariplikleri anlaşılamaz gibi gözükse de, aşk konusunda çene çalan şair, romancı, düşünür ve söz yazarı güruhuna son zamanlarda konuya açıklık getirmeyi vaat eden biyologlar ve beyin uzmanları da katılmıştır. Bu muammayı çözebilecekler mi? Belki de, en sonunda, o çok aradığımız, aşk bağının mührünün ilacını ya da iksirini veya bizi ondan kurtarabilecek büyüyü bulabilecekler. Bunun mümkün olup olmadığı ya da böyle bir şeyi arzu edip etmediğimiz bu kitapta ele alacağımız konular arasındadır.

Aşk hikâyeleri nadiren mutlu sonla biter. En büyük aşk hikâyeleri genellikle ölümle sonuçlanır. Romantik komedi diye bilinenleri ve daha hafif olanları evlilikle biter: ama evliliğin mutlu son olduğuna dair inanış, aynı zamanda, evliliğin aslında bir çeşit ölümlü son olduğu inanışını da içerir. Âşıkların ölümünden bahsetmiyoruz, hatta onların aşklarından da bahsetmiyoruz, sadece aşk hikâyesinin bittiğini söylüyoruz. Neyse ki, çoğu evlilik, aşkını ve hikâyesini düğün törenine dek sürdürmeyi başarabiliyor; ama sonra yine ölüm vardır, bizi gerçekten birbirimizden ayıracak olan ölüm. En sonunda tüm aşk hikâyeleri acıklıdır. Ama devam ettiği sürece hafife alınacak bir serüven değildir bu! Aşkın o acı tatlı kayboluşu daha derin bir neşeye yol açar. Şair Andrew Marwell'in dediği gibi: "Durduramasak da / Güneşi, koştururuz hiç olmazsa!"

O zaman, o şarkıda da geçtiği gibi, nedir bu aşk denen şey? 'Aşk' sözcüğünün tüm anlamlarını tartışacak değilim. Herhangi bir eşanlamlı sözcükler sözlüğü bir yığın yaygın eşanlamlı sözcük sunar bize. Her birinin ince ayrımları vardır; bazıları ise birbirlerinden epeyce farklıdırlar. Birine zaafımız olması ona taptığımız anlamına gelmez; birinden hoşlanmamız onu arzuladığımız anlamına gelmez; bir kişiye duyduğumuz düşkünlük tutkudan kaynaklanabilir de kaynaklanmayabilir de; esrime duygusu ise, bir zayıf nokta olmanın çok ötesinde, gözü kara bir durumu ifade eder. Birbirlerinden oldukça farklı aşk tiplerini ayırt edebilmek için daha esrarlı Yunanca sözcükler kullanılmıştır. Bunlardan üç tanesi cinsel istek anlamını içermez. *Philia* yakın arkadaşlık kavramını çağrıştırır. *Storge* göz kulak olmak anlamında özen göstermeyi çağrıştırır ve yakın arkadaşlarımıza ya da ailemize göstereceğimiz özeni sevgilinin çıkarları ve sağlığı söz konusu olduğunda da göstermemiz gerektiğini anıştırır. Ama *storge*, bazen "hayırseverlik" olarak çevrilen ve ayrım gözetmeyen, evrenselleşmiş ve cinsiyetsiz bir tür *storge* olan *agape* sözcüğünün aksine, cinsel istekle çelişen bir sözcük değildir.

Agape'nin meziyetleri Paulus'un *Korinthoslulara Mektuplar*'ında betimlenmiştir: "Sevgi sabırlıdır, sevgi müşfiktir. Haset nedir bilmez, övünmez, kibirli değildir. Başkalarını lekelemez, bencil değildir, kolayca öfkelenmez, yapılan hataların çetelesini tutmaz. (...) Daima korur, daima güvenir, daima umut eder, daima sebatlıdır." Bunlar arzu edilen her insan ilişkisinde bulmayı umduğumuz niteliklerdir. Ancak, bu nedenledir ki, *agape*'de genellikle anlaşıldığı haliyle sevginin iki bariz özelliği bulunmaz.

Birincisi, sevgi bir (ya da en fazla birkaç) kişiyi yeri doldurulamaz bir şekilde seçip ayırmak demektir. Sevdiğimiz kişiler bütün insanlığın yapamayacağı türden bir rol oynarlar hayatımızda. Ancak, *agape* bütün komşularımızı –kimseyi dışarıda tutmadan– sevmemizi ister. İkincisi, birbirini sevme emri herkesin bunu canının istediği gibi yapabileceğini ima eder. Ne var ki sevmek (ya da birini artık sevmemek) bizim karar verebileceğimiz bir şey değildir.

Dördüncü bir Yunanca sözcük, *eros*, bu kitabın konusuna uygun düşer. *Eros*, genel olarak, yoğun cinsel cazibeyle ilişkilidir. Diğer insanlık durumlarından daha çok sayıda şiire, müziğe, sanat yapıtına –ve suça– esin veren *agape* ya da *storge*, hatta *philia* değil, *eros*'tur. *Eros*'un en aşırı, en bencil, huzursuz ve tutkulu haline karşılık olarak Amerikalı psikolog Dorothy Tennov'un türettiği *limerence** kavramını kullanacağım. Bu sözcük günlük dilde pek bilinmese de, George Bernard Shaw'un "tutkuların o en şiddetli, en akıldışı, en yanıltıcı ve en fani olanı" dediği şeye karşılık gelecek özel bir kavram bulmak için geçerli nedenler vardır. *Limerence* erotik aşkın tamamı olmaktan çok uzak olsa da, aşka dair yorumlarda payına düşenden fazlasını alır.

Genelde sanıldığının aksine, aşk bir duygulanım değildir. Kuşkusuz, aşk düşüncesi hoş ve hassas duyguları

* *Limerence* Türkçe karasevda sözcüğüne çok yakın bir anlama gelse de, özel bir kavram olduğu için çeviride aynen korumaya karar verdim. Aynı şekilde, bu sözcüğün sıfat hali (*limerent*) de olduğu gibi bırakılmıştır. (ç.n.)

getirir akla. Bu sevgi hisleri gerçekten de duygulanımlardır, ancak erotik aşkı oluşturan tek şey oldukları söylenemez. Kim olduğunuza, nasıl bir aşk hikâyesi yaşadığınız gibi koşullara bağlı olarak, aşk üzüntü, korku, suçluluk, pişmanlık, küskünlük, kasvet, aşağılama, küçük düşme, coşku, keder, kaygı, kıskançlık, iğrenme ve mahvedici bir öfke gibi duygularda belli edebilir kendini. Bunun yerine, aşkı odakta yer alan "sevgili" ile ilgili düşünceleri, arzuları, duygulanımları ve davranışları şekillendiren ve idare eden bir durum olarak düşünün. Aşk bir prizma gibi bütün deneyimleri etkiler – sevgiliyi doğrudan ilgilendirmeyenleri bile. Buna *sendrom* adını vereceğim: bir tür duygu değil, daha çok "at başı gitme" eğilimindeki potansiyel düşüncelerin, davranışların ve duygulanımların oluşturduğu girift bir örüntü. Eğer bu aynı zamanda tıbbi müdahaleyi gerektiren bir rahatsızlığa yol açarsa, bu çağrışım her zaman yersiz değildir. Âşık kişi, hele *limerent* ise, aşktan deliye dönmüş diye tanımlanır.

Bu kısa giriş metni bir felsefecinin bakış açısıyla yazılmıştır. Felsefe muammalara bayılır; aşk da bir yığın muammayla doludur. Bu konuda yanıldığımızı kabul etmek için öyle büyük tevazuya da gerek yoktur. Aşk özgecildir; aşk bencildir. Aşk müşfiktir; aşk gaddardır. Aşk gelip geçicidir; aşk sonsuzdur. Aşk cennettir; aşk cehennemdir. Aşk savaştır. Aşk tanrılarla konuşmaktır; aşk en berbat suçları meşru kılar. Bazılarınca aşk Tanrı'dır – elbette, her iki görüşün de yanıtlaması gereken bolca soru vardır. Tanrılarla iletişim tehlikeli olabilir, buna tanık olanlar için bile. Öyleyse, aşk hakkındaki yaygın görüşlerden kaynaklanan birkaç seçme muammaya göz atalım.

Aşkın nesneleri: neyi sevebiliriz?

Her şey bir insanın aşkının nesnesi olabilir mi? İlk bakışta öyle görünebilir. Seyahat etmeyi, havucu, matematiği ya da hızlı arabaları sevebilirsiniz. Ancak, bunlar, âşık olmaktan çok, açık bir ifadeyle, *hoşlandığımız* şeylerdir. Erotik aşk için olası nesneler daha da sınırlı görünmektedir: yalnızca insanlar söz konusudur; bazılarına göre, insanlar arasında yalnızca bir cinsiyetten insanlar aşk nesnesi olabilir. (Bazılarınca o tek cinsiyet "karşı cins"tir; diğerlerince ise onun tersi.) Bu kısıtlamalar iki önyargıyı ele vermektedir: ilki, aşk nesnelerinin bir cinsiyetle sınırlı olması gerektiği; ikincisi ise yalızca iki cinsiyet olduğu görüşü.

Sevgili okur, belki de bu önyargılardan hiçbiri sizin için bir şey ifade etmiyordur. Ancak, gene de, diğer tabuları destekliyorsunuzdur. Örneğin, yetişkinlerin aşkının çocuklara yönelik olmasını iğrenç bulan tabuyu. Pedofilinin yaydığı dehşet kültürel olarak sınırlıdır: başka yer ve zamanlarda rıza gösteren bir erkekle oğlanın ya da erkekle kızın ilişkisi normal görülmüştür. Ancak, bir zamanlar eşcinsellik, zina, rızaya dayalı sado-mazohizm ya da ebeveynler veya rahiplerce onaylanmayan erotik arzu gibi diğer aşk ve cinsellik biçimlerine yöneltilen tepki günümüzde bu tür ilişkilere yöneltilmiştir. Bunların hiçbiri bizi dehşete düşürmemektedir, ancak, farklı yaş grupları arasındaki erotik ilişkilere duyulan tepki giderek yoğunlaşmıştır.

Neredeyse bu denli yoğun tepki çeken bir tabu daha vardır. Zoofili, yani bazı insanların hayvanlara karşı duyduğu erotik aşk, özellikle de bestiyaliteyle, yani insan-dışı canlılarla kurulan cinsel ilişkiyle karıştırılınca çok tepki

çekmektedir. (Her ikisi de Albert Albee tarafından bir keçiye *limerent* olan bir adamı konu edinen *Who is Sylvia* adlı oyunda büyük bir canlılıkla işlenmiştir.) Hayvanlarla cinsel ilişki tabusu sıkça hayvanların "rıza" gösteremeyeceği gerekçesiyle savunulmuştur. Bu yaklaşım, hayvanlar, aşk ve cinsellik konularına dair tavrımızdaki tuhaflıklar konusunda çok şey söylemektedir, zira, bu itirazı yönelten insanlar bir inek ya da domuza kesilip yenmeleri konusunda rıza gösterip göstermediklerini sormayı hiç düşünmezler. Öyle görünüyor ki, aydınlanmış çağımızda yalnızca hayvanlar "ölümden de beter bir yazgı"dan mustariptirler.

Daha da tuhaf, ancak dehşet yaratmaktan çok şaşkınca bir alaya maruz kalanlar ise cansız nesnelere âşık olduklarını iddia eden *objektofil*lerdir. Dünya şampiyonu bir okçunun yayıyla tutkulu bir ilişkisi vardı. Aşkı küllenince, ustalığı da köreldi. Derken, Eiffel Kulesi'yle evlendi. Her halükârda, canlı ile cansız arasındaki çizgi belirsizleşmektedir. Japonya'da robotbilim, canla başla, sıradan şişme kadınların yerine geçebilecek, giderek gelişmiş konuşma ve eşduyum becerilerine sahip erkek ve kadın robotlar geliştirmekle meşgul. Doğal ve robot ev hayvanlarının tecrit edilmiş huzurevi sakinlerinin stresini ve tansiyonunu düşürdüğü tanıtlanmıştır. Robotların her yaştan aşka susamış insanlara duygusal ve cinsel açıdan arkadaşlık sunabileceği günler an meselesidir. Elbette, felsefeciler ve psikologlar aşka susamış insanların gerçekten neye susadıklarını keşfedebilirlerse.

Kısacası, aşkın insana özgü bir yeti olduğu varsayılsa da, insanların âşık olabilecekleri şeyler konusunda doğal

hiçbir engel olmadığı görünmektedir. Gerçekten açık fikirli insanlar için hayvanlar, cansız nesneler ya da bu ikisi arasında yer alan bazı şeyler bu kapsamdadır. Bu kadar açık fikirli olmak bir hata mıdır? (Benden söylemesi, nüktedan biri, aşırı derecede açık fikirliyseniz beyninizin akabileceğini söylemişti!) *Objektofil*ler, kuşku yok ki, *bir şeyler* hissediyorlar; peki, bu gerçekten aşk olabilir mi?

Evet, neden olmasın? Böylesi bir konuda nasıl karar verebiliriz ki? Bu konuda yazan neredeyse bütün "uzmanlar" *gerçek* aşkı sahte olanından nasıl ayırt edeceğimizi bize anlatmada o kadar hevesliler ki: bazı aşk biçimlerinin daha soylu ve yüce olduğu konusunda bizi temin ediyorlar; diğerlerinin aşağılık olduğu ve pek de insanca sayılamayacağı söyleniyor. Bu benim karşı çıkmaya çalışacağım ahlakçı bir tepki. Benim temel varsayımım hiçbir aşk tanımının içkin olarak diğerlerinden daha "gerçek" olamayacağıdır. Bazı aşk biçimleri sizi daha mı mutlu eder? Belki de, aşk kavramınız muhtemelen onu yargılamakta kullandığınız mutluluk anlayışınızı desteklemektedir. Her halükârda, tanımlar konusundaki savlarda hep keyfi bir şeyler vardır. Öyleyse, aşkı tanımlamaya kalkmak yerine, aşk hakkındaki kimi gündelik konuşmalarda su yüzüne çıkan birkaç muammaya daha göz atalım.

Aşk ne kadar özneldir?

Âşık olunabilecek nesneleri saptamanın zorluğu, seven kişinin her şeyi uydurmuş olduğu şüphesini doğurabilir. Bireysel farklara karşın, yargılarımızın çoğu geniş ölçüde

yaygındır. Bir matematik kanıtlanımı değerlendirirken onu anlayacak yetkinlikteki insanların hepsinin hemfikir olması beklenir. Anlaşılması en güç matematik dallarının haricinde, "Ne dediğinizi anlıyorum, ama size katılmıyorum," deme şansınız yoktur. Fiziksel olgular ve onlara ilişkin açıklamalar söz konusu olduğunda uyuşmazlık ve tartışma normaldir; ancak, bilimsel bir uzlaşmanın ortaya çıkmasını bekleriz. Bu türden sürtüşmelerin çözülmesi durumunda onların nesnel bilgilerle ilgili olduğu yönündeki kanımız doğrulanmış olur. Duygusal tepkilerimiz bile –iğrenme, beğeni, öfke, korku– geniş ölçüde yaygındır. Ne var ki, aşk için bu pek geçerli değil. Milyonlarca insan bazı kişileri "çekici" ya da "seksi" bulur. Dolayısıyla, çekiciliğin nesnel bir tarafı olabilir. Ancak, çekicilik sevilebilirlik değildir. Birçok insan için erotik aşk nadiren deneyimlenen bir şeydir – hatta bazen ömrümüz boyunca başımıza gelmeyebilir. Ve bazen âşık kişi sevgilisinin milyonlarca başka insanın tutkulu erotik aşkının nesnesi olduğunu fark etmeyi ummaz, hatta böyle bir şey hoşuna bile gitmeyebilir.

Sevdiğiniz kişide ona duyduğunuz aşkı ortaya çıkaran, nesnel anlamda mevcut bir şey var mıdır? Eğer varsa, bu, büyüsü sadece sizin üzerinizde etkili olan bir şeydir (ve belki diğer birkaç "rakip" üzerinde diye düşünürüz; ama neden sizinle aynı zevke sahip sizin gibi estetlerden söz etmiyoruz ki). Belki de, yaptığınız seçimler, örneğin, sevdiğiniz kişiyle çocukken bağlandığınız bir koruyucu arasındaki benzerlik gibi, hayatınızda ya da doğanızda meydana gelen olaylar yüzünden sizi etkileyen faktörlere bağlıdır. Bu, yaptığınız seçimlerin tamamen öznel olmadığını kanıtlamaz;

çünkü, belki de hoş bir rastlantı sonucu, küçüklüğünüzdeki koruyucunuz nesnel olarak sevilen biriydi. Ancak, onun tesadüfen karşınıza çıkması, sizin de ona bağlanmış olmanız daha muhtemel. Her yeni anne kulağına büyülü iksir damlatılınca *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'ndaki Titania'ya benzer: doğum yaptıktan sonra gördüğü bebeğe kimyasal olarak tutulma eğilimindedir.

Bu konunun aslı ne olursa olsun, aşkın ne ölçüde sevgilinin özelliklerine ya da sevenin eğilimlerine bağlı olduğu nesnellikten öznelliğe bir dizi olasılığı tanımlar. Nesnel açıdan bakılınca, aşkı harekete geçiren şey, doğuştan güzel ve iyi olana duyduğumuz arzu olabilir. Diğer taraftan bakınca, en önemli şey ilk karşılaşmanın uğurudur. Her yenidoğan, annesini değil de kuşbilimci Konrad Lorenz'i sadakatle takip eden kaz yavrularını andırır; Lorenz, yumurtadan çıkan yavruların gördüğü ilk şeyin anneleri değil, kendi kafası olduğuna dikkat etmişti. Meseleye bu açıdan bakınca sevgilinin niteliklerinin konuyla ilgisi yoktur. Kuşbilimci de bir kazın yerine geçebilir.

Bu denli katı bir yaklaşımla her iki aşırı seçenek de saçma görünmektedir. Aşk, her biri tamamen benzersiz özelliklere sahip belirli bireyler arasında olan bir şeydir. (Bu bir mecaz falan değildir. İki bireyin tek bir genoma sahip olması olasılığı –ikiz ya da klon değillerse– bilinen evrende onca element partikülü arasında tesadüfen belli birine rastlama olasılığı kadar uzaktır.) Eğer aşk birbirini seven bireylerin benzersiz özelliklerini yansıtıyorsa, insanlar arasında neredeyse sonsuz bir aşk çeşitliliği olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Şaşırtıcı olansa hem âşığın hem de sevgilinin biricikliğinin şaşırtıcı derecede az sayıda basmakalıp senaryoda ortaya çıkmasıdır.

Belli gerçeklerle mi severiz?

Nice insan kendi tutkularının düpedüz tuhaflığına lanet okusa da, kimileri aşkları için mantıklı gerekçeleri olduğunda ısrar eder. Ancak, bu gerekçeler sıralandığında hepsinin bayağı ya da akıl erdirilemez biçimde tuhaf oldukları ortaya çıkacaktır. Sevgili kendi adına *doğru* gerekçelerle sevilmek istiyor olabilir. İyi de nedir bunlar?

Yaygın bir yanıt "ben ben olduğum için"dir. Ancak, sevgili "beni neden seviyorsun?" diye sorduğunda yanıt vermeye çalışmak bir mayın tarlasından temkinli adımlarla geçmeye benzer. Romeo'nun Juliet'i neden sevdiği konusunda ileri sürdüğü gerekçe ille de Juliet'in sevilmek için seçeceği türden bir gerekçe olmayabilir. Romeo onu güneşe benzeterek methiyeler düzerken Juliet karşı çıkabilir: "Sıcak olabilirim ama öyle Güneş'e falan benzemem ben. Lavta çalarken bütün ruhumu veriyorum, oysa sen dinlemiyorsun bile." Ayrıca, Romeo'nun aşkının gerekçeleri ne olursa olsun, o meziyetler söz konusu olduğunda Juliet'le boy ölçüşebilecek ya da onu geçebilecek nice kadın olabilir. Sırf güneşe daha çok benziyor diye başka bir kadın uğruna onu terk etmese de, Juliet'in değişmesi kaçınılmazdır. Güzelliği solacak, saçları dökülecek, nüktedanlığı körelecektir. Ve sonra, çok makûl bir şekilde, Romeo artık onu sevmeyecektir belki de. O zaman, en iyisi genç yaşta ölmektir: efsanevi âşıkların en gözde çözümü.

Aşkın gözü kör müdür?

Diyelim ki, Romeo Juliet'i güneş olduğu için seviyor. Doğrusu, bu pek de mantıklı bir şey değil; eğer Juliet ger-

çekten öyleyse, Romeo'nun kör olduğuna şaşmamak lazım. Aşkın gözünün körlüğü bir klişedir. Aslında, bu iki boyutlu bir körlüktür: Romeo, Juliet'in kusurlarını göremeyecektir, ancak diğer kadınların cazibesine de kayıtsız kalacaktır.

Aşk bazen de keskin bir ilgi olarak nitelendirilir. "Olduğunuz gibi" sevilmek istiyorsanız, doğal halinizle nasılsanız öyle görülmeyi istersiniz. Süse, abartıya ihtiyacınız olmamalıdır, sevgilinizin ilgisi de sürekliliği için yanılsamalara ihtiyaç duymamalıdır:

> Sevgilimin gözleri değil güneşin dengi,
> Mercan daha kırmızı onun dudaklarından…
> Şu var ki ozanların boş lafına karnı tok,
> Mecazı fos çıkaran sevgilimin eşi yok.*
>
> Shakespeare, Sone 130

Sevgililerin karşılıklı bakışının yoğunluğu aşkta görmenin ve görülmenin önemini kanıtlar. O yaygın ifadeyle, birbirlerinin ruhuna bakarken âşıkların ortak arzusu artar. Yalnızca fiziksel olarak değil, birbirlerine karşı savunmasız ve açık olmak anlamında da çıplak hissederler kendilerini. Bu yüzden, aşkın apaçık bir tasavvur olduğu fikri, haliyle, karşılıklılığın aşkın temel bir veçhesi olması gerektiği beklentisine yol açar. Karşılıklı bakışta ortaya çıktığında karşılıklı aşk esrime (*ecstasy*) yaratabilir – bu, kökenbilimsel anlamda "kendinizin dışına çıkmak" anlamına gelir.

* William Shakespeare, *Soneler*, çev.: Talât Sait Halman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 130.

Ancak, karşılıklı ilgi aynı zamanda şüphe ve endişeyi de besleyebilir. Bazı âşıklar daima sevgililerinin beklentilerini boşa çıkaracakları korkusuyla yaşar. Bu bakış açısınca, karşılıksız aşk daha iyi olabilir: beklenti yoktur, dolayısıyla, endişe duyulacak bir şey de. Alman şair Johann Wolfgang Goethe'nin romanlarından birinde karakterlerden biri şöyle haykırır: "Diyelim seni seviyorum, bundan sana ne?" Sahiden, özgecilik gerçek aşkın alâmet-i farikası ise, karşılıksız aşkın –inandırıcılıktan ne kadar uzak olsa da– en iyi aşk türü olduğu iddia edilebilir: karşılık olarak hiçbir şey elde etmediği için, belirtileri bir lütufla mübadele edilmez.

Yalnızca karşılıklı aşkın gerçek aşk olduğunu düşünenlerin içine dert olan bir husus daha vardır. Sevgilinin tasavvuru ne kadar gerçekçi olursa olsun, bu, her zaman ortak etkinliklerin ve planların hayaliyle beslenen bir tasavvurdur. Karşılıklı aşkta bu tür hayaller ortak bağlılığın hem nedeni hem de sonucudur. Karşılıksız aşkta ise bunlar düpedüz fantezidir ve gerçekleşmeyecek bir zamana ya da duruma bağlıdır. Eğer aşk sevgililerde dinamik bir değişim anlamına geliyorsa, karşılıksız aşk bunu sağlayamaz.

Öyleyse, karşılıklılığın aşkın temelini oluşturup oluşturmadığı sorusu birbiriyle çarpışan önsezilere yol açmaktadır. Yazılacak bir kanun yoktur ortada. Ancak, aşkın beraberinde açık seçik bir tasavvuru da getirdiği düşünülüyorsa, *agape* ile yakınlığı karşılıklılık üzerinde ısrar etmememiz için bir başka gerekçe daha sunmaktadır. *Agape*, hiçbir yargı taşımadan, bütün kardeş insanlarla paylaştığımız ortak insanlığın farkına varmamızı gerektiren sevgi

biçimidir. Kardeş insanların da bizi sevmesi –bunu beklemenin gerçekçi olmaktan ne kadar uzak olduğu bir yana– bunaltıcı olabilir. Ayrıca, *agape* kişisel tercihlerden uzak durmamızı talep eder. Diğer taraftan, erotik aşkta bireysel tercihler son derece önemlidir. Bu önseziler çelişiyor gibi görünse de, aslında, uzlaştırılabilirler. Juliet'in Romeo'nun kusurlarının farkında olmaması gerekmez: onları kusur olarak görmemesi yeterlidir. O zaman, doğru anlaşıldığında, aşkın körlüğü görme yeteneğinin kaybı değil, yargı yeteneğinin kaybı olabilir.

Bir başka açıdan bakınca, aşkın körlüğü aldatmadan kaynaklanıyor olabilir. "Bir bakın şu âşıklara," diye yazar şair Rainer Maria Rilke, "ne çabuk yalan söylemeye başlarlar tanıyınca birbirlerini!" Genç bir kadın sevgililerine hiç yalan söylememekle övünüyordu. Kendine karşı çıkılınca durumu şöyle açıkladı: "Yalnızca kocama yalan söylerim çünkü onu seviyorum. Sevgililerime asla yalan söylemem." Belki de çok bilgece konuşuyordu kadın: yalnızca en çok sevdiğimiz insanlar söz konusu olduğunda riskler gerçeği söyleyemeyeceğimiz kadar yüksektir. Birçok nedenle yalan söyleriz ama belki de çoğunu sevdiğimiz biri acı çekmesin diye söyleriz. Shakespeare'in 138. sonesinde de örneklendiği üzere, kendini kandırma da bir rol oynar burada: "Aşkım yemin ettiğinde hakikat olduğuna tepeden tırnağa / İnanırım ona, bilsem de yalan söylediğini." Sevgililerin beklentileri çoğunlukla mantıksızdır. Beklentileri tamamen mantık dışı olan kimseleri yalnızca yalanlar ve kendini kandırma koruyabilir. Kim bilir, belki bu konuda öyle ahım şahım bir muamma yoktur.

Aşk özgürlük müdür yoksa kölelik mi?

Erotik ve dinsel şiirin birçok ortak izleği vardır, bunların en başında da teslimiyetin getirdiği özgürlüğün övülmesi gelir. John Donne hem sevgilisine hem de tanrısına seslenirken bu paradoksu kullanır. En ünlü erotik şiirinde, "Özgür olmaktır bu zincirlere bağlanmak," der; aynı düşünceyi en haşmetli dinsel şiirlerinden birinde de dile getirir: "Al beni kendine, hapset beni, zira / Bağlamadıkça beni kendine, özgür olamam asla." Şiirde geçen "kendine bağlamak" (*enthrall*), modern kullanımdaki o cılız "ilgi çekmek" anlamını anıştırmaktan çok, kökeninde yer alan "kölesi olmak" anlamında kullanılmıştır. İyi de, köle olmak insanı nasıl özgürleştirir ki? Özgürseniz, sizin yerinize karar veren hiç kimse yok demektir. Onu belirleyen şey dışarıdaki bir güç ya da iradeden değil de içinizden geliyorsa, iradeniz özgür demektir. İstediğiniz şeyi yapabiliyorsanız, özgürsünüzdür. Mesele şu ki, neyi istediğinize kendiniz öyle kolayca karar veremezsiniz. Nasıl düpedüz bir yalana inanmaya karar veremezseniz, itici bulduğunuz bir şeyi de kendi isteğinizle arzulayamazsınız. Nihayetinde, tercih ve arzularınız genlerinizden ve yetiştiriliş biçiminizden kaynaklanır. İlkinde hiçbir kontrolünüz olmamıştır, ikincisindeyse fazla bir söz sahibi değilsinizdir. Menşei ne olursa olsun, artık arzularınız tamamen sizindir. Benzer şekilde, bir başkasının arzularını gönülden destekliyorsanız, onlar artık sizin arzularınız olmuştur. Hem seçim yapma yükünden de kurtulmuş olursunuz. Kölelik haliniz en yüce özgürlük gibi gelecektir size.

Kölelik halinizden mutluysanız, sevgilinizin payına ne düşer? Sevgililer birçok şey ister: güven, yakınlık, duygusal

uyum, yoldaşlık, yekdiğerinin esenliği konusunda ilgi. Bu nitelikler her tür sevgi ve arkadaşlıktan beklenen şeylerdir. Ancak, erotik aşk iki güçlü arzu daha gerektirir: *tamamına erdirme* (consummation) ve *devamlılık* (perpetuation). Sorun şu ki, bu iki arzu da çelişme eğilimindedir. Nedeniyse tamamlamanın bir sona erme olmasıdır. Shakespeare'in 65. sonesinde olduğu gibi, birçok sanat yapıtında görülen, aşkın o uçucu anını sonsuza dek sabitlemek diye tanımlanabilecek saplantılı tasarı buradan kaynaklanır:

> Ah ne dehşet verici düşünce! Heyhat, nerde saklansın
> Zaman'ın en nadide mücevheri Zaman'ın sandukasından?
> Ya da hangi güçlü el yakalasın onu hızlı koşan ayağından?
> Ya da kim dur diyebilir bozulmasına güzelliğin?
> Ah! Hiç kimse, elbet işe yaramazsa bu mucize
> Kara mürekkepte sevgilim parlamaya devam etmezse.

Tamamına erdirme, elbette, cinsellikte ve aşkta farklı şeyler ifade eder. Ancak, belki yeterince farklı şeyler değildir bunlar. Cinsellikte tamamına erdirme orgazmdır; ancak aşkta bunun genellikle bir tür *mülkiyet* olarak görülen evlilik olduğuna inanılır. (Bir evliliğin tamamına erdirilmesi cinsel ilişkiyle ona mülkiyet mührünün vurulmasıdır. Bir evliliğin cinsel ilişkiyle tamamlanmaması birçok yargı kararında evliliğin feshi için yeterli sebeptir.) Ancak, mülkiyet, bir insanın aşkının nesnesinin sevgisini özgürce veren bir özne olduğu fikriyle bağdaşmaz görünmektedir. Mülkiyet efendinin köleyle arasındaki ilişkidir; felsefeci Hegel'in o ünlü ifadesiyle (nadiren görülen bir açıklıkla)

köleliğin, yalnızca kölenin özgürlüğünü değil, aynı zamanda efendinin gücünü de kısıtlayan bir anlamı vardır. Kölenin onun üstünlüğünü kabul etmesinin tadını tam anlamıyla çıkarabilmek için, efendinin o övgünün serbestçe sunulan bir şey olduğunu görmesi gerekir. Kölenin itaati zorla elde edilmişse anlamsızdır. Bu nedenle, bir insanın bir diğerini, hatta bir köleyi tam anlamıyla sahiplenmek istemesi olanaksızdır. Aşkta çok daha barizdir bu: aşk serbestçe verilmezse, aşk falan sayılmaz.

Mülkiyet beraberinde kaybetme korkusunu ve malını koruma dürtüsünü de getirir. Mülkiyet nedir? Bir şeye sahipseniz, ondan istediğiniz gibi yararlanma hakkınız vardır. Ancak, birçok şeyden onların sahibi olmadan yararlanabiliriz: güneş, deniz, doğanın güzellikleri. Mülkiyetin belirleyici özelliği onun verdiği haz değil, diğerlerini bundan mahrum etme hakkıdır. Kıskançlık o mahrum etme hakkının duygusal koruyucusudur. Birçok insan onun doğuştan geldiğine inanır; VI. Bölüm'de göreceğimiz üzere, evrim psikolojisi bunun nasıl işlediği konusunda standart bir hikâye sunar. Ancak, resmi ya da gayrı resmi sözleşmeye dayalı zaruretlerin yürürlüğe konulması değil de kıskançlığın aşk üzerindeki etkisiyle ilgilendiğimiz sürece, kıskançlık genellikle had safhada zararlıdır. Kendini sık sık yersiz şüphe, huysuzluk, ihlalci bir gözetleme ve bazen de düpedüz şiddet şeklinde gösterir. Birçokları bu tür davranışları aşkın bitmesi için yeterli neden olarak görür. Sevgilinizin bir başkasıyla mutlu olduğu düşüncesinin verdiği korku ve tiksintiyle hayatınızı karartmak yerine, onun sizin dostluğunuzdan zevk duymasını tercih etmez miydiniz? Aşkın bu iki belirtisinden –sevgilinin varlığından haz

duymak ve sevgilinin diğerleriyle yaşadığı hazların verdiği acı– ilki, kuşkusuz, sevgilinin ilgisini canlı tutmada daha etkili olandır.

Ne var ki, kıskançlık, genellikle, doğal ve ahlaki anlamda doğru bir şey olduğu gerekçesiyle onaylanır. Sevgilinizin kıskançlığı, arzulandığınızın nefes kesici bir kanıtı olarak görülebilir. İskoçya'daki bir kadınlar hapishanesinde çalışan biri, mahkûmların kocalarının onlara duyduğu aşk hakkındaki konuşmalarına kulak misafiri olmuş; koca karısını dövüyorsa, onu sevdiği anlamına geliyormuş bu. Koca karısını dövmüyorsa, bu, karısını hiç umursamıyor demekmiş. Karmaşık sado-mazohist oyunlar güven ve kırılganlık duygularının uzak alanlarını ortaya koyar ve aşkın bir tür dışavurumunu oluşturmakta hiç de azımsanmayacak bir işlevleri vardır. Ancak, İskoç mahkûmların bu tür pratiklere atıfta bulunması pek olası görünmüyor. Ebeveyn figürlerinin çocuklarına uyguladığı şiddetin bağlılık ve kötü muamele arasında bir bağlantı kurmalarına yol açmış olabileceği düşünülebilir. Bu tür vakalarda, kötü muamele, ne yazık ki, bağlılığı gösteriyor olabilir.

İskoç mahkûmların ne düşündüğünden bağımsız olarak, görüşleri popüler kültüre hepten yabancı değildir. Düşünün, 1960'lı yıllarda The Crystals grubunun aynı mesajı taşıyan "He Hit Me" ("Bana Vurdu") adlı bir şarkısı vardı!

Şiddet kötülense de, kıskançlık çoğu zaman ona yol açan kötü davranış için yeterli bir bahane sayılır. Bu tür tavırlar kıskançlığın yol açtığı saldırgan duyguların karşı konulmaz olduğu varsayımından kaynaklanır. Ancak, bunlar biraz da aşkı mülkiyetle bir tutan belli bir ideolojiyle ilintilidir.

Aşk cinsel ilişkinin saflığını zedeler mi?

Bir karşılık olmadan verilen aşk gerçek aşk değilse, o zaman bir çıkar karşılığında bağışlanan aşk aşkın çarpıtılmasıdır. Örneğin, cinsel ilişki karşılığında sunulan aşk genelde aşk sayılmaz. Fark edilmeyen şey, tersi durumun da doğru olduğudur. Cinsel ilişkinin en iyisinin aşktan neşet ettiği yaygın bir kanıdır. İyi ama nasıl? En iyi cinsel doyum için size âşık kişilerden kaçınmanız gerektiğini söyleyen ilk (ama son değil tabii) kişi Platon'un diyaloglarındaki bir karakter olan Phaidros'tu. Bunun yerine, "duygusal bağlanma olmadan cinsel ilişki yaşayarak" hoşça vakit geçirin. Sevgililerin karşılıklı talepleri nadiren mükemmel bir uyum içindedir; bu uyum olmadığında ise bir sevgili tam bir baş belası olabilir. Ancak, daha incelikli neden, (cinsel ilişkide ya da samimi bir sohbetin heyecanında) *belli bir nedenden ötürü* sahip olunmak ya da arzulanmak istememenizdir; bu neden diğer kişinin sizi sevmesi olsa bile.

Aşk cinsel ilişkiye nazaran gizli bir güdüdür. *Limerence* acılarıyla kıvranırken duyulan yoğun cinsel arzu çoğu kez doğal karşılanır. Ancak, daha da külfetli olabilen diğer aşk biçimleri insanları her türlü nahoş şeyi yapmaya sevk edebilir. Hasta ve berbat bir durumdaysan, sana gönül rızasıyla bakabilirim çünkü seni seviyorumdur. Ancak, bunun nedeni hasta ve berbat durumdaki insanlara bakmayı doğası gereği hoş bulmam değildir. Seni sevdiğim için seninle cinsel ilişki kurarsam, bu düşünce şüphe doğurabilir. Aşkta olduğu gibi cinsel ilişkide de her gerekçenin yanlış gerekçe olduğu sonucuna varma yanılgısına düşebiliriz.

Aşkın cinsellikle kirlenmediğinde en saf halinde olduğu yönündeki yaygın inanışın tersi de eşit derecede akla yatkındır: cinsel arzunun aşk tarafından kirlenmediğinde saf kaldığından emin olabiliriz. Aşkta olduğu gibi arzuda da özgürlük odaklanmanın saflığını gerektirir. Nasıl ki sizi sırf cinsel açıdan seven birinin sizi aslında sevmediğinden endişe edebilirseniz, aşkının (ama *limerent* olmadan) sonucu olarak sizinle cinsel ilişki kuran birinin de sizi aslında arzulamadığından şüphe duyabilirsiniz.

Aşk kavramının etrafında gizlenen muammalar ve paradokslar hesaba katıldığında, bu yaklaşımların hiçbiri kendi başına bir anlam ifade etmeyecektir. Konuya farklı açılardan bakmak gereklidir. Onu tanımlarken kullandığımız ne kadar model ve analoji varsa, onu ele almak için de o kadar farklı yol vardır. Daha ileride, evrim kuramı, psikoloji, sosyoloji ve nöroloji gibi disiplinler yoluyla ortaya çıkmış yakın tarihli bazı kuramları ele alacağım. Ancak, ilkin, aşk kuramına has mükemmel bir eklektizm örneği olarak aptallığın ve hikmetin harika bir bireşimine, bir antik dönem metni olan, kadim Platon'un ufuk açıcı *Symposion*'una (Şölen) eğileceğim.

II. Bölüm

PERSPEKTİFLER

Çünkü bütün o güzellik seni alımlı kılan
Başka bir şey değildir güzel esvabından kalbimin,
Nasıl ki seninki benimkinde, senin göğsünde yaşa-
yan...
...Sanma ki hayatta kalır kalbin can verince benimki,
Verdin sen kalbini bir daha almamak üzere geri.

Shakespeare, Sone 22

Symposion (Şölen) bir içkili toplantıdır. Antik Yunanlar şaraba su katmayı akıl edecek kadar zeki olduklarından ayık kalabiliyorlardı. Platon'un *Symposion*'unda aktarılan söyleşinin akşamında, toplantıya katılanlar sırayla aşkı övecekleri konuşmalar yapmaya karar verirler. Günümüzde bu diyaloglar bizim için hâlâ canlılığını korumaktadır. Ve felsefecilerin bu tarifi zor konuda şiirin ve edebiyatın tekeline meydan okuma yordamlarını öngören bazı perspektifler de barındırmaktadırlar.

Aşk ve doğa: iyi ve kötü

İlk konuşmacı Phaidros aşkın bir insanı daha iyi olmaya sevk etmedeki gücünü över. Aşk insanın karakterini geliştirir. "Karakter" sözcüğü iyi anlamda kullanılmıştır. Betimleyici bir ifade olarak bir insanın düşüncelerinden, değerlerinden ve davranışlarından ne beklediğimizi anlatır. Ayrıca, bir övgü ifadesidir. Birisi için "ne karakter ama!" dediğimizde, onun tuhaf ve dolayısıyla estetik anlamda çekici olduğunu ifade ederiz. Karakter *sahibi* kişi güvenilirdir; özdenetime sahiptir, ahlaki olarak övgüye değer biridir. Estetik ve ahlaki karakter özellikleri Yunanların centilmen sözcüğüne karşılık gelen sözünde de ima edilir: *kalos k'agathos*, yani "yakışıklı ve iyi".

Dolayısıyla, diyaloglarda ortaya çıkan ilk düşünce aşkın hem güzel hem de iyi olduğudur. Bu izlek Augustinus'un "sev, sonra ne istersen yap" sözünden çağdaş bir klişeye, "tek ihtiyacın olan şey aşk"a kadar işitilmeye devam etmiştir. Aşk bizi yeni biçimlerde hissetmeye, düşünmeye ve eylemeye sevk etmesinden ötürü önemlidir. Bazen bizi en azından elimizden gelenin en iyisini yapmaya güdüler.

Ama yalnızca bazen. İkinci konuşmacı Pausanias aşkın niteleyici özelliği hakkında kafa yorar. Aşk bizi iyi eylemlere olduğu kadar kötü eylemlere de yöneltebilir. Bu, iki tür aşk olması gerektiği fikrine mi götürür? İlle de götürmez. Tek bir aşk amacına yönelik bir iyi, bir de kötü yol olabilir. Aşkın birincil amacının *sevilmek* olduğunu varsayalım. O zaman, iyi davranmak sevgilinin saygısını kazanmanın bir yolu olabilir. Bunun çıkarcı bir şey olması gerekmez: sevgilinin düşüncesi gerçekten sevilme-

ye layık olma arzusunu uyandırıyorsa, sevilmeyi istemek kişinin kendi özsaygısını korumak istemesidir. Ancak, övgüye değer olmasa da, aynı sevilmek gereksinimi kişiyi rakiplerini ortadan kaldırmak için iftiraya ya da cinayete de sevk edebilir.

Ancak, Pausanias'ın sözünü ettiği şey bu değildir. Aşkın etkilerini değil, aşkın *türler*ini karşılaştırmaktadır. İyi tür "ruhtan gelendir"; kötü tür ise "bedenden gelendir". O kadar farklıdırlar ki farklı koruyucu tanrılara ihtiyaç duyarlar. (Kafa karıştırıcı da olsa ikisinin de adı Afrodit'tir.) Biri "göksel", diğeri "sıradan"dır. Pausanias daha yüce, "ruhsal" ve en erdemli özlemlerimizle ilintili olan *gerçek aşk* ile insan-dışındaki canlılarla paylaştığımız, "daha alçak" içgüdüleri ifade eden *saf şehvet* arasında hâlâ geçerli olan bir karşılaştırma yapmaktadır.

Bu karşılaştırma doğanın gerçekleri üzerine mi kuruludur? *Symposion*'daki özgül bağlamdan öyle olmadığı anlaşılıyor. O toplantıya katılan herkes en yüce aşk biçiminin bir erkekle ergen bir oğlan arasında yaşanabileceğini peşinen kabul etmiştir. Çoğu çağdaşımız buna pedofili deme eğilimindedir. Platon'un çevresinde, iki bin beş yüz yıl sonra bile bizi düşünceleriyle hayran bırakan zeki insanlar arasında böyle bir sapkınlık nasıl bir norm olabilirdi? Besbelli ki, toplumsal beklentiler ve pratikler değişmiştir. Bu da yüce ve alçak aşk biçimlerini kavrayışımızın doğadaki gerçeklere değil, en azından kısmen değişen toplumsal normlara dayandığını göstermektedir. Ne var ki, hâlâ yaygın olarak aşkın yüce ve alçak biçimlere olanak tanıdığı varsayılmaktadır. Ancak, bir erotik aşk biçimini neden bir diğerine üstün görelim ki?

İki neden öne sürülebilir. Biri, iki aşk kipinden birinin sonuçlarına dayanır. Bu bakış açısına göre, daha özgeci aşk daha üstün görülür çünkü özgecilik toplumsal uyumu sağlar. Bu noktada âşıkların sicili karışıktır. Âşıklar karşılıklı hayranlık kozalarının içine yerleşince özgecilikleri yalnızca bir kişiyle sınırlı kalır ve dünyanın geri kalanını unutmaları işten bile değildir.

Bazı aşkları diğerlerine üstün tutmanın diğer nedeni ise aşkın ve cinselliğin insan doğasındaki yerine ilişkin bazı algılama biçimlerine dayanır. Bu tür algılama biçimleri üç temel model etrafında toplanmıştır. Pausanias'ın önerdiğine *püriten* model adını verebiliriz. Bu model bir akıl, duygu ve şehvet hiyerarşisi öngörür. Akıl en iyi ve gerçek benliğimizle tanımlanır ve meşru olarak her şeyi kontrol eder. Püriten modelin bazı değişkeleri onu "ruh" ve "beden" arasında bir ikiliğe indirger: ruh iyidir, beden kötü.

İkinci bir model birincisini tersyüz eder. O da eşit derecede püritendir ancak bedeni tek sahih benlik olarak görür. Buna, bazen akıl, mantık ve belki de bizzat uygarlığın cinsel ve bedensel doğamızın Cennet Bahçesi'ndeki masumiyetimizi yozlaştırdığını ileri süren yazar D. H. Lawrence'dan ilhamla *Lawrencegil* model diyebiliriz.

Üçüncü bir model, bazen Freud'a atfedilen *panseksüel* modeldir. Bu tasvirdeki bütün dürtülerin altında yatan şey cinselliktir. "Daha yüce" aşk biçimleri dahil olmak üzere, tamamen anlıksal ya da ruhsal amaç olarak görünen her şey yalnızca cinsel içgüdülerimizin yüceltmeleridir: hedefi yeniden belirler ancak bunu kaynağını değiştirmeden yaparlar. Bernini'nin ünlü yontusu *Azize Teresa'nın*

Resim 1: "Elinde uzun bir altın mızrak gördüm, ucunda küçük bir ateş vardı sanki. Arada bir kalbime batırıyormuş, bağırsaklarımı deşmek için dürtüyormuş gibiydi; mızrağı çekince onları da çıkarıyormuş ve beni yüce Tanrı aşkıyla ateşe atıyormuş gibiydi. Istırap o denli büyüktü ki inliyordum; ancak, bu müthiş acının verdiği tatlılık o denli emsalsizdi ki ondan mahrum kalmayı arzulamıyordum bile."

Vecdi'nde (Resim 1) görüldüğü üzere, bu üçüncü modelde, onun özgün cinsel karakterinden bir şeyler kutsal aşkın en yüceltilmiş şekli olarak kalmaya devam eder.

"Doğa'nın tasarladığı şey" olarak adlandırılan aşk biçimi bu üç modelden hangisinin –püriten, Lawrencegil ya da panseksüel– tercih edildiğine bağlıdır. Örneğin, Hıristiyan geleneği, beden ve ruh arasındaki ikiliği, bu öğeleri sırasıyla "kutsal" ve "dindışı" aşk biçimleriyle bağdaştırarak harfiyen kabul eder. Bu ve başka geleneklerin içinde yetişenler indinde aşkın bu ikili algılanışı aşikârdır. Ancak, bazı kültürler fiziksel aşkın getirdiği esrimeyi tamamen farklı ya da bağdaştırılamaz bir şey olarak değil, kutsal aşkın bir veçhesi ya da tezahürü olarak görmüşlerdir. Örneğin, tantrik geleneğin bazı değişkeleri püritenlerin ve Lawrencegillerin kabullendiği ikiliğe uzak durarak, cinsel aşkı tanrının temel bir tezahürü olarak görürler.

Ruh ve beden arasında bir ikilik olduğunu kabul etsek bile, bu hayatta ruha daha çok önem vermemiz gerektiği gün gibi meydanda değildir. Platon'un Sokrates'i, diyaloglarda olduğu gibi başka yerlerde de, ruhun sonsuz ve değişmez olduğunu, bedenin ise yalnızca gelip geçici fani bölümlerden oluştuğunu savunur. Bu, bazı dinler tarafından, hem ruhu el üstünde tutup önemsemek hem de bedeni horlamak için bir gerekçe olarak ileri sürülür. Ancak, ruhun ölümsüzlüğü düşünüldüğünde, tam tersine, bedenin faniliği onu el üstünde tutmak için ikna edici bir neden olarak görülebilir. Ruhunuzu pohpohlamak için bilfiil istemediğiniz kadar zamanınız vardır. Acil olan bedenin talepleridir. Bedensel hazlar tam da kaçarken yakalamanız gereken hazlardır: sonsuzluk kendi başının çaresine baka-

caktır. Buna benzer bir şey, paradoksla süslenmiş olarak, Blake'in şu dizelerinde bulunabilir:

Her kim ki olur hazzın esiri
Kanatlı hayatı yok eder o kişi
Her kim ki öper bir hazzı uçarken
Yaşar ebediyetin şafağında mütemadiyen.

Ete kemiğe bürünmüş aşk

Daha sonra, sözü bir hekim olan Eryksimakhos alır. Ona göre, akıl-beden ikiliği bedeni aşağılamak için bir gerekçe olmamalıdır. Tam tersine, aşkın doğru türünün işlenmesi, karşıt öğelerin bir dengeye ulaşmasını gerektiren sağlıklı yaşamanın unsurlarından biridir. Onun görüşleri panseksüel modelle benzerlikler taşımaktadır: zira denge reçetesi müziği, bilimi ve dini de içerir.

Beyin üzerine yapılan güncel araştırmalar açısından bakıldığında, söylediği şeyler öyle pek de aydınlatıcı değildir. Ancak, iki şey dikkat çekicidir. Birincisi, bu türden psikolojik bir perspektifin ortaya konulmuş olmasıdır. Gündelik duyusal deneyimin ötesindeki bir gerçekliğe yaptığı onca vurguya karşın, Platon, modern düşünürlerin aşkın fizyolojik ve psikolojik alt katmanının önemine yapacakları atfı önceden görmüştür. Modern aşk bilimi, aşk çılgınlığının diğer bozulmuş bilinç formlarına hiç de tesadüfi sayılmayacak biçimde benzer olduğu önsezisini doğrulamaktadır.

Platon'un potansiyel olarak bedenden ayrılmış bir ruha ilişkin ve daha yüce aşk biçimleri üzerine yaptığı konuşmaya karşın, Eryksimakhos bize her şeyin bedende olup

bittiğini hatırlatır. Üzerinde durulması gereken ikinci nokta, denge ideali ile aşk ideali arasında bir gerilim olduğudur. Çünkü aşk kolaylıkla yatıştırılabilecek bir şey değildir. Limerence kılığında, hem duygu hem de davranış olarak aşırı uçlara yönelir. Muhtemelen, aşkın içkin bir dengesizlik hali –yıkıcı ve hatta belki de sağlıksız– olduğu iması söz konusudur. Daha sonraları da edebiyatta aşkın patoloji olarak kötülendiği durumlar hiç de az değildir. Shakespeare bunu 147. sonesinde ele almıştır:

Sevgim bir humma sanki: özlem duydukça duyar
İlletini sürdüren ne bulursa hep ona;
Sırf sağlığa aykırı yiyeceklerle doyar:
Girmiştir, oynak, hasta iştahın buyruğuna.*

Sonra, komedi yazarı Aristophanes girer devreye. Çok farklı bir yolla, insanın beden hakkındaki bir hikâyeye dayanan kökenlerine ilişkin bir söylence önerir. Söylencesi iki şeye açıklık getirecektir: aşk özleminin neden çok ıstıraplı yaşandığına ve âşık olmanın neden çok belirgin ve benzersiz bir kayıp parçanızı bulduğunuz hissini verdiğine. Aristophanes atalarımızın başlangıçta yuvarlak, sekiz uzuvlu yaratıklar olduğunu hayal eder; bunlar üç değişik biçimdedir: erkek, dişi ve çift cinsiyetli. Bu yaratıklar ne yapıp edip huysuzluğuyla nam salan Zeus'un kıskançlık duymasını sağlarlar. Zeus da cezalandırmak için onları ikiye böler. Aşk arayışımız aslında diğer yarımızı bulma arayışıdır.

* William Shakespeare, *Soneler*, çev.: Talât Sait Halman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 147.

Aristophanes'in söylencesi Tekvin'de Havva'nın Âdem'in bedeninden yaratılışını anlatan hikâyeyi andırır (kaburga kemiğinizle birleşmek o kadar da önüne geçilmez bir arzu olmasa da). Aynı zamanda, cinsiyetlerin ortaya çıkışına ilişkin bir Hint söylencesine de benzer; ancak, Hint versiyonu yalnızlıktan kurtulmanın bir yolu olarak aşka (herhangi bir arkadaş bu işi görür) daha çok vurgu yapar; sevgilinin seven kişi olarak tanınması temelindeki aşk üzerinde o kadar durulmaz:

> Başlangıçta bu dünya tıpkı bir insan görünümünde tek bir bedendi. Etrafına bakınca kendinden başka hiçbir şey göremiyordu. Bu ilk yaratık korkmaya başladı; bu yüzden, insan tek başına olunca korkar. Sonra, kendi kendine düşünmeye başladı: "Kendimden başka bir şey yoksa neden korkayım ki?" Böylece, korku onu terk etti. Zira neden korkacaktı ki? Ne de olsa insan bir başkasından korkar. Hiç keyif alamadı; bu yüzden, insan yalnızken keyif alamaz. Bir arkadaşı olsun istedi. Birbirine sarılmış bir erkekle kadın kadar büyüktü; bu yüzden, bedenini ikiye ayırdı, böylece, karı ve koca ortaya çıkmış oldu.

Aristophanes'in öyküsü aşk deneyiminin iki özelliğini kapsar: belli bir insanla "birleşmeye" duyduğumuz hasret ve bu hasretin nesnesi olan insanın belli bir cinsiyete sahip oluşu. Birleşme arzusu âşık olmanın beraberinde getirdiği farkındalık duygusuna dikkat çeker; "seni sanki hep tanıyordum" hissi; ya da, hatta, Aristoteles'in genel olarak arkadaşlık için söylediği üzere, öteki ikinci bir benliktir. Eğer sevgili benim bir diğer parçamsa ya da yeniden öyle

olacaksa, o zaman, bu hem bedenlerimizi fiziksel olarak birleştirme isteğimi hem de diğerinin istediği şeyin aynı zamanda benim istediğim şey olacağını kavramam demektir.

Aristophanes'in öyküsü deneyimin gerçekleriyle başka açıdan örtüşmez. Neden herkesin âşık olmadığını açıklamaz. Herkes herhangi biriyle ya da belli bir kişiyle birleşmek için yanıp tutuşmaz. Baştaki sekiz uzuvlu yaratıklar söylencesi farklı cinsel yönelimler için düzgün bir açıklama sunsa da, birileri bu söylencenin neden bazı insanların biseksüel ya da çokaşklı (polyamorous) olduğunu açıklamada yetersiz kaldığından yakınabilir.

Gene de, Aristophanes'in fantezisi anlamlıdır. Özlemenin yoğunluğunu ve bir başkasıyla bütünleşme eğilimimizi vurgular. Ayrıca, cinsel döllenme sürecini düşündüğümüzde, iki kişinin birleşmesi harfiyen bir gerçeği temsil eder gibi gözükmektedir. Bunu pek makûl bir gerçek olarak görmesek de, yeni bir insan bireyinin ortaya çıkmasına yol açan fiziksel birleşme, sevgilileri birleşen benlikler eğretilemesini ciddiye almaya teşvik edebilir. Kuşkusuz, iki birleşme arasındaki fark, söylencede amaca ulaşır ulaşmaz baştaki birliğin elde edilmesidir. Biyolojik versiyonda ise spermle yumurta daha önce hiç olmamış ve muhtemelen hiç olmayacak bir zigotu oluşturur. Bu açıdan, söylence, doğal olarak, gerçekliği açıklamakta yetersiz kalır.

Aşk merdiveni

Sonraki iki bölümde, Agathon'un aşkın mükemmeliyetine övgüler düzmesiyle fitili ateşlenen ve iki konuşma-

yı bir araya getiren derin bir tartışma baş gösterir. Agathon'un konuşması her türden pervasız retoriğe kapı aralar ve sırf Sokrates çürütsün diye ortaya iddialar sürme işlevini görür. Çürütme, Sokrates'e ününü bahşeden sivri dilli ironinin bir örneğiyle başlar. Agathon'un aşka düzdüğü ustaca methiyeye hayranlığını dile getiren Sokrates onun belagatiyle aşık atamayacağını açıkça söyler. Oyunun kuralı konusunda yanılmıştır. "Şimdi anlıyorum," diye devam eder, "meğer amaç Aşk'a her türden azamet ve ihtişamı atfetmekmiş, ona ait olsun ya da olmasın, doğru mu yanlış mı olduğuna bakmaksızın." İmdi, bir şeyin doğru mu yanlış mı olduğunu dikkate almadan bir şeyler söylemek ancak "saçmalık" olarak tanımlanabilir. Sokrates, Agathon'u rekabet edilemeyecek kadar zeki biri diye överek aslında ona saçma sapan konuştuğunu söylemektedir. (Şöyle bir düşününce, bunun aşk konusundaki konuşmalara has en eski gelenekler arasında olduğu görülür.)

Sokrates, bu meseleyi bertaraf ettikten sonra, aşkın güzel ya da ilahi bir şey olamayacağını tanıtlamak amacıyla tasarlanmış, çok zekice, analitik bir akıl yürütmeye girişir. Yunan tanrılarının aşk maceralarıyla ünlü olması bir yana, aşkı iki kutsal figür (tanrıça Afrodit ve yaramaz oğlan-tanrı Eros) simgelediği için, bu görüş Yunan geleneğine meydan okuyordu. Sokrates tanrısal aşkın reddini ayrıntılı bir doktrin biçiminde geliştirir. Kendine ait hiçbir doktrin olmadığı izlenimini korumak için, Sokrates bunu Diotima adlı bir rahibeden öğrendiğini iddia eder. Söz konusu görüşün Platon'un asıl görüşü olduğu söylenir. Ancak, Platon öyküyü Sokrates'in Diotima'dan aldığını anlatan birine atfettiği için, ben de buna Diotima'nın doktrini diyeceğim.

Aşk arzuyu içerir, arzu ise genellikle sahip olmadığımız bir şeye yöneliktir. İngilizcede "want" sözcüğü uygun bir şekilde her iki anlamı da barındırır. Bir şeyi istiyorsanız, ona sahip değilsinizdir, o sizde yoktur. Dolayısıyla, aşk özünde bir eksikliktir: sahip olmadığı şeye can atar ya da onu arzular.

Hâlihazırda sahip olduğunuz bir şeyi isteyemeseniz de, size onu istiyormuşsunuz gibi gelebilir zira onun bir sonraki anda da süregitmesini istersiniz. Bir güzelliğe sahipseniz, onu korumak istersiniz. İyi de ne kadar süre boyunca? Bir hazzın ne kadar süreceğini belirlemek durumunda olsanız bile, en büyük hazzın dahi gün gelip yavanlaşacağını hesaba katmanız gerekir. Bir hazzın ne kadar süreyle keyif vermeye devam edeceğini tahmin etmeye çalışabilirsiniz. Bu, Diotima'nın aklına gelmez. Bunun yerine, üç tane tümüyle mantıksız hamle yapar.

Birincisi, insanın onun sonsuza kadar sürmesini istediğini varsaymaktır: "Ve, şimdiye kadar kabul edildiği üzere, aşk iyinin sonsuza kadar sahiplenilmesiyse, bütün insanlar haliyle ölümsüzlüğü ve iyiyi arzulayacaklardır." Belki, güzellik ve iyiliğin sahiplenilmesinin olabilecek en büyük tatmin olduğu varsayımı bunu akla yatkın kılmaktadır. Gene de, ne kadar hoş olursa olsun, yoğun bir hazzı uzun süre yaşamayı hayal etmek mümkün değildir. Alışkanlık hissi gelip yerleşir ya da zevkin yoğunluğu onu acıya çevirebilir. Bu yüzden, ilk hamle bir şansını denemeden öteye gitmez.

Ardından, aşk nesnesinin bir anda değiştirildiği bir tür el çabukluğu hilesi gelir. Başta aşk güzellik ve iyiliğin sonsuz tefekkürüyken, birdenbire, arzuladığımız şey bizzat "sonsuzluk" oluverir: "İşte, bu nedenle, aşk ölümsüzlükle

ilintilidir." Kuşkusuz, bizde ya da bazı insanlarda ölümsüzlük denen şeye duyulan bir arzu olabilir; bir sonuç hakkında hemfikir olduğumuzda, onu desteklermiş gibi görünen savın ne kadar berbat olduğunu genellikle göz ardı ederiz. Dolayısıyla, belli bir şeyi sonsuza dek istemek fikrinden yola çıkıp (sırf onun uğruna) sonsuza dek yaşamayı istemeye varmanın ne denli mantıksız olduğu gözümüzden kaçar.

Üçüncü mantıksız çarpıtma, aniden, imkânsız ölümsüzlük arzumuza karşılık bir tür teselli ikramiyesi olarak sunulan o arzuyu, üremeyi devreye sokar: "Çünkü ölümlü varlık için zürriyet bir tür sonsuzluk ve ölümsüzlüktür." Diotima, ölümsüzlüğü hayatta kalarak elde etmeyi tercih eden Woody Allen'ı öngörür gibidir burada; söz konusu fikir, bizzat ilahi Güzellik'e kavuşamıyorsanız, üremeye razı olacaksınız demeye gelir. Aşk, cinsellik ve üreme arasındaki bağlantı böyle ortaya çıkmaktadır. Bir çıkarsamayı andırır şekilde, çoluk çocuk sahibi olma arzusu ideal Güzellik tefekkürünün asıl amacına bağlı bir sonuç olarak açıklanmaktadır. Zürriyet ikinci en iyi seçenektir, ancak bu da yalnızca sıradan insanların isteyebileceği bir şeydir.

Freudçu yüceltme Platoncu yaklaşımın baş aşağı edilmesidir. Freud sanatçıların cinselliği güzellik gibi sanatsal amaçlarla ikame ettiklerini düşünüyordu; diğer taraftan, Platon, asıl güzellik arzumuzun elde edilemeyecek nesnesi yerine, cinselliği ve üremeyi ikame ettiğimizi savunuyordu. Bu ikisinden hangisinin sizin için daha akla yatkın olduğu, muhtemelen, iki modelden hangisinin daha üstün olduğundan ziyade, mizacınız hakkında ipucu verir.

Bu üç hamlenin mantıksızlığı tamamen mahkûm edilmemelidir: büyük filozofların mantıksızlığı öğretici de ola-

bilir. Mevcut durumda, ele alınan bu üç hamlenin hepsi tartışılabilir olsa da, aşk deneyimi ve ölüme karşı tavrımız konusunda çok çarpıcı fikirlere dikkatimizi çekerler.

Birincisi, güzelliğe kafa yormayı asla bırakmak istemeyeceğiniz varsayımı, limerence'in pençesindeyken, onun gelgeç doğasına dair bilginin onun sonsuza dek süreceği kanısını alt edemeyeceği gerçeğini yansıtır. Diotima'nın ilk hamlesi bu deneyimin sağladığı gerçeğin kinayeli bir temsilidir.

İkinci mantıksız değişiklik, yani güzelliğe sonsuza dek kafa yormaktan sonsuza dek var olmaya doğru geçiş, yine, nedenlere bakmaksızın sonuca sıkı sıkıya inanma eğilimine işaret eder. En iyisi buna kafa yormamaktır, çünkü bunun bir dayanağı yoktur. Aşkın ya da mutluluk verici bir durumun ölümle sona ermeyeceğini arzulamak anlamlı olsa da, sonsuza dek sürecek bir yaşamın niteliği temin edilmediği sürece, sonsuzluk fikrinin herhangi bir cazibesinin olmaması gerektir. Platon sonsuz olmayan hiçbir şeyi pek de gerçek saymıyordu. Bu ona sonsuzluğun o kadar da hoş bir şey olmayabileceği fikrini unutturmuş olabilir.

Ölümsüzlükten zürriyete geçişi ima eden üçüncü değişiklik size başta hiç şaşırtıcı gelmeyebilir. Elbette, çocuk sahibi olmanın bir tür ölümsüzlük olduğunu düşünebilirsiniz. Ama işin aslı hiç de öyle değildir. Bu hamlenin görünürdeki aşikârlığı onun akıldışılığının görülmesini engeller. Aksi görüşe ne kadar inanırsanız inanın, çocuğunuz siz değilsinizdir. İyi haberse, hiç çocuğunuz olmasa da, gelecekteki hayata katkıda bulunabileceğiniz. Bunu biraz daha dolaylı yoldan yaparsınız: bedeninizi ölümsüz yaşam çevrimine sokan kurtçuk ve bakteriler aracılığıyla.

Aşkın sahip olmadığı bir şey için yanıp tutuşması fikri, ayrıca, çoğu sanat dallarında ve edebiyatta işlenmiş kasvetli bir gerçeğe de işaret eder: aşk genellikle ıstıraplıdır ve mükemmelleşme arayışı sıklıkla düşsel ya da ulaşılmaz olana odaklanır. Tamamına erdiğinde (hem söylencede hem de gerçeklikte), ölümle birlikte ortadan kalkar ya da orgazmın "küçük ölüm"ünden veya gündelik hayatın binlerce yara beresinden daha uzun ömürlü olmayı başaramaz. Diotima, bu ürkütücü gerçeği, aşkı gerçek kişilerden tamamen ayırarak geçiştirir. Seven kişinin, neden sevdiğine kafa yorarken, bir yandan da güzelliğine ve iyiliğine vurulduğu oğlanın "aşk merdiveni"nin sadece ilk basamağını oluşturduğunu fark etmesi beklenir. Sevgili sevilebilecek kişiyi noksan biri olarak temsil eder. Dolayısıyla, bütün tutarlılığı içinde, seven kişi aşkını bütün güzel oğlanları kapsayacak şekilde genişletmelidir: zira, güzellik birini sevmek için yeterli bir gerekçeyse, herkesi sevmek için de bir gerekçe olmalıdır (Resim 2).

Herkesi hoşça kucaklayan bu arsız cinsel serbestlikle yetinmeyen ideal âşık, çok geçmeden dikkatini ideal olana, Güzelliğin uhrevi mükemmelliğine verecektir. Sonradan, güzelliğin ideal "Form"unun ta baştan beri aşkın gerçek nesnesi olduğu anlaşılacaktır. Böylece, Diotima'nın kurmacası aracılığıyla Sokrates'in telkin ettiği şey, güzelliği lehine terk edilmiş maşuka gösterilen sistematik sadakatsizliktir.

Bu abes bir fikir. Gene de, aşkın gündelik meşgalelerimizi aşarak bizi başka bir varlık alemine ulaştırma gücü olduğu fikri birçok insana ilham vermektedir. Bu, aynı zamanda, aşkın hem sanatla hem de dini şevkle arasındaki yakın bağları akla getirmektedir. En iyi aşk şiirleri, en kişi-

"As you probably heard me telling Liz, I'd like to start seeing other twins."

Resim 2: Orta seviye çokaşklılık: Aşk merdivenindeki bir basamak sadece. (Karikatürün altyazısı: "Liz'e söylerken duymuşsundur zaten, başka ikizlerle de çıkmaya başlamak niyetindeyim.")

sel hallerinde bile, gücünün çoğunu tikel olayları tümel bir anlama dönüştürmeye borçludur.

Tikelin geri dönüşü

Diotima'nın fantezisi diyaloğun zirve noktası olarak görülegelse de, sonu değildir. Son konuşmayı Atina'nın ünlü yaramaz çocuğu Alkibiades sarhoş kafayla yapar ve hüsranla biten Sokrates'i baştan çıkarma girişiminden bahseder. Bu hikâye, yaşlı adamın genç oğlanı baştan çıkarması

gerektiği yönündeki "normal" beklentiyi tersyüz eder, ancak âşığı Diotima'nın merdivenini tırmanmaya iten ahlaki ve entelektüel güzelliğe yaptığı vurguyla uyum içindedir. Alkibiades'in gönlünü çelen şey Sokrates'in iç güzelliğiydi, dış görünümü değil (çirkinliği dillere destandı). Ne var ki, genç adamın tam da bu kişiye, yani Sokrates'e derinden vurulması Diotima'nın sadece güzelliğin sevilmeye değer olduğu savını çürütmektedir. Bu durum, aşkın gerçek nesnesi olarak somut insan bireyinin gizemli önemini yeniden gündeme getirir. Çünkü, Alkibiades'in arzuladığı, bizzat kanlı canlı bir insan olan Sokrates'tir, ne kadar hayranlık uyandırıcı olursa olsun, onun temsil ettiği soyut bir nitelik değil. Bir bireyin niteliklerinin bir başkasını onu sevmeye tam olarak ne ölçüde sevk ettiği kendine özgü bilinmezlikler içeren bir sorudur.

Erotik uygunluk nedir?

Symposion'da belli normlar kabul edilir: erkekle ergen bir oğlan arasındaki ilişkinin üstünlüğü; bir kadına duyulan ikinci sınıf aşk; erotik arayışın görgü kuralları – kim kovalamalı ve kim kovalanmalı? Alkibiades'in hikâyesi normal aşk arayışının görgü kurallarını böylece altüst ederek diyaloglarda bir dönüm noktasına işaret eder. Şimdi, soru daha genel anlamda sorulabilir: ne tür ilişkilerde erotik aşk beklentisi uygundur? Karılar, kocalar, arkadaşlar, kuzenler, çocuklar, ebeveynler ya da bütün insanlık içinde kim erotik aşk için uygun bir özne ya da nesne olabilir? Kim yasaklıdır? Ve bu uygunluk yargılarına kim karar vermektedir?

Bu sorulara verilen yanıtlar, aslında, her toplumda söz konusu duyguların "doğallığı" çerçevesinde gerekçelendirilme eğilimindedir. Ama Yunan alışkılarıyla bizimkiler arasındaki büyük mesafede görüyoruz ki, bu varsayımlardan bazıları yerel geleneklerin bir ürünüdür; tabiri caizse "toplumsal olarak kurgulanmıştır". Neyin "doğal" olduğuna ilişkin hissimiz, en iyi olasılıkla, aldatıcıdır.

Ne var ki, Platon'un zamanından günümüze kadar değişmeden kalan bir yaklaşım vardır: aşkın kötü bir davranışı yalnızca açıklamayıp aynı zamanda onu mazur gördüğü fikri. Aşkın özel bir geçiş izni vardır: "Aşk arayışında," der Pausanias "insanığın töresi, göreve ya da iktidara ait bir, ilgi ya da çıkar için yapılsa felsefenin acımasızca hışmına uğrayacak birçok tuhaf şeyin yapılmasına müsamaha gösterir." İleride, aşka pembe gözlüklerle bakmanın ayartılarına direnmek için daha çok gerekçeye göz atacağız.

Aşka evrimci bir bakış

Platon evrimci bir modele sahip değildiyse de, *Symposion*'daki bazı konuşmalar aşkın karakteristik arzularını ve davranış biçimlerini açıklamak için kökenlere dair bir öyküye başvurur. Hem âşığın kendi diğer yarısının arayışında olduğu yönündeki Aristophanes kaynaklı fikir, hem de Diotima'nın ölümsüzlük arayışına yaptığı vurgu, köken öykülerinin olan biteni nasıl açıkladığına ışık tutar.

Evrim boyunca insan özelliklerinin rastlantı ve doğal seleksiyon sayesinde nasıl biçimlendiğine ilişkin epey bilgi sahibiyiz. Ne var ki, bu bilgiden elde edilen çıkarımlar çok-

ça spekülatif yeniden kurgulama içermektedir. Bunların tamamen güvenilir ya da ideolojik varsayımlardan azade olması pek ihtimal dahilinde değildir. İleride, evrim kuramının aşka nasıl ışık tuttuğunu ele alırken, Platon okumamızdan anımsadığımız üzere, mevcut sosyal normlara dönük bağlılığın, başta aşkın doğası ve beraberinde getirebileceği cinsiyet farkları gibi olmadık hipotezlere yersiz bir itibar bahşedebileceğini hatırda tutup temkinli adımlar atmamız gerekecek.

Nasıl hissediyoruz ve neden öyle hissediyoruz?

Aşkla beraber ortaya çıkan duygulanımlar nelerdir ve bunlar bizi ne istemeye ve ne yapmaya sevk eder? Yakın zamanlara kadar şair ve romancılar (her ne kadar çoğu yazar sevilmekten ziyade sevmenin nasıl bir şey olduğuna kafa yormuşsa da) bu sorulara tepkisiz kalmamıştır. Platon bunları göz ardı etmemiştir. Diğer yarısını arayan eksik varlıklar olarak türümüzün mitolojik kökeni, âşıkların bir *limerence* halinde belli bir kişiye karşı hissettikleri yoğun ve kaçınılmaz albeninin etkili bir metaforudur. Bu duygunun reddedilmesi ve hayal kırıklığı gibi en sancılı bazı haller, Alkibiades'in Sokrates'i baştan çıkarmakta başarısız olduğu öyküyü de akla getirir. Modern bilgi, burada da, (erotik aşk ve anne sevgisi gibi) bize aynıymış gibi gelse de, ayrıksı duygular arasında benzerlikler ve farklılıklar kuran beynin özgün süreçlerini izleyerek söz konusu duygular hakkında taze bir bakış açısı sunar.

Bu izleği de ileride ele alacağız. Ancak, filozoflar ve psikologlar, deneyimin karakterinin yalnızca beynin içinde bulunduğu duruma değil, o deneyimin yorumlanışına kılavuzluk eden bağlamsal ve toplumsal ipuçlarına da bağlı olduğunu anlamaya başlamışlardır. Örneğin, plaseboların kuvvetli etkisini ele alalım. İnsanlara belli etkiler umdukları bir ilaç verildiğinde ortaya çıkan tesirin yüzde 30'unun ya da daha fazlasının yalnızca o beklentiden kaynaklandığı söylenebilir. Bu sonuç, ilacın içinde herhangi bir kimyasal etken maddenin olmaması durumunda gerçekleşir; bu hem öznel deneyimle hem de nesnel ölçümlerle kanıtlanan bir durumdur. Üç aşağı beş yukarı aşk deneyimi için de geçerli olabilir. Peki ya geri kalan yüzde 70?

Modern aşk bilimine bakarken, sinirsel bağıntıların deneyimden öğrendiğimiz ruh halleri konusunda ortaya koyduğu "açıklamalara" temkinli yaklaşmalıyız. Mide ağrılarını savuşturmak için sindirim sistemine ait bölümlerin adlarını anmak ne kadar etkiliyse, bu tür bağıntıların aşkı anlamamıza ancak o kadar katkısı olabilir. Diğer taraftan, dinsel vecd ya da uyuşturucu bağımlılığında ortaya çıkan bazı ruh ve arzu halleri tam da beynin limerence'i harekete geçiren kimyasallarıyla uyarılıyorsa, bu her şeye yeni bir ışık tutabilir. Hatta, istediğimiz buysa eğer, kontrolü nasıl ele alacağımız konusunda da ipuçları sunabilir.

Aşk analiz edilebilir mi?

Diotima'nın doktrininin büyük ustalıkla ateşlediği tartışma tipik anlamda felsefi bir tartışmadır. Şimdilerde

"kavramsal analiz" dediğimiz bir tartışma olması hasebiyle diğer yaklaşımlara (psikolojik, tarihsel, söylencesel ya da bilimsel) taban tabana zıttır. Bu kavram ne anlama gelir?

Aşkı bizzat kendinden daha yalın duygulanımların ya da eğilimlerin bir bileşkesi olarak düşünebiliriz. "Analiz"in anlamlarından biri bu yalın bileşenlerin tespitidir. Ya da bu sözcüğü "psikanaliz"deki anlamından hareketle ele alabiliriz: Eryksimakhos'un sunduğu perspektifte, aşk, –sevgilinin fizyolojisindeki uyum ya da uyumsuzluk benzeri– bilinçdışı etkenler açısından irdelenir. Ancak, filozofların kavramsal analiz derken sözünü ettikleri anlam da farklıdır. Bu, Agathon'un aşk ve arzu arasındaki fikirlerini sorguladığı sıra Sokrates'in ilgilendiği şeydir. Neyin arzu sayılması gerektiği sorusu, "aşk"ın ne anlama geldiği sorusuna yanıt ararken yaptığımız analizin bir kısmını oluşturur.

Ancak, aşkı tartışırken kullanılan kavramsal analiz anlamı sorgulamaktan öte bir şeydir. Normalde, bir kavramın kullanımında bir niteliğin elzem olduğu söylenir – bilhassa, o niteliğin yokluğunda söz konusu kavram iş görmüyorsa. Örneğin, bir üçgen üç açılı bir düzlemsel şekildir. Bu, üçten çok ya da az kenara sahip olmakla mantıksal olarak bağdaşmaz: bunun böyle olduğunu biliriz ancak üçgene bu konuda ne hissettiğini sormayız.

Aşkın durumu farklıdır. Burada, bu duruma maruz kalan kişinin neyin elzem olduğuna karar vermesine izin vermek eğilimindeyizdir. Şu örneği ele alalım: diyelim ki, Susan'la tanışmadan önce Mary ile tanıştınız ve ona âşık oldunuz. Susan, Mary'nin sahip olduğu bütün özelliklere, hatta ondan fazlasına sahip olsa bile, Mary'ye olan aşkı-

nız sizi Susan'a âşık olmaktan alıkoyabilir. Sağduyu gereği, bu, tamamen ilk onunla karşılaşmış olmanız temelindeki olumsal gerçeğe bağlıdır. Ama çoğu âşık aşklarının olumsallığını kabul etmeye yanaşmazlar. Mary'ye olan aşkınız size nesnel olarak kaçınılmaz gelir, İslam ya da Katolik inancına bağlı birinin kendi inancını tek gerçek din sayması gibi. Ancak, doğum sırasındaki bir karışıklık sonucu başka ailelerde büyüselerdi, bu kimselerin tam tersi görüşü aynı bağlılıkla savunacağından neredeyse emin olabiliriz. Limerence'in ağına düşmenin bir sonucu olarak, bağlılığımızın değişeceğini hayal bile edemeyiz.

Aşkın kavramsal analizine devam ederken, âşığı etkisine alan duyguların doğal olarak beraberinde getireceği şeye de değinmek gereklidir. Ancak, sevgiliye serinkanlılıkla, dışarıdan bakmayı da unutmamamız, gözlemcinin bakış açısınca neyin doğal olarak aşk kavramının bir parçası olup, neyin olmadığını sormamız gerekiyor. Anlaşılmaktadır ki, limerence'in temel bir özelliği, en sağlam kanılarının yanıltıcı olduğudur.

Sokrates'in Agathon'u sorgulayışında, aşkın kavramsal analiziyle ilintili olarak aşağıdaki noktalar öne çıkmaktadır.

"Aşk bir şeyin aşkıdır." Aşk *amaçlı* bir durumdur. Bu kavram (gerçekte var olabilen ya da olmayabilen) bir şey *hakkında*ki ruh halini anlatır. Bu açıdan, aşk bir mizaçtan farklıdır, zira mizaç her şey hakkında ne hissettiğinizi etkilese de belirli bir şey *hakkında* değildir. Bir acı gibi de değildir. Kendi içinde bir acı herhangi başka bir şey hakkında değildir ve ona neyin neden olduğu hakkında bir fikrinizin olmaması onu daha az sancılı yapmaz. Diğer taraftan, "de-

liler gibi âşığım ama kime âşık olduğum hakkında hiçbir fikrim yok" demek hiç anlamlı değildir. Sokrates, aşkın birine *yönelik* olduğunu saptadıktan sonra, Agathon'a, aşkın bir insanın sahip olmadığı bir şeye duyulan bir arzuyu içerdiğini kabul ettirir. Bu da arzunun işlevini ön plana çıkarır (bu konuyu bir sonraki bölümde ele alacağız).

Ama, önce, neredeyse iki bin beş yüz yıl sonra *Symposion*'dan ne öğrenebileceğimizi sorarak bu bölümü özetleyeyim.

Şu ana kadar değindiğimiz ufuk açıcı fikirlerin dışında, öğrendiğimiz en önemli ders, tek bir dersin işimizi görmeyeceğidir. Tartışmalarda örneklenen her bir farklı yaklaşım bir ölçüde mantıklı görünmektedir. Ancak, genel olarak, hiçbirinin diğerleri hakkında söyleyecek fazlaca sözü yoktur. İstisnalar ancak bir karakter abartılı ve sıradan sözler sarf etmeye başladığında ortaya çıkmaktadır. Pausanias, Phaidros'un aşkın psikolojik yararlarını ele aldığı açıklamasında aşkın karanlık tarafını es geçtiğini göstermekte hiç zorlanmaz; Sokrates ise, hayli kurnaz bir şekilde, Agathon'un aşkın esaslı bir özelliği olan arzuyu dışarıda bıraktığını söyleyerek tanrısal ve kusursuzca güzel ve iyi bir şey olarak aşk kavramını çürütür. Bu bir laf kalabalığı falan değildir. Tam tersine, ideal anlamda iyi bir hayatın merkezinde yer alan ancak kolayca unutulan bir özelliktir.

Aşk ya da büyük değer verdiğimiz herhangi bir şey duygularımızı ve davranışlarımızı kayda değer şekilde etkiliyorsa, bizi arzulamaya sevk etmelidir. Arzu, tanımı gereği, var olmayan bir şeyi hedefler. İngilizce'deki "want" sözcüğünün anlam belirsizliğinin bunu nasıl tanıtladığını görmüştük: bir anlamıyla bu sözcük psikolojik bir duruma

işaret eder ki bu da ancak var olmayan bir durumu anıştırdığında anlaşılabilir (insan ihtiyaç duyduğu istediği şeyi ister). Platon'un zaten sahip olduğumuz şeyleri istiyor gözükmemizi açıklama biçimi (eğer ona sahip olmaya devam etmeyi istemek kastediliyorsa) inandırıcıdır ve doğrudur da. Geleceğe ait durumlar henüz söz konusu olmadığından, yalnızca sahip olmadığımız şeylere arzu duyuyor olduğumuz kuralı hâlâ geçerlidir.

Bir sonraki bölümde Diotima'nın ipucunu kullanarak şunu soracağız: âşığın arzuladığı şey nedir?

III. Bölüm

ARZU

Hayatta iki trajedi vardır: birincisi istediğini elde edememek, diğeri ise elde etmek.

Oscar Wilde ve G. B. Shaw

Çok fazla bal yiyene bir vakit sonra balın bir damlası bile
Nasıl fazla gelirse; öyle tiksinmeye başladılar.*

Shakespeare, IV. Henry, I. Bölüm,
III. Perde, 2. Sahne

Âşık neyi ister?

Diotima'nın doğru anladığı bir şey varsa, o da aşkın özü gereği arzuyu içerdiğidir. İyi de, arzu nedir? Ve ne türden arzular aşka özgüdür?

* William Shakespeare, *IV. Henry*, çev.: Hamit Çalışkan. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 79.

Âşıkların istediği şeylerden bazıları her dostane ilişkide arzulanan özelliklerdir: güven, samimiyet, duygusal yankılaşım (rezonans), yoldaşlık, diğerinin esenliği için kaygı duyma. Erotik aşk bu özelliklere daha özgül olanlarını ilave eder; bunlar Dowland'in* şarkısından daha derli toplu anlatılmazdı: "Görmek, duymak, öpmek, ölmek / Yeniden seninle, en tatlı ahenkle." Dowland'in dizesinin "ölmek" sözcüğünün çifte anlamıyla nasıl gelişigüzel oynadığına dikkatinizi çekerim. Erotik anın yoğunluğunu düşünerek onu orgazm anlamına yorabiliriz. Ancak, gerçek ölüm düşüncesi o mutlu kendinden geçiş anında âşıkların aklından hiç de uzak değildir. Othello'ya kulak verelim:

> Ölüm en büyük mutluluk olurdu, eğer ölseydim şimdi;
> Öyle mutluyum ki şu anda
> Bu huzuru duyacağımı sanmam geleceğin bilinmeyen yazgısında.**

Mutluluğun zirvesindeyken ölmeyi istemenizi anlayabiliriz. Ona sonsuza dek sımsıkı sarılmak istemenizi de anlayabiliriz. Ama herkes –"kalplerinin derinliklerinde" bile– aynı şeyi istemez. Gene de, aşkla ilintili görülen bazı arzular vardır.

Birbirini fark eden ve arzularının uyandığını hisseden iki yabancıyı ele alalım. Bunun belli bir duruma yönelik olması gerekmez. İkisi de henüz belirli bir şey yapmayı ya da bir şeyin olmasını arzulamamaktadır. İşin doğrusu, her

* John Dowland: Rönesans dönemi İngiliz bestecisi. (ç.n.)

** William Shakespeare, *Othello*, çev.: Özdemir Nutku, İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2008, s. 38.

ikisi de yek diğerine *yönelik* bir arzu hissetmeye başlamıştır. Arzunun bir amacı değil, bir hedefi vardır. Her ikisinde de ortak arzuyu diğerinin arzusunun görüntüsü harekete geçirir. İlk başta tamamen sözsüz bir bakıştan ibaret olabilen karşılıklılık bir arzu sarmalını yoğunlaştırır. Bir geribildirim döngüsü oluşturur. Bir geribildirim döngüsü negatif ya da pozitif olabilir. Negatif geribildirim döngüsü denge durumuna yol açar: bir termostat ortam çok ısınınca akımı keser, soğuyunca ise akımı açar. Ancak, mühendislerin bildiği üzere, pozitif geribildirim döngüsü felakete davetiye çıkarmaktır. Yalnızca dışarıdan bir müdahale onun hızlanıp bir patlamaya yol açmasına engel olabilir. Neyse ki, bu durumda felaket yalnızca fiziksel, cinsel bir temastan fazlası değildir: süreç yeni bir aşama şekline bürünür.

Yoğunlaşan ortak arzu sarmalında oluşan geribildirim döngüsü iki katılımcıyı gereksinir: ancak, bu, her ikisi için de arzu, arayış ve hazzın bir çevrim oluşturduğu bir resimle tasvir edilebilir. Bu, psikologların edimsel koşullama adını verdiği, hazzın bir girişimin başarısını gösterdiği ve böylece bizi onu yinelemeye özendirdiği basit bir öğrenme biçimidir. Arzu ve haz çevriminde arzu arayışı harekete geçirir; başarılı arayış hedefe ulaşmayı sağlar; hedefe ulaşmak hazzı ortaya çıkarır; haz ise bir sonraki seferde arzuyu güçlendirir (Resim 3).

Tatminin laneti

Bu resmi temel aldığımızda, çok rahatsız edici ancak epey aşina olduğumuz ama anlaması güç bir olgu vardır.

Resim 3: Arzu, arayış, haz ve ödül çevrimi kendi kendini besler.

Bu talihsiz olgu Shakespeare'in 129. sonesinde etkili bir şekilde betimlenmiştir:

> Acıkan kösnü, ruhu yıkıp geçer boşuna
> Utanç mezbelesinde; zevk alıncaya kadar
> Yalancıdır, kalleştir, susar kana ve cana,
> Azgın ve korkusuzdur; haindir, sert ve gaddar,
> Ama keyif sürünce birdenbire tiksinir:
> Delice istediği, öksesine girdi mi

Nefret eder delice: sanki yutmuş gibidir
Yutanları çıldırtsın diye konulmuş yemi;
Hem kovalarken çılgın, hem ele geçirince,
Delirir elde etti, edecek diye güya,
Yaşanırken mutlu da, üzgün sona erince,
İlkin sevince çağrı, sonra bomboş bir rüya.
Ne tuhaf ki dünyada bunları bilenler çok;
Cehenneme götüren cennetten hiç kaçan yok.*

Bu sonenin tamamı alıntılanmaya değer çünkü iki önemli fikir barındırmaktadır. İlki, amacının gerçekleşmesine bakılmaksızın, bizzat arzunun ıstırap dolu olduğu fikridir. İkincisi ise arzunun bazen "tatminin laneti" adını vereceğim şeye maruz kalmasıdır. Bu, bazı arzuların tatmininin duyumsal bir hoşnutlukla değil, iğrenmeyle son bulması neticesinde gerçekleşir. Bu iki fikir birbirinden bağımsızdır, ancak her ikisi de arzuyu hayli istenmeyen bir şey olarak tasvir eder: devam ederken ıstıraplıdır, sonrasında ise hayal kırıklığı ya da daha kötüsü gelir. Bu, az önce betimlenen arzu ve haz çevrimine uymayan bir durumdur.

Bu tasvirde neyin ters gittiğini açıklamaya girişmeden önce arzunun bu iki özelliğine daha yakından bakalım. Aşkın ıstıraplı olduğu gerçeği hiç de yeni bir şey değildir. Platon ve Budist geleneğindekiler de dahil birçok yazar için, aşk acısı, arzunun özü gereği ıstırap dolu olduğuna ilişkin yaygın gerçeğin bir sonucudur. Bunun bir mantığı vardır: arzu ıstıraplı olmasa neden hedefe ulaşıp sonlansın

* William Shakespeare, *Soneler*, çev.: Talât Sait Halman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 129.

ki? Neden sırtüstü yatıp keyfini çıkarmayasınız onun? Ancak, Shakespeare'in de dediği gibi, arzu bizi çok gaddarca davranmaya sevk eder: "Yalancıdır, kalleştir, susar kana ve cana."

Ne var ki, birçoğumuzun deneyimlerinden öğrendiği gibi, bu, arzunun ancak belli bir kısmı için geçerlidir. Tatlı, lezzetli arzu vardır; arzunun tadını çıkarmayı belirsiz bir süre uzatmak amacıyla, acı-tatlı (bitter-sweet) olduğunda bile, sırf keyfini çıkarmak adına tatmini geciktirmek bir hüner olabilir ("Ayrılık öyle tatlı bir keder ki!")*. Buna karşılık, lezzetli bir hasret çelişkili bir ifadedir. Hasrette tatmini değil, hasretten kurtulmayı arzularız çünkü hasret bizatihi nahoştur.

Bütün arzular hasret demek değildir. Gene de, zevk veren bir arzu bile hayli müphem olabilir. Dar anlamıyla amaca yönelik orgazm arzusu ve genel anlamıyla bir şeyi tamamına erdirmeye yönelik herhangi bir arzu kendi kendini yok etmeye can atar. Arzunun kendisi ıstıraplı ise, arzulanan tamamına erdirme işi aynı anda üç anlamda bir amaç teşkil eder: haz, ıstıraba ara verme ve onun sonlandırılması. Bu yaygın olarak aşk ya da cinselliğin ölümle ilişkilendirilmesini kısmen açıklamaktadır.

İstediğiniz şeyi elde etmenize karşın tatmin olmamanın daha az aşırı yolları vardır. En barizi ilk başta ne istediğiniz konusunda yanılmaktan kaynaklanır. Ne istediğinizi daha iyi tespit ederek bu tür bir hayal kırıklığını savuşturabilirsiniz. İkinci ve daha genel bir sorun *alliesthesia* olarak bi-

* William Shakespeare, *Romeo ve Juliet*, çev.: Özdemir Nutku, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 45.

linir; bu, yaklaşan doygunlukla birlikte hazzın yavaş yavaş ortadan kaybolacağı yönündeki yaygın gerçeği tanımlayan göz korkutucu bir terimdir. Susamışken ilk yudum cennet iksiri gibi, sonuncusu nazik bir yükümlülük gibi gelebilir. Üçüncü bir sorun ise devamı gelemeyecek kadar iyi olduğu yönündeki inatçı bir düşüncenin şiddetle arzulanan bir hazzı mahvedebilmesidir.

Bir âşığın özellikle cesaretini kırabilecek bir duygu daha vardır: tam da elde ettiğinizde elde ettiğiniz şeyi hak etmediğinizi düşündüğünüz için yaşadığınız hayal kırıklığı. Buna muzipçe "Marksizm" adı verilmiştir; Karl'a değil, kendisini kabul etmeye tenezzül eden hiçbir kulübe katılmaya yanaşmayan Groucho'ya hürmeten. Aşkta Marksizm, sevgilinin sizi severek ne kadar zevksiz olduğunu gösterdiği için nihayetinde sizi hak edemeyeceği yönündeki rahatsız edici düşüncedir.

129. sonede ele alındığı üzere, en vurucu haliyle yukarıda kabataslak çizilen tatminin laneti gerçekten de muntazam arzu ve haz çevrimiyle bağdaşmaz. Bunun nedeni, çevrimin yarım yamalak betimlenmiş olmasıdır. Çevrim dört değil, beş evreden oluşur. Eksik olan bağlantı, hazzın bir diğer adıymış gibi duran ancak aslında bizim davranış biçimimizi değiştiren mekanizmaya işaret eden ödüldür. Tam çevrim şu şekilde işler: (1) arzu bizi bir amaca ulaşma arayışına teşvik eder; (2) arayışın arzu nesnesi elde edilir; (3) arzu nesnesi haz verir; (4) haz ödül mekanizmasını tetikler; (5) bu mekanizma arzuyu pekiştirir.

Ödül ya da pekiştirme bir önceki şemada yer almayan çok önemli adımdı. Ödül mekanizması bilinçli hazzın müdahalesini gerektirmeyen sıradışı yollardan harekete geçi-

rilebilir. Bu paradoksal görünebilir ancak, umulan hazzın beklentinizin yoğunluğuna ulaşmayacağını fark ettiğinizde bile beklentileriniz aşırı derecede iyimserse, bu olasılığın doğrudan doğruya farkına varabilirsiniz ("Ne tuhaf ki, dünyada bunları bilenler çok..."). Bazen, umulan hazza ulaşıldığında, tılsımın kayboluverdiği de görülür.

Çevrimin 4. ve 5. aşamaları arasındaki kopukluk, beyin üzerine yapılan araştırmalarda ortaya konulan, *hoşlanmak* ve *istemek* arasındaki fark açısından ifade edilebilir: istemek bir şeyi elde etmek için eylemi güdüler, hoşlanmak ise o şeye sahip olmaktan elde edilen hazla ıralanır.

Artık hoşlanmadığımız bir şeyi hâlâ istediğimiz durum için *kusur* sözcüğünü kullanmayı öneriyorum. Bazı sigara kullanıcıları alışkanlıklarını bu anlamda bir *kusur* olarak görmektedir. Bağımlılar bunu çok şiddetli bir şekilde deneyimler: ilkin yoğun haz veren o uyuşturucu için yanıp tutuşurlar, sonra ise onda –hazdan ziyade– o yanıp tutuşma duygusundan kurtulmanın verdiği ferahlığı bulurlar. Shakespeare'in 147. sonesinde çok etkili bir şekilde ifade ettiği üzere, bazen de limerence bağımlılığın yakın akrabasıdır: "Bir humma, hastalığı daha da besleyen şeye özlem duyan."

Ama, elbette (sevgili okur, eminim sen de karşı çıkmak için kıvranıyorsundur), "gerçek aşk"ta işler bu kadar vahim değildir. Âşıklar istediklerini elde ettikleri için hayal kırıklığına uğramazlar, çünkü her şeyden önce diğerinin haz almasından mutlu olurlar. Yani, bir şey sizin için o kadar iyi olmasa da, sevdiğiniz kişi için iyiyse mutlu olursunuz. Âşıkların arzuları özgecidir (dar anlamda da olsa, zira onlar sevgilileri için kaygı duyarlar, herkes için değil).

Aşk, derler, âşığı dar anlamda kendiyle ilgilenmenin üstüne çıkarır ve diğerinin neşesinden aldığımız mutluluk tatminin lanetine maruz kalmaz.

Özgecinin ikilemi

Şüphesiz, bu bazen doğrudur. Ancak, şüpheye de yer bırakmak gerek. Birinci Bölüm'de, bakışlarını bir sarmalın içinde bıraktığımız Romeo ve Juliet'in birbirlerine duyduğu müphem arzuların *bir şeyler*in olmasını gerektiren arzularla yüklü olduğu bir evreye ulaştığını varsayalım. Bu evrede özgeci bir iyilikseverlikle dolup taşmaktadırlar: "Senin isteğin benim isteğimdir," demektedirler.

Ne var ki, bu yücegönüllü slogan aldatıcı olabilir. Harfiyen alınırsa, bu talihsiz âşıkları özgecinin ikilemi adı verilen bir tür mantık muammasının içine hapsedebilir. Her biri *yalnızca* diğerinin isteğini yerine getirmeyi isterse, ikisinin de yapabileceği bir şey yoktur. Hatta, her biri diğerinin tercihlerini dikkate almaya yanaşmayan iki katıksız bencil bireyden daha da berbat duruma düşerler. Bir egoist çiftte her birinin kendi tercihleri vardır ve şans eseri her ikisi de aynı şeyi istiyor olabilir. Yaptıkları her ikisini de tatmin eder.

Diğer taraftan, katıksız iki özgeci eylemlerini olumlu bir arzuda temellendiremezler, ta ki ikisinden biri bağımsız bir tercihe izin verene kadar. Daha kötüsü, her biri diğerinin istediğini düşündüğü şeyi yapmaya çabalarsa, hiçbirini mutlu etmeyen bir sonuçla baş başa kalabilirler. (Mutlu aileler sık sık özgecinin ikileminin tanınabilir bir biçimi-

ne hapsolurlar: herkes o Şükran Günü hindisinden nefret eder, ama diğer herkesin keyif aldığını düşündükleri şeyi bozmamak için buna katlanırlar, hatta bundan keyif alıyormuş gibi davranırlar.) Eğer her ikisi de ne istedikleri konusunda samimiyse, bu ikilemden kurtulabilirler. Ancak, bu *yalnızca* diğerinin istediği şeyi istedikleri iddiasından vazgeçmelerini gerektirir.

Pratikte âşıklar empati kurmaya çalışırlar ve sevgilinin neden hoşlanabileceğine ilişkin geçici varsayımlar ortaya koyarlar. Öncelikli arzulara izin vererek özgeciliğin yalnızca imkânsız bir biçiminden yoksun kalırlar. Ancak, makûl ölçüde kusurlu özgeciler için bile âşığın sevgili için duyduğu kaygı satır aralarında okunabilir. Sevgilinin mutluluğuna duyulan arzuya genellikle zımni bir koşul eklenmiştir: "Her şeyden önce senin mutluluğunu isterim – onu sağlayan kişi ben olmam koşuluyla." Bundan birkaç adım sonrası, Bizet'nin *Carmen* operasındaki ünlü aryada dile getirilen aleni tehdittir: "Si je t'aime, prends garde à toi! – Seni seviyorsam, ayağını denk al!"

Bu koşul, âşıklar kaba mülkiyet biçimlerine tövbe ettiklerinde bile zehirleyici mülkiyet arzularının onları tehdit edebileceğini gösterir. Diğerini özerk bir ruh olduğu için seversiniz ve filozof Kant'ın devredilemez özgürlük adını verdiği, onun en derin insan yüceliğine ve değerine gem vurmayı asla istemezsiniz. Siz de onun bu özgürlüğünü *doğru şekilde* kullanmasını istersiniz, o kadar. Ne de olsa, Tanrı bile yarattığı İnsan'a o eşsiz özgür irade kabiliyetini bahşettiğinde bu sorunla karşılaşmıştı. Özgürlük Tanrı'nın kendi imgesinde yarattığı insan için esastır, ama onu yanlış kullanırsanız vay halinize! Tanrı çok üzülecek-

tir, ama anlaşma anlaşmadır ve sizi sonsuza dek cehenneme yollamak zorunda kalacaktır. Bu çifte mesaj ölümlüler diyarında kıskançlığın bin bir türünü oluşturan duygulanımlara yol açacaktır. Kıskançlık operanın, trajedinin –ve farsın– hammaddesidir. Sıradan çiftlerin yaşamını da çekilmez hale getirir.

Satır arasında okunacak hep daha çok şey vardır: âşıkların kendilerini bir yığın önemsiz gereksinim ve koşulla çevrili olarak görmemeleri nadirdir. Yazar Laura Kipnis gerçek görüşmelerden yararlanarak çiftlerin neleri "yapmaya izinleri olmadığını" gösteren bir liste hazırlamıştır:

> Nereye gittiğini söylemeden evden çıkamazsın. Eve ne zaman döneceğini söyleyemezsin. Geceyarısından ya da saat 11'den, hatta 10'dan sonra dışarıda kalamazsın ya da işten hemen eve dönemezsin. Diğer kişi evde oturmak isterken dışarı çıkamazsın. Tek başına partilere gidemezsin. Öyle dışarı çıkmak için dışarı çıkamazsın çünkü diğer kişinin nerede olduğun konusundaki kaygılarını ya da onun senin olman gereken yerde olmayabileceğine veya onun yerine nerede olabileceğine ilişkin korkularını dikkate alamazsın. Diğer kişiye danışmadan planlar yapamazsın, özellikle akşamları ve hafta sonları...

Bu liste dokuz sayfayı aşarak devam eder. Bütün bu belirli yasaklamalar muhtemelen daha genel ihtiyaç ya da arzulardan kaynaklanmaktadır: istenmek; özen gösterilmek; sevgili için önemli olmak; özel olmak – kısacası, karşılık olarak sevilmek. Ama, aynı zamanda, artık bir bütün olduğumuz ve diğerinin yaptığı bir şey bizi utandırabileceği

için *kendimizi* rezil etmemek. Her halükârda, bu, Kipnis'in listesindeki bazı maddelerin de ima ettiği bir şeydir: "Kiralık arabayı içindeki çöpü atmadan geri götüremezsin çünkü sen araba temizliğinin kiralama ücretine dahil olduğunu söylesen bile partnerin kötü göründüğünü düşünmektedir."

İster mutlu ister mutsuz, her çift farklıdır. Ya da en azından öyle olmalıdır: insan bireylerinin sınırsız çeşitliliğini göz önüne aldığımızda, ne kadar âşık çift varsa o kadar çok sevme biçimi olmasını bekleriz. Aslında, âşıkların sınıflandırılmasından hareketle bir yargıda bulunduğumuzda, bu çeşitliliğin şaşırtıcı derecede az olduğunu görürüz. Zaman zaman piyasaya aşkın tipolojisini tanımlamayı vaat eden kitaplar çıkar, ancak sunulan tipler sınırsız sayıdaki olasılıkları yarım düzineye kadar indirir. İleride, kategorilerin aşk deneyimini yansıtmak için değil, aşk hakkında konuşmayı daha kolay kılmak için düzenlendiğini ileri süreceğim. Şimdilik ve bu bölümün geri kalanında arzu hakkındaki bazı yaygın sorulara döneceğim.

Champagne hükmü

Bazı arzular bir ya da daha çok başka arzu üzerine temellendirilir. Bunlara *akla dayalı* arzular diyelim. Eh, kulağa epey mantıklı geliyor; ama, bir anlamda, arzularınızı harekete geçiren şeyi gerçekten arzulamıyor olabilirsiniz de. Çünkü, bir başka şeyi elde etmek için kullandığınız yöntem kendi içinde arzulanabilir olmayabilir. Süt almayı istemek bakkala gitmek için bir nedendir. Bakkala gitmek bir yöntemdir. Süt de bir yöntemdir; ayrıca, istediğiniz bir

şeye ulaşana kadar bir sürü neden sıralayabilirsiniz; bunun için daha başka gerekçe sunamazsınız da. Buna da *akıldan bağımsız* arzu diyelim, yani, sırf kendisi için istediğiniz bir şey. Susadınız mı, o zaman gidip su içersiniz.

Ama su içmeyi istemek yaşama arzumuza dayalı bir şey değil midir diye sorabilirsiniz. Evet, bir açıdan öyledir: vücudunuz susuz kaldığında fizyolojik bir mekanizma sizi genellikle susatacaktır. Ancak, susamak için vücudun susuz kalması konusunda bir şey bilmeniz gerekmez. Yaşama isteğini tamamen kaybetmiş biri de hâlâ susayabilir. Su içmeyi istemek akıldan bağımsız bir arzudur. Size bardağa su koymak ya da süt satın almak gibi şeyler yaptırabilir. Ancak, kendi içinde bir nedene gereksinim duymaz.

Aşk arzuları hangi türe aittir? Bu soruyu yanıtlamak için, saraylı aşkı çağında kayda değer, nazik soruları karara bağlamakla yükümlü bir kurum olan bir Aşk Mahkemesi'ne başvuralım. 1176'da Champagne Kontesi'nin başkanlık ettiği bir Aşk Mahkemesi şu soruyu ele aldı: evlilik bağıyla birleşmiş insanlar arasında aşk mümkün müdür? Varılan hüküm şöyleydi:

> Bu kararla ifade ve tasdik ederiz ki, aşk gücünü evli bir çifti içine alacak şekilde genişletemez, zira âşıklar birbirlerine her şeyi karşılıksız olarak verirler, bir zorunluluk ya da yükümlülük sonucu değil; oysa, evli çiftler birbirlerinin isteklerini yerine getirmek ve birbirlerinden hiçbir şey esirgememek taahhüdü altındadırlar.

Bu hükümde bir şeyi karşılıksız olarak verme konusunda üç kıyas yapılmıştır: *zorunluluk*, *yükümlülük* ve *taah-*

hüt. Üçü de eylemek için nedenler sunarlar. Champagne Kontesi'nin hükmü aşkın bizi aklımızı kullanmadan ya da bu üçünden tamamen farklı nedenlerle eyleme geçmeye sevk ettiğini ima etmektedir.

Âşığın sevmek için her şeyden önce nedenleri olup olmadığı da sorulabilir. Bir sonraki bölümde bu soruya eğileceğiz, ancak burada aşkın sunduğu gerekçelere değineceğiz. Bu gerekçeler neden evli çiftleri motive etmesin ki? Aşk bize olmadık şeyler yaptırır. Tabii, ona bağlı gerekçeler de – en azından mantıklı düşündüğümüzde. Champagne hükmü, gerekçelerin bunu farklı yollardan yaptığını ima eder.

Talihsizlikleri "her şeyin bir nedeni vardır" düsturuyla karşılayan insanlarla karşılaşmışızdır. Kendilerine duydukları güven ifrit edicidir, çünkü, aslında bunun için bir neden yoktur. Birçok olay tesadüf eseri vuku bulur, bu da bir neden değildir. Ama bu düsturun saçmalığı yararlıdır: bizi neden denen şeyin ne olduğunu söylemenin kolay olmadığı gerçeğiyle yüzleştirir. Gerekçe (reason) ve tesadüf karşıt şeylerdir ancak sebeple (cause) kolayca karıştırılabilirler.

Bu iki sözcük, "sebep" ve "gerekçe" bazen birbirinin yerine kullanılabilir. Birinin üzgün olmak için nedeni var ve üzgün olmak için sebebi var demek arasında pek bir fark yoktur. Ancak, sadece insanların *gerekçeleri vardır*. Cansız varlıkların yoktur. Ne de bildiğimiz kadarıyla bitkilerin ya da böceklerin. Birisi "şikâyet etmek için sebeplerim var" dediğinde, aslında, "şikâyette bulunmak için gerekçelerim var" da diyebilir. Kastettiği şey şikâyetinin *haklı çıkmasıdır*. Diğer taraftan, elektrik tesisatında bir kıvılcım yangına yol açtıysa, tesisatın alev almak için bir gerekçesi vardı deme-

yiz. Yalnızca gerekçeler haklı çıkarır. Aslında, yalnızca *iyi* gerekçeler haklı çıkarabilir. Bazen kötü gerekçelerle eyleriz (ya da düşünürüz). En pahalısı olduğu için bir Vuitton çantayı seçmek kötü bir gerekçe olabilir, ancak kötü bir gerekçe birine yaptığımız ya da inandığımız bir şey için nasıl haklı bir sebep sunduğunu anladığımız sürece gene de bir gerekçe olabilir.

Bir neden olmaksızın bir şey yapmaya sevk edilebilirsiniz. Örneğin, doktorunuzun reflekslerinizi muayene etmek için dizinizin altında bir noktaya vurduğunu düşünün. Bacağınız ileri fırlar ve böyle yapmaya sevk edilmiştir; ancak, bunu yapmak için sizin bir gerekçeniz yoktur. Aslında, bunu siz yapmamışsınızdır. Bu sizin başınıza gelen bir şeydir. Acı böyle bir şeydir: bir çiviye basarsanız canınız acır ve bir sebebin farkına varırsınız; ancak, çiviye basmak sizin acınızın gerekçesi değildi. Acının gerekçeye ihtiyacı yoktur. Belki aşk da öyle bir şeydir.

Kısacası, hem gerekçeler hem de sebepler olaylara yol açar. Gerekçeler olaylara yol açtığında aynı zamanda sebeptirler. Ancak sadece kendi seçimlerini haklı çıkarabilen fikir sahibi, akıllı insanların gerekçeleri olabilir. Ne yazık ki, bu resmin daha karmaşık olması gerekir, çünkü seçebildiklerinizle seçemedikleriniz arasındaki ayrım o kadar da net değildir. İnanç bu konuya bir örnektir. İnandığımız şeyler için gerekçelerimiz vardır, gene de çoğu durumda neye inandığımızı seçmeyiz. İnancın tercihe bağlı olduğu durumlar vardır; bu her iki taraftaki gerekçelerin yetersiz olmasından ya da "güçlü" olmamasından kaynaklanır. Ancak, inançta gerekçelerin çoğu etkilidir: iki artı ikinin beş ettiğine ya da yolun karşısından üstünüze doğru

gelen bir arabanın gerçekten orada olmadığına öylece karar veremezsiniz. Ne de Beyaz Kraliçe'nin Alice'e verdiği kahvaltıdan önce altı imkânsız şeye inanması tavsiyesine inanabilirsiniz. Belki de, aşkın arzuları da o şekilde işlemektedir. Birçok insan, iki artı ikinin dört ettiğine inanmaları gibi, aşklarının hem kaçınılmaz hem de gerekçeler üzerine temellendirildiğinden emindirler – bu gerekçeler dile getirilemese de. Arzu ve inanç bu açıdan benzerse, belki de, her ikisinin açıklaması da aynıdır.

İnanç meselesine bakalım; açıklama şöyledir: her inanç –diyelim "kedi paspasın üstünde"– özü itibarıyla "kedi paspasın üstünde" ifadesinin yerleştiği çıkarımlar ağı tarafından oluşturulur. "Kedi paspasın üstünde" ifadesini *düşünmek* için gerekçeler ileri sürebilirsiniz ve bu inanç kendi içinde başka inançlar için bir gerekçedir. İnançlarınız dünyanın gerçekleri tarafından zorunlu hale getirilmiş gibidir, çünkü çoğu sizin değerler sisteminizce yerlerini korur. "Kedi paspasın üstünde" ifadesine inanmamayı seçemezsiniz, hele de böyle yaptığınızda başkaca sayısız inancı –kedilerin şöyle göründüğü, deli olmadığınız ya da hayal kurmadığınız, vb.– reddetmek durumunda kalacaksanız. Ne var ki, bazen, inanmak ya da inanmamak için çok güçlü bir gerekçeniz olmadığında, avantajları ve dezavantajları tartarsınız; işte, bu tür durumlarda bir şeyi ya da bir başkasını *seçtiğinizi* söylemek inandırıcı olabilir. Diğer yandan, bazı inançlar öyle bariz gözükürler ki başka bir şeye bağlı değilmiş gibidirler. Filozof René Descartes'ın "varım" sözü bunlardan biriydi. Elbette, Descartes'ın var olup olmadığını sorabilirsiniz kendinize. Ama kendinizin yaşayıp yaşamadığından kuşku duyamazsınız. Bu inanç,

akıldan bağımsız arzunun karşılığıdır; akıldan bağımsız bir inanç da diyebiliriz buna.

Aşkın arzuları hem gerekçelere ihtiyaç duyan hem de bunları sunan ve genellikle iradi yolla seçilmeyen inanca benzeyebilir mi? Eğer bütün arzular akla dayalı değilse, bu, aşkın arzuları için de geçerli olsa gerektir. Daha önce, su içme arzunuzun psikolojik ya da fizyolojik açıdan susuz kalma olgusuyla, size susuzluğunuz için bir gerekçe sunmadan açıklanabileceğini görmüştük. Benzer biçimde, Eryksimakhos'un ilk başta ileri sürdüğü üzere, aşkın bazı arzuları bazı psikolojik ya da fizyolojik aşamalarla açıklanabilir; ancak, olayın heyecanı içinde buna kafa yormazsınız. Su içme arzunuz ya da birini okşama veya birine bakma, göz kulak olma ya da hayatınızın geri kalanını birisiyle yaşama arzunuz daha çok sizin var olduğunuz inancına benziyor olabilir: bunu hissetmeyi seçmediniz, böyle bir seçeneğiniz de yoktu.

Diyelim ki, yeni biriyle tanıştınız. Onu sevip sevmediğinize karar vermeye çalışabilirsiniz. Emin değilsinizdir; ancak mizacınıza ve dile getirmekte zorlandığınız izlenimlerinize bağlı olarak onun hakkında olumlu şeyler düşünebilirsiniz. Ya da duruma göre düşünmeyebilirsiniz. Öyleyse, yeni tanıştığınız o kişiye karşı tavrınız, henüz okuduğunuz üzere, çürütülmüş bir bilgiye karşı beslediğiniz inancınıza benzer. Her iki yönde de güçlü bir eğilim yoksa, bir seçim yapma durumunda olduğunuzu söyleyebilirsiniz. Ama aşk çoğunlukla susuzluk gibidir: size belli şeyler yapmanız için gerekçeler sunar, ancak bunların kendi içinde hiç de gerekçeleri yok gibidir. Akıldan bağımsızdırlar.

Kontesin hükmünü akla dayalı ve akıldan bağımsız arzular çerçevesinde anlayabiliriz. Kontese göre, aşktan kay-

naklanan arzular ikinci türdendir. Sevgiliniz için yapmak istediğiniz şeyleri öylesine yapmak istersiniz. Aynı şekilde, bir çiçeği koklamak istediğinizde onu bir vasıta olarak istemezsiniz (bir fidancılık şirketinde onun kalitesini değerlendirmekle görevli bir işçi değilseniz tabii). Evlilik belli ödevleri üstlenmeyi gerektiren gerekçeler sunar, bu gerekçeler de, karşılık olarak, eşinizi gözetmeniz için gerekçeler ortaya koyar. Dolayısıyla, eşinizi gözetmeniz katıksız olarak akıldan bağımsız bir arzu değildir artık.

Yukarıda değindiğimiz hüküm verilmeden birkaç on yıl önce yazan efsanevi aşk filozofu Abélard'ın sevgilisi Héloïse bu durumu daha da karmaşık hale getirir: eğer iki eş "dünyanın hiçbir yerinde daha değerli bir erkek ve daha güzel bir kadın olmadığına ikna olmamışsa, her şeyden önce yapman gereken, daima en iyisi olduğunu düşündüğün o kişiyi aramaktır – olası kocaların ve kadınların arasından en iyisini bulmak". İma edilen şey, eşlerin sadece birbirlerini gözetme ödevi olduğu değildir, ek olarak, eşlerinin "bütün olası seçenekler arasında en iyisi" olduğuna inanma ödevi vardır. Bunu yapmadıkları takdirde daha mükemmel bir eş arayışında olabilirler. Ancak, evli olduklarından, böyle yapmamaları onların ödevidir. Buna körlük ödevi diyebiliriz.

Bütün bu hususları bir tasımla özetleyebiliriz:

1. Tanım gereği, akla dayalı hiçbir arzu tamamen akıldan bağımsız olamaz.
2. Âşık olduğumuzda diğerinin mutluluğu için duyduğumuz arzuya yol açan şey aşktır, nasıl ki, susuzluk susuz kalmanın bir sonucuysa; ancak bu kendi içinde tamamen akıldan bağımsızdır.

3. Karı ve koca evlilik sözleşmesinin gereği olarak birbirlerini gözetmekle yükümlüdürler.
4. Dolayısıyla, birbirini gözetmek arzusu kaçınılmaz olarak zorunluluklara dayalıdır.
5. Ödevler ve zorunluluklar akla dayalı arzular için gerekçeler oluştururlar.
6. Bu yüzden, karı ve kocanın arzuları yalnızca akla dayalı arzular olabilir.
7. Dolayısıyla, ne kadar ortak bir iyilikseverlik duygusundan kaynaklanırsa kaynaklansın, karı ve kocanın yalnızca aşka özgü akıldan bağımsız arzularla hareket etmeleri imkânsızdır.

Sonuç, mantıken, öncül 1-3'ten ortaya çıkmaktadır. Onu reddetmek istersek, bu öncülleri reddetmemiz gerekir. İkinci öncül en kırılgan olanı gibi gözükmektedir. İyi de, oradaki sorun tam olarak nedir? Akla gelen şey, aşırı derecede soyut bir aşk idealine dayalı olmasıdır. Tam da özgecinin ikilemine yol açan türden soyut bir düşüncedir. Sonunda ikilem gerçek bir tehdit içermemektedir, çünkü bir kişinin arzusunun tamamen özgeci olabileceğine cidden inanmak bir yanılgı olurdu. Fazladan herhangi bir motivasyon diğerinin mutluluğu için duyduğunuz saf arzuya bir gerekçe daha ilave etmiş olurdu, böylece, arzunun tamamen akıldan bağımsız olduğu savını geçersiz kılardı. Kısacası, arzularımız ikinci öncül için dünyada geçerli olamayacak kadar karmaşıktır.

Gene de, idealize edilmiş bir aşk kavramı işe yarayabilir. Hepimiz okulda sürtünmesiz yüzey gibi var olmayan şeyleri öğrendiğimiz temel fizik dersine girmişizdir. Bu tür

basitleştirmeler bir şeyleri anlamak için elzemdir. İdeal aşkın akıldan bağımsız arzularını da aynı ışık altında görebiliriz. Bu idealize edilmiş kavram bize gündelik istek ve arzularımızın beraberinde getirdiği devasa fazlalıkları değerlendirme olanağı tanıyan bir temel çizgisi sağlar. Sayısız bulanık motivasyon görünürde aşk yüzünden aldığımız kararları içinden çıkılmaz hale getirir.

Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki evli çiftleri kutsayan (ya da onlara yük getiren) 1.138 hak, yükümlülük ya da ayrıcalığı düşünün. Birçoklarının iddia ettiği gibi, aşk yüzünden evlenenler bunların hepsini görmezden geliyorlarmış gibi davranabilirler, ne de olsa, evlilik kimsenin satır aralarını okumadığı bir sözleşmedir. Ne var ki, okunmayan o anlaşma şartlarının karmaşıklığı her evlilikte en katıksız haliyle akıldan bağımsız arzularmış gibi görünen şeyin hiç de öyle olmadığını bize hatırlatmaya yarar.

IV. Bölüm

GEREKÇELER

Bozuk bir makaradır akılla kalbin dansı
Kovalarlar birbirini dönerek durmadan
Arayarak biteviye hislerinin nedenlerini
Neden bulunsa da, heyhat, aşk olmadan.

Anonim

Maskeydi harekete geçiren aklını
Ve ardından kalbini çarptırmaya başlayan,
Gerisindeki şey değil.

W. B. Yeats, "The Mask"

Aşk bir nesneye gereksinim duyar. Bu nesnenin çekici görülmesinin dışında bir şeye ihtiyaç yoktur. Nesne nedir ve neden bir başkası değil de o nesnedir?

Birinci Bölüm'de sıradışı aşk nesnelerinin varlığını kabul etmiştim: insan-dışı nesneler, hatta cansız olanlar. Sadık hayvanseverler bile gözde bir hayvana bağlılıklarının erotik bir aşka dönüşmesini düşünmekte zorlanırlar. Yakın arkadaşlar ve aile üyeleri genellikle ilgilerinin

'limerence'e dönüşmesini anlamakta aynı şekilde güçlük çekerler. Ne var ki, *objektofil*ler bir köprüyle, bir yayla ya da Eiffel Kulesi'yle aralarındaki ilişkiyi tanımlarken tutkulu aşkın o tanıdık dilini kullanırlar. Çok azımız bunu anlayışla karşılayabilir. (Dürüst olmak gerekirse, siz de muhtemelen tanıdığınız çiftler için üç aşağı beş yukarı aynı şeyi hissedersiniz: "O adamda ne buluyor ki?") Nesneleri ne olursa olsun, aşkın mantığının hemen hemen aynı olduğu konusunda kuşkuluyum. Ancak, aşk söz konusu olduğunda soğukkanlı mantığı pek aramayız. Aşkın bazen olmadık anda bizi vuran bir felaket, bir hastalık olarak algılandığından bahsetmiştik: "Aşkım bir humma sanki..." Aşka, bir akıl hastalığı olarak ona maruz kalındığında bile *nedenler* atfedilir. Shakespeare 147. sonesinin dört satırında bir bölümünde hem bir gerekçeyi tespit eder ("Andım budur: güzelsin") hem de bunun akıldışı olduğunu bildirir ("Rastgele söylerim her deli saçması sözü"):

Düşüncem de, lâfım da çılgınca, karman çorman,
Rastgele söylerim her deli saçması sözü.
Andım budur: Güzelsin, bence varlığın ışık;
Cehennem gibi kara, gece gibi karanlık.*

Bu açıdan, aşk, daha ziyade bir bağımlılık gibidir. Bağımlılar bile kasıtlı hareket ederler: istemdışı fiziksel hareketlere maruz kalmazlar sadece. Bir aracıyı ararlar, bir iğneyi ellerine alırlar. Uyuşturucu arayışının bir gerekçesi

* William Shakespeare, *Soneler*, çev.: Talât Sait Halman, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 147.

olarak onun verdiği aşırı mutluluk hissini örnek verebilirler. Âşıklar da kendilerini canla başla tutkunun çaresiz kurbanları olarak sunarlarken bile neden âşık olduklarını bize anlatmada çok heveslidirler. İyi de, gerçekten belli nedenlerle mi âşık oluruz?

Aşkın iyi ve kötü gerekçeleri

Aşkın iyi gerekçelerinin ne olduğunu söylemek zordur; kötüleri kolaylıkla tespit edilebilir. Bu ve başka yollarla, aşkın gerekçeleri güzellik konusunda eleştirel yargılarda bulunurken ileri sürdüğümüz gerekçeleri andırır. "Çünkü pahalı" demek yatırım yapmak için iyi bir gerekçe de olsa, bir sanat yapıtının güzel olduğunu düşünmemiz için kötü bir gerekçedir. Bir yapıtın yüksek fiyatının onun güzel olduğunu düşünmemize yol açamayacağı anlamına gelmez bu: etkili bir sebep ille de uygun bir gerekçe değildir.

Oscar Wilde, en komik oyununu, "Onu neden seviyorsun?" sorusuna "Çünkü adı Ernest" diye yanıt vermenin saçmalığı etrafında kurmuştur:

ALGERNON: Adım Algy olsa, beni sevmez miydin?

CECILY [Ayağa kalkar.]: Sana saygı duyabilirdim, Ernest, senin kişiliğine hayranlık duyabilirdim, ama korkarım bütün dikkatimi sana veremezdim.

Kuru Gürültü'de, Benedick'in eş olmaya aday kadınlarda aradığı özelliklerin başında zenginlik gelir: "İlle de zen-

gin olacak, orası kesin." Ancak, bir insanla evlenmek için ileri sürülen bir gerekçe onu sevmek için iyi bir gerekçe olacak diye bir kural söz konusu olamaz. Birinin zengin olması ileride onu sevebileceğiniz umudunu yeşertmek için bir gerekçe olabilir – kafanızdan onunla evlenmeyi geçiriyorsanız, ona âşık olmak çok daha uygundur. Ancak, birini sevmek için bir gerekçe olarak uygunluk dudak bükülen bir şeydir. Benedick'in saydığı diğer özellikler ("akıllı", "erdemli", "yumuşak huylu", "asil", "güzel konuşan") daha mantıklı sevme gerekçeleridir. Çünkü bunlar kişilikle ilgilidir. Aynı zamanda –hem estetik hem de ahlaki erdemleri imleyen– kişiliğe kısılıp kalmak bir âşığın kuşkulu bir şekilde yücegönüllü görünmesine yol açar. Çekicilik sevilebilirlikle çok alakalıdır, ancak onun da erdemli kişilikle fazla bir bağlantısı yoktur.

Ayrıca, kişilikle ilgili erdemler her zaman insanların talep ettiği sevilme gerekçeleriyle örtüşmez. Burada iki soru vardır: (1) hangi gerekçeler aşkı açıklamak ya da haklı çıkarmak için uygun kanıt olarak kullanılabilir; (2) hangi gerekçelerle sevilmek isterdiniz? Bu ikisi birbiriyle kesişmeyebilir.

Desdemona ve Othello'nun birbirlerini sevme gerekçelerini düşünün. Othello'ya göre, her şey onun savaş hikâyeleriyle başlamıştır:

Hikâyem bitince,
Çektiğim acılar için bir yığın göğüs geçirirdi...
Sevdi beni atlattığım badireler yüzünden,
Ben de onu, merhamet etti diye bana.

(Othello, 1:3)

Resim 4: Buna "Çok Aşırı Sevmek" der miydiniz?

Othello'nun anlattıkları onun merhamet duymasına yol açtı, Desdemona'nın göğüs geçirmeleriyse onun âşık olmasına. Bu arada, bu tepkilerin ne kadar cinsiyet temelli olduğuna dikkatinizi çekerim. Bu tepkileri takas etmelerini hayal etmek epey güç olurdu. Aşkın "gerekçeler"inde cinsiyetin ima ettiği şeylere tekrar döneceğiz. Hepimiz, Othello gibi (Resim 4), kendimize ve başkalarına anlattığımız hikâyeler yüzünden mi sevilmek isteriz?

Anlattığınız hikâyeler sevilme umutlarınızla çok ilgili olabilir, ama bu onların gerçek oldukları anlamına gelmez. Çoğu uluslar gibi birçok ilişki de kurucu bir yalana dayanır. Şöyle bir düşününce, "Ona acıyorum" sözü "Onu seviyorum" demenin gerekçesi olamaz; "Bana acıdı" ifa-

desi onu sevmeniz için bir gerekçe olamaz. Yapmacık gerekçeleri hissetme yeteneğimiz Othello'nun meseleyi tam da doğru anlamadığından kuşkulanmamıza yol açabilir. Dobra biri olsa da, dinleyicilerini zevkten dört köşe yapan hikâyelerini allayıp pullamaktan kendini alamamış olmalıdır. Desdemona'da uyandırdığı duygulara gelecek olursak, bunlar, kuşkusuz, merhametle sınırlıydı. Siz de, sevgili okur, bir aşk ilişkisinin ilk harareti içinde çektiğiniz acıları ve atlattığınız badireleri abartmış ya da olması gerekenden biraz fazlaca acıma dolu bir iç çekmiş olabilirsiniz.

Gerekçeler değişik şekillerde sarpa sarabilir. Örneğin, birisini zengin diye sevmek iddiasında yanlış bir şey varsa, bunun nedeni, kişiliğinizi kötü yansıtması olmayabilir. Bunun nedeni, o kişinin zenginliğinin sizin onu sevmenize *sebep* olamaması da değildir; onu sevmek üzere gerekçeler *bulmaya* çalışmanız için gerekçeler sunmasıdır. Ancak, o sözcükten anladığımız kadarıyla, bir kişiyi sevme gerekçesi olarak anlaşılmaz bir şeydir bu. Bu da "anladığımız kadarıyla" ifadesine büyük bir vurgu yapar. İşler başka bir zamanda ya da yerde farklı olabilir. Ancak, servetin (insanları seviyormuş gibi yapmaya zorladığı ya da keşke seviyor olsalardı dedirten değil de) aşkı meşru kıldığı bir kültürde bu kavram benim anladığım şekliyle bir şey ifade etmez. Farklı düşünenler elbette çıkabilir: ne var ki, bu, sevmek için neyin mantıklı, neyin mantıksız bir gerekçe olduğunun aşk kavramını kısmen *belirlediğini* gösterir.

Peki ya âşığın bakış açısı? Burada cinsiyet önem kazanır. Bir kadın sırf güzelliği yüzünden sevilmemesine çok önem verebilir. "Güzellik bahşedilsin ona," der Yeats "Kızım İçin Dua" şiirinde:

(...) ama gene de ne
Bir yabancının gözlerini rahatsız etsin güzelliği,
Ne de kendininkileri oturunca aynanın karşısına; zira
Öyle fazladan güzel olunca insan
Sanabilir güzelliğin yeterli bir erek olduğunu.

Peter Carey'nin "Şans" adlı öyküsü fiziksel görünüşü aşmanın zorluklarını konu alan dokunaklı bir örnektir. Kahramanın güzel sevgilisi fanatik derecede eşitlikçi bir grubun üyesidir. Sevgilisi kahramanın yalvarmalarına kulağını tıkar ve rastgele bir beden değiştirme işlemine tabi tutulmayı kabul eder. İşlem bittikten sonra kendine gelir, artık çirkindir; kahraman ise onu sevmeye devam edemeyeceğini fark eder.

Gerekçeler nasıl işler?

Hem ne yaptığımızla hem de ne hissettiğimizle ilgili gerekçelerden bahsederiz. Ancak, gerekçelerin işleyişi bu iki vakada epey farklı olabilir. Bir şey yapmanın nedeni genellikle bir eylemde bulunma kararına dayanak olarak ileri sürülür. Diğer taraftan, ne hissedeceğimize dair kafa yormayız. Bir duygu hakkında gerekçe ileri sürmek çoğunlukla geriye bakıştır. Kendisinin sebebi gibi görünen bir şeyi seçip ayırır. Ancak, bazen bir duyguyu ortaya çıkarmak için ona başvurulduğu da olur: "Taşınırken sana yardım etti, ona minnettar olmalısın." Heyhat, gerekçelerin provasını yapmak tamamen beyhudedir. ("Minnettar ya da kızgın olmam ya da utanmam gerektiğini kabul ediyorum ama, aslında, hiçbir şey hissetmiyorum.")

Aşk bir duygulanımdan çok fazlası olsa da, onun ayırt edici özelliği, iradi bir yolla çağrılamayan duygulardır. Âşık olmak için kuvvetli bir gerekçesi olan bir insanın âşık olamaması acı, kahredici olabilir. Buna karşılık, sevmemek için gerekçeleriniz olduğunu düşündüğünüz birine sevgi dolu hisler beslemek utandırıcı, hatta uygunsuz olabilir. Sevmeme gerekçelerinizin sevme gerekçelerinizden daha ikna edici olmasına karşın, bu tür şeyler de mümkündür: sevgilinizin psikopat bir katil olduğunu ya da çok kaba bir müzik zevkine sahip olduğunu keşfetmenizin aşkınızı bitirmesi olasılığı, onun sahip olduğunu varsaydığınız erdemlerin aşkınızın fitilini yakma olasılığından daha yüksektir.

Kısaca, aşkın gerekçelerinin rolü kafa karıştırıcıdır. Bu konuya ışık tutmak amacıyla soruna üç bakış açısından yaklaşmak yararlı olacaktır: âşık, nesnel bir gözlemci ve sevgili.

Bir âşık olarak aşkınızın gerekçeleri sevgiliniz aklınıza geldiğinde genellikle zihninizde canlanan ve size mutluluk veren düşünce ve görüntülerden başka bir şey değildir. O zihinsel fotoğrafların aşkınıza yol açan ve şu anda onu ayakta tutan nitelik ve anları örneklediğini düşünürsünüz, genellikle de bu sebeplerin duygularınıza yeterli bir meşruiyet kazandırdığını hissedersiniz: "O kadar güzel, o kadar hayat dolu, o kadar nüktedan ki. Ve, ah! O gülüşü yok mu (hele benim esprilerime)!"

İyi de, bunlar gerçekten gerekçeler midir? Eğer öyleyseler, herkesi âşık olmaya sevk edebilirler. Zira bizzat mantığın özü evrensel anlamda geçerli oluşudur: senin gerekçen herkesin gerekçesidir. Daha doğrusu, aynı koşullar altındaki herkesin. Buradaki nitelendirici "aynı" sözcüğü elzemdir, ancak evrensellik koşulunun gücünü zayıflatır:

çünkü koşullar asla aynı değildir. Ancak, bu, söz konusu koşulun bütün gücünü elinden almaz. Koşulların yalnızca ilgili hususlarda aynı olması gerekir. Bu ise bir sorun yaratır: eğer benden farklı tepki verirsen, her birimizin durumlarımız arasındaki ilgili farklılıkları açıklaması gerekir.

Bir dış gözlemci âşığa hep anlaşılmaz gelecek aşkın sebeplerini tespit edebilir. Bu tür sebepler bir romancı tarafından ortaya konulabilir, bir psikanalist tarafından kuşkuyla karşılanabilir, hatta bir deneysel psikolog tarafından ispat edilebilir. Bu dış gözlemcilerden herhangi biri âşığın sunduğu gerekçelerin sırf birer ussallaştırma olduğunu görebilir.

Ya sevilenin bakış açısı? Hangi gerekçeyle sevilmek istersiniz sorusuna verilen yaygın bir yanıt, "ben ben olduğum için sevilmek isterim"dir. Bu iki şekilde açıklanabilir. Bu, ben koşulsuz olarak "olduğum kişi olduğum için" sevilmek isterim demek anlamına gelebilir. Bu, siz değişseniz bile, sevgilinizin tavrının değişmeyeceğini ima eder: "Aşk aşk değildir / Değişirse önüne çıkan ilk değişimle" (Shakespeare, 116. sone). Diğer taraftan, "olduğum kişi olduğum için" tümcesi kimliğimin en temel olduğunu düşündüğüm özelliklerini ifade edebilir. Bu durumda, aşkımın ille de değişmeden kalacağı sonucu çıkmaz. Bu o temel özelliklerin hâlâ orada durup durmadığına bağlı olacaktır. Bu önemli noktada, sizinle sevgiliniz ve öz imgenizin kendini yanılttığını düşünen tarafsız bir gözlemci arasında bir uyuşmazlık ortaya çıkabilir (Resim 5). Kişiliğinizdeki en temel şeyin ne olduğuna karar vermede kim daha yetkilidir?

Bu soruyu aydınlatmak için "aşk" sözcüğünü kullanışımız hakkındaki iki gerçeği göz önünde tutmamız gerekir.

"I feel I'm losing touch with the unrealistic view I have of him."

Resim 5: Aşk sevgiliye bazen "kristalleşme" adı verilen, allanıp pullanmış nitelikler atfeder; birbirini idealleştiren çiftlerin birbirlerine daha gerçekçi yaklaşan çiftlerden daha mutlu oldukları saptanmıştır. (Karikatürün altyazısı: "*Ona dair taşıdığım gerçek dışı fikirden uzaklaştığım hissine kapılıyorum.*")

Birincisi, bir kişinin kimliğini tasavvur ederken iki yol vardır: sadece "o kişi" – nasıl biri olursa olsun ya da belirli türde bir kişi olarak ("maço herif", "komik ve hayat dolu"). İkincisi ise aşk için uygun bir gerekçe olarak addettiğimiz şey aşkın doğasını kavrayışımıza hizmet eder.

Bu iki gerçeğin önemini açıklamak biraz girift olacak ve belli bir felsefi jargona başvurmak zorunda kalacağım. Hadi bakalım, kemerlerinizi bağlayın; beni sabırla dinlerseniz, her şeyi açıklığa kavuşturacağız.

Aşk da inanç, arzu, öfke ve korku gibi duygulanımlara benzer şekilde *maksatlı bir durum*dur. (Bu bir numaralı jargon kavramı). Maksatlı bir durum bir şey *hakkında*dır. (Bu "bir şey" var olabilir de olmayabilir de: insanlar hakkında olduğu gibi tekboynuzlar hakkında da inanç ve duygulanımlarınız olabilir.) Aşkın da dahil olduğu maksatlı durumlara *tavır* adını vereceğim. Tavırların farklı türden "nesneler"i olabilir.

İnanç ve arzu tipik olarak gidişat ya da cümleciklerde yer alan "öneriler" hakkındadır. Bu cümlecikler tavırların *önermeli nesneleri*ni sağlarlar. (Bu iki numaralı jargon kavramı). Korku ve aşk benzeri bazı tavırlar önermeli nesnelere sahiptirler ("Patronumun iş sırasında uyuduğumu fark etmesinden korkuyorum," "Prada giymesine bayılıyorum"), ancak dolaysız nesneleri de olabilir ("Patronumdan korkuyorum", "Zuleika'yı seviyorum"). Patron ya da partner maksatlı durumun *hedef*idir (Bu üç numaralı jargon kavramı).

Bir tavır, hedefine aşağı yukarı uygun olabilir. Grand Canyon'un manzarasını görünce huşuya kapılmak uygundur; bir kürdan karşısında derin düşüncelere dalıp huşuyla dolmak pek de uygun değildir. Eğer gaye gerçekleştirildiyse, tavır uygundur. Örneğin, inancın gayesi *gerçek*tir. Bunun anlamı şudur: inanç herhangi bir doğru önermeye uygundur, yanlış olana değil. Size neden bir şeye inandığınızı sorsam, "doğru da ondan" diye karşılık verebilirsiniz. Bilgilendirici değildir ama inanmanın gayesini akla getirmektedir. Benzer şekilde, "çünkü iyi" karşılığı "onu neden arzuluyorsun?" sorusuna verilmiş kabaca doğru bir yanıttır. Arzunun gayesi iyi bir şeyin peşinden koşmaktır. Aynı

şekilde, "çünkü tehlikeli" karşılığı "ondan neden korkuyorsun?" sorusunun yanıtıdır; ek olarak, tehlikeli bir hayvanın varlığı korkunuzun sebebi olacaktır. Diğer tavırlar için bu böyle devam edip gider.

Hedefin özelliklerinden hangisi sizin tavrınızın ortaya çıkmasına yol açmaktadır? Buna hedefin *odaksal özelliği* diyelim ya da, daha basiti, *odak*. Hedef tamamen hayali olabilir: insan var olmayan bir tanrıya karşı huşu duyabilir ve odak yanıltıcı olabilir: insan aslında tehlikeli olmayan bir şeyden korkabilir. Bu durumda sebep hedef ya da odak değil, sizsinizdir. Tavrınız yeterince gerçektir ancak yersizdir, çünkü ona odaksal özelliği gereği bir hedef sebep olmamıştır. Bir tavrın uygun olabilmesi için hedefin odaksal özelliğinin tavrın gayesiyle örtüşmesi gerekir.

Bütün bunlar biraz karmaşık ama, örneklerle birlikte ele alınınca, bir tavrın uygun olup olmadığı konusunda nasıl bir hükme varacağımız aydınlığa kavuşacaktır. Kuduz olduğu için bir köpekten korktuğunuzu düşünelim, köpek hedeftir, hastalığı ise korkunuzun odağıdır. Ama köpek belki hasta değildir de korkunuz geçmişteki talihsiz bir karşılaşmadan kaynaklanan bir fobi yüzündendir. Bu durumda, köpek korkunuzun *hedefi* olmaya devam eder, ancak *odaksal özelliği* artık korkunun gayesiyle örtüşmemektedir, bu yüzden korkunuz yersizdir. Benzer bir hikâye öfke için anlatılabilir: gayesi kasıtlı aşağılama ya da incitmeye tepki vermektir; dolayısıyla, öfke, ona yol açan böylesi bir aşağılama ise haklıdır, eğer aşırı miktarda kahveden kaynaklanan sinirlilikten ileri geliyorsa yersizdir.

Peki, ya aşk denen tavır? Aşkın sevilebilir olanı hedeflediğini söylemek bilgilendirici değildir ama doğrudur.

Symposion'a göre, aşk bilhassa güzelliğe uygun olan tavırdır. Tıpkı köpeğin kuduzunun korkuya yol açması gibi, güzelliğin de nedensel olarak aşkı uyandırmaktan sorumlu olduğu ileri sürülmüştür.

İşte, bu yüzden, Romeo Juliet'i (hedef) sever çünkü Juliet güzeldir (odaksal özellik), bu da onun sevilebilir (gaye) oluşunu destekler ve Romeo'nun duygularının bir sebebidir. Güzel oluşu Romeo'nun aşkını haklı çıkarıp aşkına sebep olabilir mi gerçekten? Birçok kız güzeldir (belki de onun güzel olduğunu düşünen yalnızca Romeo'dur). En önemli nedensel faktör Juliet'in Romeo'nun annesine benzerliği olabilir; ya da içkisine damlatılmış bir aşk iksiri; ya da hiç kimsenin farkında olmadığı feromondan* kaynaklanan refleksif bir cazibe. Bütün bunlar Tablo 1'de özetlenmiştir.

İşte, burada, nihayet yukarıda aşk hakkında belirtilen iki olgunun, Diotima'nın "aşk merdiveni"nde neyin yanlış gittiğini anlamamıza yardımcı olabileceği bir noktaya geldik. Olgulardan biri, aşkın ne olduğu ve –aşkı haklı ya da meşru kılan bir şey varsa– onun ne olduğuna ilişkin kavrayışımızın onun gayesiyle, yani birini sevilebilir kılan şeyin ne olduğuyla ilintili olduğuydu. Gerçekten, belli *gerekçeler*le sevip sevmediğimiz aşkta bir gaye olup olmadığına dayanır.

Diğer olgu ise her tavrın hedefi ve odağı arasında can alıcı bir fark olduğuydu. "Aşk merdiveni"ne bu farkları göremediğimizde varıyorduk. Güzel oğlan hedeftir; güzelliği

* Feromon: Aynı türün bireyleri arasında özellikle cinsel arzuları uyarmaya yarayan kimyasal madde (ç.n.).

Tablo 1. Gerekçelerin tasnifi.

Tavır	Gaye	Hedef	Odak	Nedensel Etki
Korku	tehlike	[köpek]	saldırganlık, kuduz	odaksal özelliğin algılanması; YA DA fobi, vb.
Öfke	kasıtlı yaralama	[kişi]	aşağılayıcı kişilik	aşağılamanın algılanması; YA DA aşırı miktarda kahve
Aşk	sevilebilirlik	[kişi]	güzel, nazik	güzel, nazik, vb. YA DA aktarım; YA DA bilinçdışı bellek, feromonlar, vb.

ise âşığın dikkatinin odağı. O odak, güzellik aşkın gayesi olduğu sürece aşk için uygun bir gerekçedir. Diotima bu üçünü de birbirine karıştırarak güzelliği aşkın hedefi olarak inşa eder, hem de onun baştaki hedefi olan oğlanı hiçe sayarak.

Merdivenin orta basamağında aşkınızı eşit derecede güzel bütün oğlanlara sunmanız gerekir. Bu, gerekçelerin evrenselliği ilkesinin bir sonucu mudur? Bu çokaşklı sonucu saçma bulup reddetmek istiyorsanız baştaki oğlanla diğerleri arasında makul bir fark bulmanız gerekecektir. Belki, bu fark oğlanın niteliklerinde yatmaktadır. Ya da, belki, tek can alıcı fark oğlanlardan birinin oraya ilk varmasıdır. Eğer öyleyse, aşkın gerekçeler aracılığıyla haklı çıkarılabileceği iddiasını terk etmek zorundasınızdır. Katıksız tesadüf aşkın varlığını açıklayabilir, ancak hiç de aşkın bir gerekçesi olarak görülemez.

Tanısı konulan iki muamma daha

Yunan mitolojisindeki en sadık eş Amphitryon'un karısı Alkmene'ydi. O kadar sadık bir eşti ki Zeus diğer ölümlü hedeflerini elde etmede işe yarayan hangi kılığa –kuğu, boğa, altın yağmuru– girdiyse de onu baştan çıkaramadı. Son çare olarak onun karşısına kocası olarak çıktı. Bir tanrı olarak Amphitryon'un bütün özelliklerine bürünebiliyordu. Alkmene'yle sevişen erkeği onu sevmesine yol açan odaksal özellikleri açısından Amphitryon'dan ayırt etmek mümkün değildi. Öyleyse, neden bunu dert etsindi ki? Elbette, tarih bunu dert edip etmediğini be-

lirtmiyor. Ama yakın zamanlarda mahkeme önüne çıkan benzer vakalarda kadınların karanlıktan faydalanan yanlış ikizi tecavüzden mahkûm ettirdiği bilinmektedir. Doğru odaksal özelliklere sahip olsa da, Zeus, Alkmene'nin hedefi değildi, bu yüzden o da görünürdeki rızasına rağmen tecavüze uğramıştır.

Daha karışık bir vaka Edmond Rostand'ın *Cyrano de Bergerac* oyununun kahramanlarından Roxane'ınkidir. Roxane, Christian'ı sevdiğini düşünmektedir, sırf yakışıklı ve cesur diye değil, aslında Cyrano'ya ait olan nüktedan ve şiirsel sözlerin sahibinin o olduğunu sandığı için. Cyrano da Roxane'ı sevmektedir, ancak onu çirkin gösteren burnu ona hiç karşılık bulma umudu bırakmamaktadır. Yıllar sonra, Christian savaşta öldükten çok sonra, Roxane, "Çirkin bile olsaydı, Christian'ı şiirsel zekâsı yüzünden severdim," der.

Gerçek nihayet ortaya çıkınca Roxane'ın aslında Cyrano'yu sevdiğini mi söylemeliyiz? Buradaki sorun potansiyel iki hedef ve iki odaksal özellikler dizisi olmasıdır. Cyrano'nun nüktedanlığı onun odağı ve aşkının bir sebebiydi. Ama bunda Christian'ın yakışıklı ve cesur olmasının da payı vardır. Roxane'ın öptüğü, evlendiği ve yasını tuttuğu kişi, aşkının temelini oluşturduğunu düşündüğü odaksal özelliklere sahip olmasa da, Christian'dı. Sahte iddialara dayanarak seçilse de, aşkının hedefini değiştirmesi için artık çok geçtir. Belki de Cyrano'yu severdi (bu konuda yanılabilse de); ama, anlaşılan, Christian'ı sevdi.

Bu vakalardan çıkarılacak ders, aşkın hedefinin doğru niteliklere sahip olan herhangi bir kişi değil, belirli bir birey olduğudur. Doğru niteliklerin tümüne sahip olmamak

da önemli değildir. Hedef bir kere seçildi mi, yalnızca o asıl kişi uygun biçimde benzer sayılabilir. Aşkın hedefleri *takas edilemez.* (Beş poundluk bir banknot gibi bir nesne "takas edilebilir"; eşdeğerdeki herhangi bir şey –beş pound değerine ulaşan banknotlar toplamı– onun yerine kabul edilebilir.) Çoğu insan ilişkilerinde cinsel ilişki dahil kişiler belli bir rolü üstlenebildikleri sürece ikame edilebilir. Görücü usulü evlenen ya da posta aracılığıyla eş aramak için başvuruda bulunan birini düşünün. Aranan niteliklerin bazıları takas edilebilecektir. Bu nitelikler çok katı olabilir; ancak, ilke gereği bu niteliklere uyan birçok insan bulunabilir.

Diğer taraftan, aşkın hedefi ne denli sıkı sıkıya belirlenmiş olsa da, herhangi bir insan değildir bu. Yeri başka biri tarafından doldurulamayan belirli bir bireydir. Yalnızca hedef varsa insan bir aşkın hedefi olabilir. "Âşığım, ama kime, bilmiyorum!" demek anlamlı değildir. Bir kere belirlendi mi, aşkın hedefi takas edilemez. Dul erkek ve kadınlar yeniden evlenirler, yeniden âşık olurlar, ama bu ilk aşklarının eşdeğer bir başka aşk tarafından ikame edildiği anlamına gelmez. Sadece farklı bir aşk tarafından ikame edildiği anlamına gelir. Aynı anda ya da art arda birden fazla insanı sevebilirsiniz, ama hiçbirinin yeri bir başkasınca doldurulamaz.

Ancak, bunların hiçbiri daha ilk başta aşka hedefini seçtiren şeyin ne olduğu sorusunda bize yardımcı olmaz. Her şey bir kenara, aşkınızın hedefi konusunda yanılmış olamaz mısınız? Sigmund Freud yanılmış olabileceğinizi düşünüyordu. Hastalarından birkaçı ona âşık olduklarını iddia etmişlerdi. Tekniği çoğunlukla hastaların gözünden

uzakta, sessizce oturup dinlemekten ibaret olduğundan, Freud, sözü edilen bu "aşk"ın kendisini hedef almış olamayacağı sonucuna varmıştı. Bunun bir yanılsama, hastanın hayatının erken dönemlerindeki önemli bir figüre yönelik, şimdi de bir "aktarım" süreci sayesinde analizciyi hedef alan bir tepki olduğunu tahmin etmişti. *Bütün* aşkın aslında çocukluk dönemindeki bir sevgi bağından aktarılıp aktarılmadığını merak etmeye başlamıştı. Bu fikir yaygın bir klişe haline gelmiştir: her erkek annesiyle, her kadın babasıyla evlenir, ikinci eşlerin birincilere genellikle benzemesinin nedeni de budur.

Aktarım âşığın bilincinde gerekçe olarak belirmeyen nedensel etkilerden yalnızca biridir. Kuşkusuz, diğer birçokları da vardır. Bir yığın unutulmuş olayla birlikte, genleriniz, önem verdiğiniz, istediğiniz ya da hoşlandığınız veya elinizde olmadan (o çarpıcı deyimle) aşka *düştüğünüz* bir dizi şeyi belirlemiştir.

Politik bir boyut

Bazı muammalar ayırt edici türden nesneler sayesinde açıklığa kavuşur. Ancak, aşkın uygun odağı konusundaki endişeler varlığını sürdürmeye devam eder ve yoğun kişisel ve politik öneme sahip olabilir.

İki açıdan –hem sevgilinin hatalarına hem de diğerlerinin cazibesine karşı– kör olduğu söylense de, aşk sevilenin en göz alıcı kavranışı olarak da tanımlanmıştır. Burada ima edilen, âşığın tavrının tüm karmaşık tekilliğiyle kişinin bütününe odaklanmasıdır. Kuşkucu bir psikolog bu-

nun mümkün olup olmadığından şüphe edebilir. Mozart gibi müzik dehalarının tek bir bilinç edimiyle bir senfoninin tamamını algılayabildiği söylenir. Ancak, Mozart bile senfonisinin bütün ayrıntılarıyla aynı anda ilgilenemezdi. Bırakın bir kişiyi, bir senfoniyi *bir bütün olarak* kavramak en ufak bir değişikliğin bile fark edileceği anlamına gelir. Ancak, bir dizi ikna edici deney göstermektedir ki, gözlemciler önlerindeki manzarada vuku bulan önemli değişiklikleri çok dikkatle izlerken bile gözden kaçırabilmektedir. Birini bir bütün olarak görürken yaşadığınız hissin, ne denli yoğun olursa olsun, ille de gerçeğe uygun olmadığını çıkarsamak mantıklıdır.

Ailelerinin arasındaki düşmanlığa karşın birbirlerinin yaydığı ışıktan gözleri kamaşsa da, Romeo ve Juliet bile birbirlerini yaşadıkları toplumsal ortamın prizması aracılığıyla görmüş olmalıdırlar. Çoğu dönemde ve yerde cinsiyet rolleri özellikle kadınlar için çok kısıtlayıcı olagelmiştir. Korse ve ayakları küçültmek için giyilen dar ayakkabı gibi şeylerin kadınların vücudunu bilfiil deforme etmediği yerlerde, toplumsal normlar, en kahramanca ve ayrıksı olanlar dışında bütün kadınların kişiliklerini mecazi anlamda kötürüm bırakmıştır. Kadınların benimseyebileceği roller temelde erkeklerle olan ilişkileri tarafından belirlenmişti: âşık, eş, anne, fahişe.

Senin, sevgili okur, bu beni ilgilendirmez demek için iyi gerekçelerin olabilir. Bir erkekseniz, maço bir edayla caka satmanın çocuksuluğunu çoktan anlamışsınızdır ve kadınları kendinizle eşit görüyorsunuzdur. Bir kadınsanız, geleneksel cinsiyet rollerinin beraberinde getirdiği bağımlılıktan kaçınmışsınızdır. Ne var ki, bütün çiftler hetero-

seksist önyargılardan kurtulmuş değildir. Bireysel çabalar stereotiplerin gücünden paçayı sıyırmak için tamamen yeterli değildir. Romeo'nun Juliet'i olduğu gibi, saydam bir şekilde görebilmesi ne anlama gelir?

Eğer Romeo Juliet'in bütün özelliklerinin bir anda farkına varamıyorsa, onun kişiliği için vazgeçilmez özelliklerden oluşan bir altkümeye odaklanmak zorundadır. İyi de, bunlar nasıl seçilmektedir? Juliet biricik bireyselliği konusunda en yetkin kişi midir? Bir kadının bizzat kendisi bir kadının nasıl olması gerektiği konusunda üç aşağı beş yukarı ataerkil çevreden devşirilmiş, yerleşik görüşlerin kurbanı olabilir. Britanyalı kadınların yüzde 41'inin yüksek IQ yerine daha büyük göğüslere sahip olmayı tercih ettikleri saptanmıştır. Cinsiyetçi çevreler kadınların kendi potansiyelleri konusundaki algılarına hasar vermektedir. Bir kadını sırf o olduğu için sevebilmek için sevgilisinin onu kendi sınırlı tutkularının ötesinde görmesi gerekir. Ancak, sevgilisi kadının kendisini gördüğünden daha açık bir şekilde gördüğünü iddia ettiğinde (bunu onun sahip olmadığı "en iyi hali"ni ortaya çıkartma çabası içinde yapar), yine onun özerkliğine saygı duymakta başarısızlığa uğramış olmaz mı? Bir insanın otantik kişiliği konusunda kimin yetkin olduğu sorusuna verilebilecek yalın ve genel bir yanıt bulunmamaktadır.

Aşkın hedefini belirlemek

Mükemmel görüş açıklığının tam ters ucunda, âşığın her şeyi uydurduğunu iddia eden, aşkın nedenselliğine

ilişkin en karamsar görüş yer alır. Aşk konusunda kalem oynatan bazı yazarlar bu hipotezin daha mülayim bir versiyonu üzerinde mutabık kalmışlardır. Derler ki, sevgiliniz gerçekten de biriciktir zira ona sevimli özellikler atfetmişsinizdir. Sevgilinizin odaksal özelliklerinin aşkın gayesine uyduğu hükmünü verirsiniz. Bu yöntemdeki sorun, sizden bir şeye adeta canınız istediği gibi inanmanızı istemesidir. Diğer taraftan, öznelci "atıf" görüşünün ileri sürdüğü şey ise sevgilinizi kusursuzmuş gibi görmekten daha karmaşıktır. Bu daha çok, kendi içinde yansız özelliklere değer vermeye dayanır.

İki psikolojik mekanizma bu türden atfı açıklayabilir. Birincisi, sırf tanışıklık kendi içinde hoşlanmaya yol açma eğilimindedir. Diğer unsurlar değişmediği takdirde, tanışıklık birine içinizin ısınmasını sağlar. (Bu sekteye uğrarsa, suç, değişikliğe uğrayan diğer her şeyin üstüne atılabilir.) İkinci psikolojik etken Pavlovcu çağrışımsal öğrenmedir. Diyelim ki, Zuleika'ya ilgi duyuyorsunuz ve onda aşkın gayesine de uyan çekici özelliklerin inandırıcı bir listesini yapabiliyorsunuz. Bu ona âşık olduğunuz anlamına gelmez. Ancak, bu onun dostluğunu istemeye sevk edebilir sizi. Ve Zuleika'nın kızıl saçları başlangıçta onun çekiciliğinin uyandırdığı olumlu çağrışım yoluyla duyguları canlandırabilir. Eğer önceleri kızıl saç sizin için bir şey ifade etmiyorduysa, nedensiz yere Zuleika'ya kızıl saçın sevilebilirliğini atfetmişsinizdir. Şimdi, bu sizin için bir sevme gerekçesi olabilir, Zuleika'yı düşündüğünüzde size zevk veren, kısmî bir özellik olması anlamında.

Aşk gerekçelerinin bir açıklaması olarak atıf kuramı tatmin edici değildir. Bazı atıfların neden diğerlerinden

daha değerli olduğunu açıklayamaz. Bir hedefin odaksal özelliklerine değer atfetmek için ne zaman *iyi* gerekçelerimiz olur?

Yanıt sevme gerekçelerinin tamamen farklı bir şekilde algılanışında yatıyor olabilir: gerekçelerin evrenselliğinden kaçınmak yerine onu kucaklayan bir algı – tam da gerekçelerin aşkın tuhaflıklarını uzlaştırmasının en zor göründüğü özellik. Platon'un her âşığın aslında aynı Güzellik peşinde olduğu görüşüne benzer bir hamleyle, filozof David Velleman, sevgilinin odaksal özelliğini harekete geçirmenin her zaman aynı olduğunu ileri sürmüştür. Bu, Immanuel Kant'a göre, her bireyin temel özü olan özerk rasyonel iradeden başka bir şey değildir.

Bu görüş bizden aşkı yalnızca şehvetten değil, hem âşıkta hem de sevgilide görülebilen ve bazı insanlara karşı bir ilgi patlaması göstermemizi, bazılarına ise tamamen kayıtsız kalmamızı gerektiren bireysel, tuhaf davranışlardan ayırt etmemizi talep eder. Hepimiz öz rasyonel benliğimizde aynı olduğumuzdan, kimi sevdiğimizin bir önemi yoktur. Ve sevgilinin bakış açısından, bu görüş, yanlış gerekçelerle sevilmenizin önüne geçmek gibi bir avantajı barındır. Sarı saç gibi yüzeysel, değersiz ya da sıradan özellikler sizi siz yapan o özerk rasyonel benliğin bir parçası değildir.

Ne yazık ki, temel rasyonel benliğiniz yüzünden sevilmek sizin özenle seçildiğiniz hissini uyandırmaz. Velleman, insanın, Platon'unki gibi Kantçı da olabilen sevgisini öyle gördüğü her kıza ya da oğlana sunmaya zamanı olmadığını belirtmek için çaba harcar. Aşkınızın hedefi biricik niteliklerle öne çıkarılmış değildir; aşk, hayatınızın sınırlı

boşluklarından birini doldurmak üzere gelmiş adayların ilkidir.

Bir anlamda bu belki de doğrudur. Aşklarımız hayatımızın geri kalanı kadar rastlantısaldır. Ancak özel olduğunu hissetmek isteyen sevgili için hiç de teselli edici değildir ve belli gerekçelerle sevdiğimiz iddiasına olsa da zayıf bir destek sağlayabilir.

Ayrıca, bu önermenin oldukça fahiş bir fiyat ödediği evrensellik erişilmez bir şeydir. Velleman'ın arındırılmış aşk kavramı, özünde aynı saygıyı hak eden onca rasyonel varlık arasından bazılarına, abartılmış, saygılı bir tavır anlamına gelir. Her insanda ortak olan rasyonel özü hedefler. Bu oldukça karmaşık bir tavırdır. Bir bebeğin ya da ciddi anlamda zekâ özürlü birinin bir başkasının öz rasyonel benliğine saygıyla (ya da belirli bir tavırla) tepki vermesini bekleyemeyiz. Ancak, muhtemelen, bebekler ve zihinsel özürlü insanlar da sevebilir. Gerçekten de sevmenin psikolojik kökeninin tam olarak insanların çocuklukta edindikleri bağlılıkta yattığına inanmak mantıklıdır.

Bir insanı aşkın hedefi yapan şeyin ne olduğu sorusunu ele almak için farklı bir yaklaşıma ihtiyacımız vardır. Tamamen farklı bir strateji, gerekçelerin evrenselliğini vurgulamak yerine, *özellik* kavramını esnetmeyi gerektirir. Geniş anlamıyla, belki de, her insan biricik bir özelliği sayesinde biriciktir. Bunu yapmanın her ikisi de hassas olan iki yolu vardır.

Birincisi, '*kendisi olmak*'ın bizzat *ipseity* (sözcük Latince'de "kendisi" anlamındaki *ipse* sözcüğünden türetilmiştir) denen bir özellik olduğunu varsaymaktır. Yalnızca Sokrates Sokrates'tir. Yalnızca siz sizsiniz. Bu bakış açısın-

dan, her insan özü gereği diğer her insandan farklıdır, bir dizi özellik yüzünden değil, sadece o insan olması ve başka bir insan olmaması yüzünden. Kantçı öz gibi bu özellik de evrenseldir; ancak, herkeste aynı olan rasyonel benliğin tersine, her ipseity (kendilik) indirgenemez bir şekilde farklıdır. Yalnızca-bu-indirgenemez-benlik-olmak aşkın hedefini belirleyen odaksal özelliktir.

Velleman'ın görüşü gibi, 'ipseity'nin sevgilinin seçilmesini açıkladığı fikri de entelektüel açıdan kahramanca ancak gülünç derecede saçmadır. (Aramızda kalsın, sevgili okur, açıkgöz filozofların durumu çoğun buna benzer.) Kendiliğinizin benimkinden farklı olduğunu söylemek farkın ne olduğuna ilişkin hiçbir şey söylemez.

Tarihsellik

Bir özellik fikrine sıkı bir ince ayar yapmak için ileri sürülen ikinci öneri daha ümit vaat edicidir. Bazı feministler, tekil hiçbir âşık, kadınları "nesneleştirme" eğilimini aşma gücüne sahip olmadığı ve bu da kadınların arzulanabilirliğini geleneksel ve itaatkâr rolleri oynamalarına bağlı hale getirdiği için aşkı acımasız bir şaka olarak görüp aşağılamışlardır. Gene de, eğer âşıklar ortaklaşa bir çabayla kendi otantik bireysellikleri üzerine kurulu yeni bir hikâye kurgularlarsa, o toplumsal cinsiyet stereotiplerini aşma şansını yakalayabilirler. Herkesin diğerinde deşifre etmeyi öğrenmesi gereken sabit özcü kimlikler yerine, her iki kişinin de paydaş olduğu benzersiz bir ilişki kurulabilecektir. Aslında, bu tamamen kılgısal ve gündelik uğraşlardan olu-

şan, o hep aranan ancak bir türlü yakalanmayan birleşme olabilir.

Sevgililer bunu yapmaya başladığında, sevgililerin biricikliğine dönük sağlıklı bir yaklaşımın inşasına girişmiş olacaklardır. Bu biricikliğin temelini ortak tarihlerinde atarlar. Bu aşkın "tarihselliği"dir. Kendilik yaklaşımı gibi, bu da âşığın ve sevgilinin zaman içinde var olmaya devam eden tikel bireyler olduğunu varsayar. Ancak, kendilik sadece ısmarlama, yapay bir özellikti.

Diğer taraftan, tarihsellik uzay-zaman boyunca her bir tikelin yolunun gerçek biricikliği üzerine kuruludur. Bu yollardan iki ya da daha fazlasının birbirine geçmesi onun hem sebebi hem de sonucu olarak aşk ilişkisini meydana getirir. Ortak anılar sağlayarak bir ilişkiye sebep olur, daha başka bir ortak projeyi güdülediği için ondan kaynaklanır. Her bir sevgiliyi tanımlayan can alıcı bir özellik yerine, her ikisini de kapsayan dinamik bir süreç söz konusudur. Biriciktir çünkü bir insanın hayatında A kişisiyle paylaştığı bir dizi olayın B kişisiyle paylaştıklarıyla tamamen örtüşmesi (mantıken olmasa da) pratik olarak imkânsızdır. Ustaca yapılmış ve iç içe geçmiş saç örgülerinde bir şeyler bu iki teli birbirinden farklı kılacaktır. Dışarıdan bakıldığında ayırt etmesi imkânsız olsa da, eşler üzerindeki etkisi aynı olmayabilir zira her biri için (her ikisi için değil) birinin diğerinden önce gelmesi gerekir.

Tarihsellik Alkmene'nin aşkının neden Amphityron'u hedeflediğini açıklamaya yarar. Zeus, Amphityron'un var olan bütün özelliklerini bir geceliğine kullansa da, çiftin ne geçmiş anılarına ne de geleceğe ilişkin planlarına sahiptir. Cyrano'nun durumunda, Roxane'ı tavlarken kullandı-

ğı nükte ve şiirin öneminin Christian'la paylaştığı geçmişi neden alt edemediğini de görürüz. Roxane, Cyrano ile daha uzun bir geçmişe sahip olsa da bu aynı geçmiş değildir. Hedef değiştirmek içinse artık çok geçtir.

Tarihsellik üç farklı yolla biriciklik yaratır. Birincisi, yalnızca ikiniz, hepsi de hikâyeye devam etme arzusu uyandıran ortak etkinliklerden, atlatılmış badirelerden, tartıştığınız fikirlerden oluşan bir tarihe sahipsiniz. İkincisi, ortak projelere bağlılık, haliyle, onları paylaşmayanları dışarıda bırakır. Üçüncüsü ve Aristophanes'in dile getirdiği mecaza en yakın olanı, doğuştan gelen beğeni ve tercihler göz önüne alındığında, anıların ve çağrışımların sevgiliyi diğerlerinden farklı kıldığı bu kişisel tuhaflıkları, güçlü ve zayıf noktaların oluşturduğu bu örüntüleri çekici bulmanızda anlaşılmaz bir hal vardır.

Bu üç aşamadaki dinamikler ne kadar da önemlidir. Çünkü, eğer aşkın motive edici odağını oluşturan özellik sevgilinin algılanan şu ya da bu özelliğinden ziyade etkileşimli bir süreçse, artık onu aşk devam etsin diye değişmeden korunması gereken bir şey olarak düşünemeyiz. Tersine, aşkın sürekliliğini koruyacak daimi değişimdir artık o.

Ya da o rolü üstlenebilir, tabii bu işi yapacak başka bir şey yoksa. Zira dinamik etkileşim aşkın korunmasına olduğu kadar çözünmesine de yol açabilir. Sevgilinin *takas edilemezliğini* açıklamak onun sürekliliğini güvenceye almak demek değildir.

Tarihsellik fikrinin çok teferruatlı biçimde geliştirilmiş bir değişkesi filozof Niko Kolodny tarafından ileri sürülmüştür. Ona göre, aşkın bir değil, iki hedefi vardır. (O bunlara "odak" adını verir, ancak karışıklığa mahal ver-

memek için kendi kavramlarımı kullanacağım.) İlki sevgilidir, ikincisi ilişki. Kolodny'ye göre, ilişkinin varlığı aşk için bir gerekçedir. Benim kullandığım kavramlarla konuşacak olursak, ilişkinin doğasının ne türden bir aşktan söz ettiğimizi tanımlayan odaksal özellikler oluşturduğunu söyleyebiliriz. Tarihselliğin rolü erotik aşkla sınırlı değildir: bu bir anne ya da babanın, bir kız evladın ya da bir arkadaşın sevgisi de olabilir. Kolodny, her bir durumda, bir ilişkinin gücünün onun oluşturduğu biricik nedensel tarihten daha önemli olduğunu ileri sürer. Bir ilişki sadece bir bilgiler ve olaylar dizisi değildir, aynı zamanda düzgüsel bir çerçevedir. Bu haliyle, yalnızca aşk için gerekçeler üretmez, aynı zamanda söz konusu ilişkiye uygun bir şekilde sevme ödevini de ortaya koyar.

Onun görüşüne göre, ilişkiler sevme ödevleri doğurur. Champagne Kontesi bu tür ödevlerin duygu yerine davranışları gerektirdiğini söyleyerek karşı çıkardı herhalde. Ne var ki, onun itirazını basit saymak için yeterli gerekçemiz var. İnançla kıyaslayınca, iradi olarak yapamadığımız şeyler için sorumluluk üstlenmenin yolları gözler önüne serilir. İnanarak kanıtlara kulak kabartırız ve alelacele sonuçlara ulaşmamaya dikkat ederiz. Aşkta ona eşlik eden duygulara söz geçiremesek de, aşkı ifade eden davranışlara yön verilebilir. Bu tür davranışlar da, karşılık olarak, sevme duygularını teşvik edecektir.

Tarihselliğin savunucularınca teşvik edildiği üzere, bir ilişkinin ortak bağlılığı kapsamında yaptığımız birçok şey nasıl hissettiğimizi etkileyebilir. Aşkın özen ve ilginin geliştirilmesi, korunmasızlığa ortaklaşa açık olmak, ortak proje ve oyunlara katılmak sayesinde güçlenmesi muhtemeldir.

Bütün bunlar her zaman başarılamasa da, seçilebilen davranışları gerektirir; bütün bu davranışlar aşk tarafından motive edilirken aslında aşkı güçlendirmeye de yarar.

Bir ilişkide böylesi bir dinamik bağlılığın ayrıcalık ya da değişmezlik gibi iddiaları olmadığını dikkate almalıyız. Aramızdaki-şeyler olarak kalsalar bile işler değişebilir; seninle-benim-aramda-olan-şeylerin ille de benim-ve-bir-başkasının-arasındaki-şeylerin varlığıyla uyumsuz olması da gerekmez. Burada söz konusu olan mecaz artık dayanıklı bir öz benliğe değil, hiçbiri halat kadar uzun olmayan ve birbiriyle kesişen sicimlerden oluşmuş bir ya da birkaç halata ilişkindir.

İyi de, bu bize gerekçeler sunar mı? Âşık da sevgili de sunduğunu düşünebilir: "Beni seviyor çünkü özenli, dürüst ve bana bağlı..." "O kadar çok şey yaşadık ki..." "İkimiz yaşlandıkça aşkımız da güçlenecek..." Böylesi gerekçeler insan doğamıza en uygun ilişki türleri hakkındaki gerçeklerden kaynaklanır. Ancak, sırf bu yüzden ideolojiyle yoğrulmuşlardır. Verili bir ilişkiden hareketle ortaya konulan aşk bağları kültürel olarak farklılık gösterir.

Bu, en açık şekliyle, ensestle ilgili kurallarda görülür. Biyologlara göre, akrabalık paylaşılan genlerin oranlarıyla ilintilidir. Antropologlara göreyse gücünü büyük ölçüde kendi doğal kökenlerinden alan toplumsal alışkılar tarafından inşa edilmiştir. Çocuklukta yakınlık erotik aşkı ya da diğer aşk biçimlerini geliştirebilir ya da engelleyebilir. Bizimkine yakın kültürlerde birlikte yetişen çocuklar biyolojik olarak akraba olsun ya da olmasın, yakınlık hem cinsel yakınlaşmayı hem de limerence'i hatırı sayılır ölçüde engeller. Antik Mısır ya ve İran gibi diğer bölgelerde

kardeşler arasında aşkın ve evliliğin adeta teşvik edildiği görülmektedir. Aşkın "tarihselliği" sevgililerin tarihlerinden daha geniştir: onların yalnızca özel gönül işlerini değil, aynı zamanda tarihsel olarak değişkenlik gösteren normları, cinsiyet rollerinin ve geleneksel yasakların dayattığı keyfi sınırlamaları da kapsar.

Bir ilişkinin var olabilmesi için başlaması gerekir. Ve bunun nasıl olduğunu sorduğumuz anda artık tarihselliğe başvuramayız. Aşk tarihsel ise, o zaman, tanım gereği ilk bakışta aşk yok demektir. Ancak, bu olgu sıkça konuşulan bir olgudur. İlk bakışta aşkın gerekçeleri olamaz; ancak sebepleri olabilir. Varsayılan gerekçeler karşımıza daha sonra ussallaştırma olarak çıkarlar. Asıl gerekçeler –ister feromonlar, geçmişe ait çağrışımlar, isterse başka bir şey olsun– bilincimize bir şey ifade etmezler.

Bir Yaz Gecesi Rüyası'ndaki Titania aşkın aniden ortaya çıkışına en iyi örneği teşkil eder. Kimyasal bir determinizm her doğuma ve limerence'in başlangıcına eşlik eder. Fark, aile bağlarının yarattığı aşk iksirinin ve limerent âşığın beynine hücum eden vaatlerin (Oberon'un büyüsünün tersine) kolayca bozulmamalarında yatar.

Yeniden aşk ve güzellik

Bu bölümün başında iyi ve kötü sevme gerekçelerini güzellik yargılarında kullanılan iyi ve kötü gerekçelerle kısaca karşılaştırmıştım. Uzun zamandır sevilebilirliğe dahil edilen güzelliği bir kenara koyarsak, ikisinin de ortak bir yanı vardır: iyi gerekçeler asla yeterince iyi değildir. Bir

eleştirmen bir tabloyu överken şu sıcak rengi, şu zarif çizgiyi ya da kompozisyonun dengesini örnek verebilir. Ancak, bu özellikleri taşıyan ama iyi sayılmayan bir başka tablo bulmak her zaman mümkündür. Eğer gerekçeler tanımı gereği evrenselse, nasıl oluyor da bu özelliklerden birer gerekçe olarak söz edebiliyoruz?

Bu sorun filozof Arnold Isenberg tarafından çözülmüştür. (Bir filozofun gerçekten de bir sorunu çözmesi nadir ve kayda değer bir olaydır!) Gerekçelerin evrenselliğini estetik yargılar için gerekli ve yeterli gerekçeler sunmanın imkânsızlığıyla uzlaştırmak üzere, Isenberg, sadece gerekçelerin dilinin burada farklı işlediğini fark etmemiz gerektiğini işaret etmiştir. Diğer disiplinlerde (bilimde, matematikte, hatta politikada) bir gerekçe bir sonuca varmak için geçerli bir dayanak oluşturmaya yetecek bir özelliği belirler.

Diğer taraftan, sanat eleştirisinde bir özelliğe yönelik anıştırmalar bir şeyi güzel yapmaya yeten bir niteliği tanımlamak amacıyla yapılmaz. Daha çok, yorumlayanın gördüğü şekilde görsün diye izleyicinin dikkatini yönlendirmek amacıyla yapılır. Eğer bu başarılırsa, izleyici tablonun güzelliğinin evrenselleştirilebilir gerekçesi görebilecektir. Bir resmi güzel yapan mavi kıvrım ya da "zarif çizgi" değildir; eğer dikkatle bakarsanız, tablonun bütünündeki anıştırmanın (*buna benziyor* dedirten şeyin) onu güzel kılan şey olduğunu görebilirsiniz.

Aşkın sözümona gerekçeleri için de benzer bir şey doğrudur. Tarihsel çözüm özü gereği ilişkisel olduğundan, sevgilinizi sizin gördüğünüz şekilde gören bir başkasını bulmanız pek de olası değildir. Söz konusu bireyler için tarih-

sel açıdan karmaşık böylesi gerekçeler üç aşağı beş yukarı abes diyerek reddettiğim kendilik biçimiyle örtüşür. Böyle "gerekçeler" ahlaki ve estetik açıdan değerli nitelikler taşısalar da, bunları tartışmanın bir anlamı yoktur. Zira bu özellikler ancak tarif edilen ve ancak söz konusu kişilerin erişebileceği bütüncül bir yolla anlaşılabilirler.

Aşkın akıldan, erdemden ya da Kantçı öz rasyonellikten kaynaklanmadığı sonucuna varıyorum. Büyük ölçüde tesadüfün ürünüdür o: yakınlıkta, aşinalık düzeninde, feromon uyumunda, genetik etkilerde, beğeni, aktarım ve alışkanlıkla ilgili tesadüflerde.

Bu açıdan hiç de fena değildir aslında.

V. Bölüm

BİLİM

Öpücük (...) birçok ulusta cinsel açıdan çok önemsenir, bu edimde kullanılan organlar cinsel araçların oluşumunda yer almayıp sindirim sisteminin girişini oluştursa da.

Sigmund Freud

Şiir, sanat, müzik ve edebiyat aşkın heyecanını ve acılarını aktarmaya –ya da onun neye benzediğini bilenler için en azından zihinlerinde canlandırmaya– çabalar. Bunu savruk mecazlarla yaparlar: "Sen benim içimdesin," "Benim bir parçamsın," "İkimiz biriz," "Kalbim senin göğsünde atıyor, seninki de benimkinde". Bilim insanı bunlara mesafeli bir şekilde bakar, nihayetinde saçmalamaktan başka bir şey olmayan bu tür şeylere kanacağından ürkerek.

Bilim ilkin aşkı yabancı bir şeye dönüştürmeyi amaçlar. Yukarıdaki alıntıda Freud'un kasıtlı olmadan gösterdiği üzere, yabancılaştırma komedinin de işine yarayabilir. Sevgililerin ruhu sonsuz acıya yazgılıysa, sindirim, boşal-

tım ve üreme sistemlerinin topolojik gariplikleri komik bir rahatlama sağlayacaktır. Bilimin aşktan söz etmesi, kesinkes çirkin olmasa da, genellikle gülünç bir şekilde uygunsuz görülmüştür. Amerikalı senatör William Proxmire bir keresinde aşk üzerine yapılan bilimsel araştırmaları şu sözlerle alaya almıştır: "Hiç merak etmediğimiz konuların başında bir erkeğin bir kadına ya da bir kadının bir erkeğe neden âşık olduğu gelmektedir."

Bilimsel bilgi edinme konusundaki bu isteksizlik bir tür muammadır. En çok değer verdiğimiz şeyler için geçerli gibi görünmektedir: aşk olduğu kadar sanat, din ve ahlak. Bir şeyi açıklamanın onu savuşturmak anlamına geleceği korkusudur söz konusu olan; bilimsel açıklamanın el üstünde tuttuğumuz bazı değerlerin meğerse yanılsama olduğunu göstereceği korkusu. Bu konudaki sızlanma şöyle özetlenebilir: fevkalade aşk duyguları, aşkın su yüzüne çıkardığı kahramanca eylemler, aşkın bize bazen sunduğu ömür boyu sürecek neşe kaynağı – nasıl oluyor da bütün bunlar beynin devreleri ya da sinir ileticilerle ilgili bilgilere "indirgenebiliyor"?

"İndirgemecilik" öcüsü eski bir hikâyedir. Aşkın ve esrimenin şairi John Keats'in Newton'un ışığın prizmatik özelliği konusundaki buluşlarına "gökkuşağını sökmek"le eşanlamlı olduğu için hayıflandığı söylenir. O zamanlardan bu yana, birçoğu gibi Keats de bir olguyu anlamanın bir sihirbazlık numarasının nasıl yapıldığını keşfetmek gibi olduğunu düşünüyordu. Bir kere keşfettiniz mi, büyü kaybolur. Ama tersi görüş daha çekici değil mi? Daha çok bilgi neden daha az keyif anlamına gelsin ki? Gökkuşağının ortaya çıkışını anladığınızda bir yerine iki şeyden keyif

alırsınız: birincisi, hayret verici bir şekilde, farklı renklerin beyaz ışığı oluşturma ve yağmur damlalarının onları kırma gücü; ikincisi ise yanıtlanmamış bir sorunun büyüleyiciliği – ışığın fiziksel doğası duyumlarımızı tam olarak nasıl açıklamaktadır?

Nasıl gökkuşağının güzelliği onu açıklayan fiziksel yasalarla bozulmuyorsa, sevgilinin güzelliği de onun evrimleşmiş hayvanlar ve toplumsal varlıklar olarak bizim doğamızdaki kökleri tarafından bozulmaz. Beyin kimyasallarının insan yeteneklerinin uygulanmasındaki rolü sadece hayret edeceğimiz şeyler envanterine katkıda bulunacaktır. Şimdi, yalnızca sevgilinin güzelliği olgusuna değil, aynı zamanda onun şaşırtıcı bir yolla ortaya çıkış biçimine kafa yorabilirsiniz.

Verilen yanıt ikna edici olmayabilir. Çok az insan tutup da gökkuşağının güzelliğinin bilgi yüzünden mahvolduğunu iddia ederdi. Aşkta, ahlaki iyilik durumunda olduğu gibi, saygı duyduğunuz niteliklerin, paha biçemediğiniz değerlerin yalnızca fiziksel ve biyolojik mekanizmalar sayesinde var olduğunu kabul etmek konusunda daha isteksiz davranabilirsiniz. Eğer ona duyduğumuz saygı, düşünceden yoksun doğal seleksiyonun biçimlendirdiği bir sinirsel mekanizmadan kaynaklanan psikolojik bileşimimizin bir izdüşümüyse, sevdiğimiz şeyin değeri zayıflar.

Bu düşünce, hiçbir yaklaşımın düşündüğümüz ya da bilmek istediğimiz her şeyi kuşatamayacağını hatırlayınca biraz hafifleyebilir. Karmaşık olguları yalın yasalara indirgemek bilimin standart amacıdır. Örneğin, her kimyasal tepkime söz konusu maddeleri oluşturan parçacıklara hükmeden fizik yasaları aracılığıyla tamamen açıklanabi-

lir. Ancak, aşkın kimyaya indirgenmesine inanan bir kinik bile bunu kimyanın fiziğe indirgenmesi anlamında düşünmez.

Biyolojik süreç mekanizmaları kimyasal ve fiziksel olsa da, her şeyden önce bu mekanizmaların neden var olduğunu ve hayatımızda nasıl bir rol oynadıklarını açıklamak için diğer bakış açılarına ihtiyaç vardır. Bu, hiçbiri kimyaya veya fiziğe indirgenemeyen evrim kuramını, antropolojiyi, psikolojiyi ve sosyolojiyi gerektirir. Dolayısıyla, aşkın bilimsel incelemesinin onu "saf fiziksel süreçler"e "indirgeyeceğini" düşünmek yanıltıcıdır. Hiçbir iyi bilim insanı her duygu ve deneyim ayırtısını beynimizin durumuna göre tamamıyla açıklayabileceğimizi iddia edecek kadar cüretkar olamaz. En azından şimdilik.

Nasıl ki bir egzersiz rejimini planlamada fizyoloji bilgisi yararlı olabiliyorsa, aşkın beyinde nasıl işleme konulduğu konusunda bir şeyler bilmek aşk hayatımızı idare etmede yararlı olabilir. Aşkın neşesini ve acılarını harekete geçiren beynin hallerine ışık tutmak, acıları azaltmak ve neşeyi artırmak konusunda bizi güçlendirecektir.

Aşkın botanik incelemesi

Bilim bağlantısız gözlemlerden birleşik açıklama mahiyetindeki kuramlara kadar birçok bakış açısı ve yöntem kullanır. Gözlem yapmak başlangıç için iyi bir yoldur; benim de şu ana kadar yaptığım aynı şey – bir botanikçi gibi çalışmak. Çok denenmiş ikinci aşama ise onları tiplerine göre tasnif etmek. Bu kolay değildir çünkü topladığınız

nesneler çoğunlukla apayrı ya da tanımları birbirleriyle çelişen şeylerdir. Üçüncü aşama ise altta yatan mekanizmaları açıklayabilecek ve görünürdeki çelişkileri çözebilecek bir kuram geliştirmekten ibarettir.

Aşk hakkındaki gözlemleri aramak için en uygun yer, çok ustalıklı ve etkileyici saptamaların yanı sıra fazlasıyla klişe de bulabileceğiniz edebiyattır. Filozoflar klişeleri düzgüsel tanım statüsüne yükseltme eğilimindedirler – başka bir deyişle, size bir sözcüğün ne anlama geldiğini değil de ne anlama gelmesi gerektiğini söyleyen tanımlar söz konusudur.

Örneğin, İkinci Bölüm'de Aristophanes'in söylencesini esinleyen gözlemle karşılaşmıştık: "Aşk sevgiliyle birleşme özlemidir." Sevgili okur, senin de bunun ne anlama gelebileceği konusunda benden daha çok fikrin olmadığını söylemeye cüret edeceğim. Cinsellik olası yanıtlardan biridir, ancak cinsel birleşme aşkı gereksinmez; bu yüzden, cinsellik aşkın tanımlayıcı özelliklerinden birisi olamaz. Birleşme arzusu saplantılı bir sapığı da tanımlayabilir; ancak, kuşkusuz, bu da kastedilen şeyden çok uzaktır. Özlenen birleşme hep aynı düşüncelerden mi ibaret olacaktır? Birinin başladığı cümleleri tamamlamaktan mı? Aynı müzikle kıvanmak mı? Hazları paylaşmaya yönelik yoğun arzu sevgililer arasında yaygındır; acıyı paylaşmak belki o kadar yaygın değildir. Ancak, özlenen "birleşme" belki de kamusal bilincin ortak sanrılarından başka bir şey değildir.

Günün birinde teknoloji deneyimleri bilfiil paylaşmamızı olanaklı kılabilir. Bir İngiliz mühendis, Kevin Warwick, çoktan karısının duyumlarını algılamayı başarmıştır; bunu karısının sinir sisteminden gelen sinyalleri internet

üzerinden kendi sinir sistemine aktaran elektrotlar sayesinde yapmıştır. Ancak, birçoğumuz için birleşme süreğen bir samimiyeti olduğu kadar yakınlığı da gerektirir. Gene de, aşkını sevgilisi uğruna ve onu sırf sevdiği için terk ederek ifade eden âşıklar yok değildir; Verdi'nin operası *La Traviata*'daki Violetta geliyor akla. Gerçek aşk birleşme arzusu olsa, bu olay örgüsü bir şey ifade etmezdi.

Öyleyse, belki de aşkın özünü daha iyi yansıtan şey Violetta'nın güdüsünün özgeciliğidir. Daha önce gördüğümüz gibi, özgecilerin ikilemi saf özgecileri –eğer böyleleri gerçekten bulunabilirse tabii– şaşkına çevirir. Ancak, bir çelişme durumunda, karşılık beklemeksizin sevgilinizin tercihlerinin sizinkilere baskın çıkmasına izin vermeye gerçekten kararlıysanız bu ikilemi tetiklemez. Bu pazarlık tek taraflı olsa da, sahiden de kulağa gerçek aşkmış gibi gelir.

Ya sevgiliniz anoreksiden mustarip biriyse ya da intihar eğilimi varsa? Onun bütün arzularını kendinizinmiş gibi görmeyi göze aldığınıza göre, onun kendini yok etmesini teşvik eder miydiniz? Ya da, eğer onu seviyorsanız, bunun yerine onun yanılsatıcı arzularını değil de iyiliğini istemeniz gerekmez mi? Bu yeniden şu soruyu akla getiriyor: otantik arzularınız söz konusu olduğunda yetke kimdedir? Bu sorunun yanıtının bariz olduğu en iyi aşk diye bir şey var mıdır?

Aşk tipolojileri

Belki de yanıt şudur: duruma göre değişir. Değişik aşk türleri ve âşık türleri vardır. Aşk tipolojileri bunları tasnif

etmeye yarayabilir. Bu türden birkaç aşk tipolojisi vardır. Size iki örnek sunacağım. Her ikisi de evde oynanan eğlenceli bir oyun gibi görülebilir; aynı zamanda doğru anketi yanıtladıktan sonra ne tür bir sevgili olduğunuzu anlatması açısından sizi rahatlatacaktır da.

Sosyolog John Alan Lee altı temel aşk tarzını ya da "rengi"ni ayırt edebileceğimizi ileri sürmüştür. Lee'nin tarzları, tıpkı farklı oranlarda karıştırılınca yenilerini oluşturan renkler gibi birleşebilmektedir; böylece, bu plan sınırsız sayıda incelikli farklılığa imkân tanımaktadır. Lee'nin altı tarzından ikisi olan *agape* ve *pragma* erotik aşk biçimlerinden uzak olduğu için burada bizi ilgilendirmemektedir. *Agape* fark gözetmeksizin özgecidir ve cinsellikten ayrışıktır; *pragma*, cinsellik içerebilse de, duygusal bağlardan ziyade, bir ilişkinin faydalarını hesaba katmakla ilgilidir. Dikkatli okurun hatırlayacağı üzere, *storge* hem erotik aşkın bir parçasıdır hem de onun dışında kalabilen arkadaşça bir yakınlıktır. Sonra *eros* geliyor, insanın *içine düşebileceği*, bazen "ilk bakışta" vuku bulan aşk türü. Lee *eros* sözcüğünü önceden var olan ideal bir kalıbı hedefleyen aşk türünü ifade etmek için kullanır. Onun değişkeleri arasında benim *limerence* adını verdiğim endişeli ve mülkiyetçi *mania*'yı ve Latince'de spor ya da oyun anlamına gelen *ludus*'u da sayıyor. *Oyunbaz* âşıklar için aşk bir oyundur.

Amerikalı psikolog Robert Sternberg'in aşkın "üçgensi model"i, her biri diğerleriyle değişen oranlarda birleşebilen üç temel faktörü varsayar. Bu üç temel boyut "samimiyet", "tutku" ve "hüküm/bağlanma" olarak adlandırılmıştır. Bunların her biri daha özgül duyguları, arzuları ve davra-

nışları içeren kümelerden oluşur. Samimiyet yakınlık duygularını, diğerinin iyiliğini ve düşünce, duygu ve eylemleri paylaşma arzusunu içerir; "... ile karşılıklı anlayışa dayalı bir ilişkim var" türünden ifadelerle sıkı bir uyuşmayla kendini belli eder.

Tutku, cinsel çekim, fiziksel ve zihinsel bir bağ yoluyla, sevilen kişiyle yoğun şekilde meşgul olmayı ifade eder. Bu faktörden yüksek bir skor elde edenler, "beni başka birinin onun gibi mutlu ettiğini hayal edemem" ya da "ilişkimde sanki sihirli bir şey var" gibi ifadeleri kesinlikle teyit ederler.

Hüküm/bağlanma, üçgenin üçüncü açı tepesinde yer alır, ancak kafa karıştırıcı bir şekilde bu boyut eşdeğer olmayan iki öğeden meydana gelir; birine âşık olduğunuz *hükmüne* varabilirsiniz, ancak ona *bağlanmadığınızı* da hissedebilirsiniz. Uzun vadede geçerli bir hüküm olmasa da, "...'ı sevdiğim kararına vardım" ifadesi kadar "... için güçlü bir sorumluluk hissediyorum" ya da "en zor zamanlarda ...'ın yanında olurdum" gibi ifadeler de bu ölçekte çok değer görür.

Matematiksel olarak bu üç faktör olası bütün kombinasyonlar içinden sekiz tip ortaya çıkarır; bunlar arasında, bu üç faktörün olmadığı, önemsiz sayılabilecek *namevcut-aşk* da (non-love) vardır. Bu üçlünün maksimal seviyesi *tamamlanmış aşk*tır, tabii bunu elde edebilirseniz ne âlâ! Sternberg'in diğer kombinasyonlara verdiği adlardan bazıları diğerlerinden çok daha kolaylıkla tanınır.

Çoğu insan tutku ya da samimiyet içermeyen bir taahhüt olarak tanımlanan '*boş aşk*'a (empty love) muhtemelen aşkla ilgisiz bir şey olarak bakar: bu aşk tipi daha

çok Champagne Kontesi'nin aşkla bağdaştıramadığı geleneksel bir evliliğin beklentilerine dönük o saygılı uyumu andırmaktadır. *Hoşlanma*, tutku ya da taahhüt olmaksızın samimiyettir, *vurulmak* (infatuation) ise tek başına tutkudur, taahhüt ya da samimiyet olmaksızın.

Çift yönlü kombinasyonlar üç tip daha ortaya çıkarır: tutku olmaksızın taahhüt ve samimiyet demek olan *arkadaşça aşk*; tutku ve taahhüdü samimiyet olmaksızın birleştiren *budalaca aşk* ve, son olarak, tutku ve samimiyetin birleşimi olan *romantik aşk*.

Romantik aşk taahhüt barındırmadığı için ideal anlamda tamamlanmış aşk olmayı başaramaz. Gerçek vakalar içindeki bileşimlerin oranlarına bağlı olarak çeşitlilik gösterebilirler; bu yüzden, oldukça keyfi adlandırmalara karşın, tipoloji herkesi haritanın bir noktasına yerleştirmemize olanak tanır.

Lee'nin ve Sternberg'in yetişkin tipolojilerinde yer alan sevme tarzlarının, 20. yüzyılın ortalarında psikolog John Bowlby ve Mary Ainsworth tarafından yapılan bir araştırmada tanımlanan çocukların *bağlanma tarzları* ile ilintili olduğu saptanmıştır. Genel olarak, kastedilen, yetişkinlerin duygulanımsal tarzlarının ilk olarak çocuklukta deneyimlendikleri ve sonradan ergenlikte şekillenen *paradigma senaryoları*nda edinildiğidir. Bu senaryoları belirleyen özgün biçimlendirici deneyimler arasında çocukların asıl bakıcılarının ilgi düzeyine tipik tepki verme biçimleri yer alır.

Araştırmacılar çocuklarla bakıcıları arasındaki etkileşimin kapsamlı bir gözleminden üç katmanlı bir bağlanma tipolojisi ortaya çıkarmışlardır: "güvenli", "kaygılı/ikircikli" ve "kaçıngan". Güvenli çocuklar bakıcılarının

güvenilirliğinden emindirler; keşfetmekten korkmazlar, bakıcılarının yanına nadiren, "yakıt ikmali yapmak" için giderler. Kaygılı çocuklar bakıcılarının tamamıyla güvenilir olmadığını keşfetmişlerdir: sonuç olarak, hem onların yanına gitmek ve hem de onlardan ayrılmak konusunda ikircikli davranış sergilerler. Mütemadiyen terslenen ve reddedilen kaçıngan çocuklar güvensizliklerini ve yoksunluklarını maskeleyen çilekeş bir bağımsızlığı öğrenirler ya da muhtemelen bunu toptan aşarlar.

Çocukların bakıcıları tarafından terk edilmeye verdikleri tepki (keskin davranışlarla, ağlama ve başkalarınca teskin edilmeye itirazla kendini belli eden) *itiraz*dan (yoğun üzüntüyle kendini ifade eden) ümitsizliğe, oradan da (geri döndüklerinde bakıcılarından kaçınmak şeklinde tezahür eden) *kopuş*a evrilir. Bu davranış örüntüleri tekrar edildiklerinde yalnızca çocuğun bakıcılarının duyarlılığına ilişkin beklentilerini belirlemekle kalmaz, aynı zamanda uygun bir bakım elde etmekte becerikli ya da beceriksiz bir insan olarak kendi benlik kavramını da belirler. Bu yolla, bir çocuğun paradigma senaryoları hem diğerlerinin hayatındaki rolünden hem de başkalarının onun hayatındaki rolünden oluşan ilkel bir oyuncu listesi içerir.

Bu bağlanma tarzlarının yetişkinlerdeki biçimlerini tespit etmek zor değildir. Kaygılı/ikircikli bağlanma tarzları tipik olarak limerence kaynaklı kaygı ve onun yüceltilmesiyle sonuçlanır, ki bu da Lee'nin manik tarzına uyar ve Sternberg'in hem "vurulma"sıyla (infatuation) hem de "romantik aşk"ıyla ilintilidir. Bu tarzın öne çıkan özellikleri arasında gerçekleşmesi imkânsız birleşmeye dönük özlem, yoğun kıskançlık gibi aşırı duygulanımların sıkça

görülmesi, karşılık görmeye ilişkin kaygı yüklü bir ihtiyaç ve yalnızlığa katlanamamak yer alır. Güvenli bağlanma tarzları yetişkinlerin erotik/*storge* kaynaklı aşk biçeminde ya da Sternberg'in "tamamlanmış" ya da "arkadaşça" aşk tarzlarında ayırt edilebilir: bunlar daha az saplantılıdır ve arkadaşlık, samimiyet ve güven gibi olumlu duygulanımlar açısından daha zengindirler.

Kaçıngan tarz samimiyetten korkuya ilerler ve daha az güven duyma ve partnerin kusurlarını kabul etme eğilimine yol açar; ancak, aynı zamanda, duygulanımsal anlamda kendine daha çok güven duymaya ve yaşamı bir partner olmadan yaşamanın arzu edilen ve tatminkâr bir şey olduğunu düşünmeye de yol açar. Bu üç tarzın başat ilişkilerin sürekliliği açısından da farklılık gösterdiği anlaşılmıştır: güvenli ilişki ortalama on yıl sürerken, kaçıngan ve kaygılı ilişki sırasıyla yalnızca yaklaşık beş ya da altı yıl sürmektedir. Ne Lee ne de Sternberg temel tarzların süresini ele almışsa da, bir aşkın ne kadar sürebileceği önemli bir sorudur.

Kısacası, yalnızca bireyin mizacına değil, aynı zamanda çok erken dönemlerde biçimlenen ve bize hem kendimizi hem de sevdiklerimizi yansıtabildiğimiz bir öyküler ve dramlar repertuvarı sunan paradigma senaryolarına bağlı olan tanınabilir aşk tarzları vardır. Yine, Robert Sternberg insanların kendi hayatlarını ve, daha tehlikelisi, başkalarının hayatlarını kalıba sokmada kullandıkları birçok senaryonun listesini de vermiştir. Örnekler arasında *fantezi* öyküsü, *iş dünyası* öyküsü, *korku* öyküsü, *polis* öyküsü, *koleksiyoncu* öyküsü ve daha birçoğu sayılabilir. Her öykü bir ilişkinin nasıl yürümesi gerektiği ve neyin bu ilişkide

önemli olduğu konusundaki bir dizi inanç ve beklenti tarafından tanımlanır.

Mizah öyküsü uyuşmazlıklarınızın komik yönlerini görmenizi talep eder: kavgalarınızın klasik klişeleri nasıl örneklendirdiğine gülüp geçebilmeniz ve her ikinizi de güldüren şeylerin samimiyetinizin temeli olması gerekir. Polis öyküsü, kendinizi hangi rolde gördüğünüze bağlı olarak, zorunlu ya da beklendik bir şekilde daimi bir gözetim anlamına gelir. İki partnerin paradigma senaryosu birbiriyle uyumluysa ya da birbirini tamamlayan cinstense, partnerler kalıcı mutluluğun tadını çıkarabilirler. Ancak, hepimiz ilişkilerimize mevcut ve yerleşik bilinçdışı paradigma senaryolarıyla yaklaştığımızdan, sevgililerin kavgalarının yoğun olduğu kadar ikna edici olmadığını anlamakta zorluk çekmeyiz: "Bunun beni inciteceğini nasıl görmezsin?" "Nasıl olur da beni anlamazsın?" Yanıt belirgin olmasa da daima aynıdır: "Çünkü senaryo metnini çalışmadım, sen de benimkinde sana ayrılan kısmı oynayamıyorsun."

Peki ya beyin?

Şu ana kadar dile getirilen çalışmalarda aşk bilimi diye geçen şey deneyimin öznel açıklamaları üzerine kurulmuştur ve bağlanma kuramı söz konusu olduğunda doğal seleksiyonun bizi nasıl biçimlendirmiş olabileceği hakkında akla yatkın yorumlarla desteklenmiştir. Ancak, beyin görüntüleme teknolojisinin ortaya çıkmasıyla birlikte, beynin içini gözlemlemek beyni anlayabilmenin başat yolu olarak görülmeye başlamıştır. Bu yöntemler arasında

elektroansefalografi (EEG), pozitron emisyon tomografisi (PET) taramaları, manyetik ansefalografi (MEG) ve manyetik rezonans görüntüleme (MRI) yer almaktadır. Hepsinin de dezavantajları vardır.

Örneğin, en bilinen iki teknoloji olan MEG'in temporal çözünürlüğü iyi ancak uzamsal çözünürlüğü zayıftır; MRI'da ise tersi bir durum geçerlidir. Uzamsal çözünürlükte iyi sayılan ölçü şimdilerde bir milimetreye kadar kesinlik taşır. Ancak, bu, bir milimetreküpün içinde her biri diğer binlercesiyle iletişim kuran bir milyon nöron olduğu hesaba katıldığında o kadar da etkileyici değildir. Ayrıca, beyin görüntüleme işlemi güvenilir değildir: adı çıkmış bir vakada, MRI taraması ölü bir somon balığında beyin aktivitesi saptamıştır. Beyin görüntüleme üzerine yayımlanmış bulguların yarıdan fazlasının –belki de yüzde 95'e varan bir oranın– sonradan çürütüldüğü tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, beyinle ilgili giderek artan haber seline bir nebze kuşkuyla yaklaşmak muhtemelen akıllıca olacaktır.

Gene de, "duygulanımsal bilimciler" aşkın hem neşesinin hem de acılarının farklı temellerine ilişkin somut kanıtlar elde etmişlerdir. Bu alanda önde gelen isimlerden Jaak Panksepp'e göre, bu temellerden her biri beyin korteksinin altında yer alan, sinirsel, hormonal ve davranışsal örüntülerden oluşan tutarlı bir sistemin aktivitelerini yansıtmaktadır. Bu sistemin işleyişi diğer memelilerle ortaklaşa sahip olduğumuz genler tarafından dizgilenmiştir. Bu genler de belirli bir beyin anatomisini, sinirsel devreleri ve hormonal kimyayı içerirler.

Panksepp bu tür dört sistem tespit etmiştir. Burada bizi ilgilendiren ikisine *arama sistemi* ve *panik sistemi* adını

verir. Arama sistemi ilkel düzeydeki neşelilik reflekslerine yol açar; adına rağmen, panik sistemi korku sistemiyle karıştırılmamalıdır: bu terminolojide panik aşırı bir korku biçimi değildir, ancak, bir bağlanma hedefinin kaybını işaret eder. İlkin çocukta ortaya çıkar: yoğun rahatsızlık verir ve fiziksel acıda etkin olan beyin devrelerindeki aktiviteyi harekete geçirir – ağrı kesici, uyuşturucu gibi ilaçların dışlanma veya ayrılık acılarını dindirmesinin sebebi de budur.

Herkes aşkı aynı şekilde deneyimlemez. Beyinlerimiz diğer primatlarınkine çok benzese de, hayatlarımızı ve tutkularımızı anlamlı kılmak için kullandığımız öyküler sözcüklerle, karmaşık bir toplumsal öğrenme temeli üzerinde inşa edilmişlerdir. Onlara gücünü veren baştaki dürtüler onların anlamını açıklayamaz – nasıl ki, bir dansçının anatomisi bir dansın anlamını açıklamazsa. İşte, bu yüzden, temel beyin organizasyonuna dayanarak, bir sürü aşk öyküsü ya da senaryosu elde ederiz.

Aşkın değişik sendromları eski beynin daha derin katmanlarında ortaya çıkıyorsa, çocuğun annesinin beyninde aktif hale gelen bölgelerin âşık yetişkinlerdekilerle çarpıcı benzerlikler göstermesi hiç şaşırtıcı değildir. Araştırmacılar çocukların resimlerine bakan annelerin beyin hareketliliğini sevgililerini düşünen insanlarınkilerle karşılaştırmak için MRI aygıtları kullandılar. Farklılıklar bulmalarına karşın, beynin etkin hale gelen bölümleri belirgin bir şekilde örtüşüyordu. Örtüşen bölümler arasında oksitosin ve vasopresin reseptörlerinin bolca bulunduğu bölümler de yer alıyordu. Bunlar "ödül sistemi"nde etkin olduğu ortaya konulan sinir taşıyıcılarıdır.

Gördüğümüz gibi, sistem çoğunlukla hazla ilişkilidir, işleviyse onu tetikleyen davranışı tekrarlama motivasyonunu artırmaktır. Hem anneyle çocuk hem de sevgililer arasındaki yakınlık ve okşamalar aralarındaki sevgi bağlarını güçlendirir. Daha açık bir şekilde söyleyecek olursak, her iki aşk biçimi de temporal korteksin ve prefrontal lobun mantıklı düşünme ve eleştirel yargıyla ilgili kısımlarını etkisiz hale getirmiştir. Bu bulgulardan herhangi bir çıkarsama yapacaksak, bu zaten bildiğimiz bir şey olabilir: çocukların aşkı ve erotik aşk bazı açılardan farklıdır, ancak birtakım ilaçların yol açtığı, yargı gücümüzü zayıflatma ve bizi bir nebze aptallaştırma etkileri gibi başka açılardan benzerdirler.

Beyin görüntüleme araştırmalarının eksikliklerini tamamlayan bilim insanları aynı zamanda aşkın kimyasını da keşfetmektedirler. Aşk kimyasıyla kastedilen, başta aşk duygularında işlev gören sinir taşıyıcılardır, ancak, aynı zamanda, bir insandan bir başkasına tat ve koku yoluyla aktarılan moleküllerdir. Kokunun rolü parfüm endüstrisi tarafından çarpıtılmıştır, özellikle de bu endüstrinin kâr amacıyla vücudun doğal kokularını saf dışı etme merakı yüzünden. Ancak, doğal vücut kokularının doğal seleksiyondaki önemi –eğlenceli bir biçimde– tişört koklama deneyleriyle doğrulanmıştır. Erkeklerden iki gece boyunca sabun, deodorant ve sarımsaktan uzak durarak aynı tişörtü giymeleri istendi. Daha sonra tişörtler kadın denekler tarafından koklandı. Kadınların, ilaç kullanmamaları durumunda, genleri kendilerininkinden farklı olarak birincil doku uyuşması tümleşiğinin (MHC) bir tipinde kodlanan erkeklerin kokularını tercih ettikleri ortaya çıktı. MHC genleri, organizmanın kendisi ve kendisi olmayan arasında

6. “Birincil doku uyuşumu tümleşiğini kontrol etmemde bir sakınca var mı?”

ayrım yapma becerisini, dolayısıyla bağışıklık sistemimizin bulaşıcı hastalıkları savuşturma yeteneğini etkiler. Öpüşmek de benzer veriler sunmaktadır; yeni biriyle öpüştüğünüzde, onun kimyasal açıdan bir eş olarak uyumluluğunu sezersiniz (Resim 6).

Belki de, bu bulgulardan haberdar olunca, diğer milyonlarca insan gibi siz de neden âşık olduğunuzu bilmenin verdiği huzursuzluğu hissetmeye başlamış olabilirsiniz. Hatta, er ya da geç insanları da içerecek olan ve tekeşlilik ve savruk cinsel hayat arasındaki farkın tamamen genler tarafından belirlenen kimyadan kaynaklandığını ima eden hayvan çalışmaları hakkında daha da tedirgin olabilirsiniz.

Dağ faresi ve kır faresi çiftleşme davranışları açısından farklılık gösteren çok yakın türlerdir. Kır faresi ilk karşılaşmada tekeşli bir bağ kurar; erkek yavruları yalayarak büyütmede ve yuva yapmada yardımcı olur. Erkek dağ faresi ise birden çok partnerle çiftleşir ve yavruları büyütmede yardımcı olmaz. Farelerin evlilik yasalarının yokluğunda ortaya çıkan farklılık, küçük bir genetik farklılık tarafından kontrol edilen, tekeşlilikte rol oynayan kimyasal mekanizmadır. İşte, bu tam da saptanan şeydir. Bilim insanları yalnızca kır faresinin övgüye değer sadakatini temin eden sinir taşıyıcılarını değil, aynı zamanda onları programlayan belirli bir geni de tespit etmişlerdir. Bu gen olmadığından, dağdaki kuzenlerinin ilk cinsel deneyimde aldıkları haz, onları tekeşli bir ilişki kurmak zorunda bırakmaz.

Söz konusu beyin kimyası aşağıdaki gibi işlev görür. Cinselliğin ödüllendirici yanı dopamin salgısıyla ilintilidir, ancak onun sebebi olacak belirli bir partneri seçmek için bir başka faktör daha gereklidir: dağ faresi için çiftleşmek herhalde ödüllendiricidir ancak belirli bir bireye bağlı değildir. Gerekli olan diğer faktör diğer iki kimyasal tarafından sağlanıyor gibidir. Bunlar daha önce annelerde ve limerent âşıklarda aktif olduğunu gördüklerimizdir: oksitosin ve vasopresin. Eğer kır faresinde bunların kanalları kapalıysa, belli bir cinsel partnerle bağ kurmak mümkün olmaz. Bu kimyasalların dağ faresi üzerinde etkisi yoktur, çünkü onun beynindeki ilgili bölümlerde uygun reseptörler bulunmaz.

Oksitosin orgazmda ve doğumda beyni istila etmesiyle, buruna sıkılınca insanlarda güven hissi yaratmasıyla, hatta

erkeklerin dikkatini eşlerinin dışındaki güzel kadınlardan uzak tutmasıyla nam salmıştır. Kır faresi beynindeki bu kimyasallarla ilgili reseptörler kapandığında tıpkı dağ faresi gibi davranmaktadır. Şaşırtıcıdır ki dağ faresinin tek bir geninin düzenini manipüle etmek bireyleri muhtemelen tekeşli bağlanmaya sevk edecektir. Beyinde kimyasal kanalların düzenlenmesinden sorumlu genlerin işleyişini kontrol etmek dağ faresini tekeşli olmaya, kır faresini ise savruk bir cinselliğe itebilmektedir.

Şu ana kadar şaşırtıcı gözlemler, ikna edici tipolojiler ve potansiyel olarak sarsıcı bulgularla karşılaştık. Elimizde hâlâ bütün bunları bir araya getirecek kapsamlı bir şema yok.

Üç aşk sendromu

Sözünü ettiğimiz bütün araştırmalar aşkın özünde uyarlanabilir olduğunu varsaymaktadır. Evrimci bakış açısından, aşk çiftleşmeyle ilgilidir, çiftleşme ise nihai olarak genin yinelenmesiyle ilgilidir. Kendi hedeflerimizle bağlantısı olsa olsa dolaylıdır. Gen yinelenmesi bir aşk nedeni sayılabilecek doğru bir güdüleyici değildir. Mecazi bir anlamda, o doğanın bir "hedef"idir – aslında, onun tek hedefidir; ancak doğanın hedefi bizim hedefimiz değildir.

Gene de, doğanın bize kendi "hedefi" uğruna ne yaptırmak istediğini sorarak kendi arzularımızın kökeni hakkında bir şeyler kavrayabiliriz. Gen yinelenmesini güvenceye almak için kullanılan mekanizmalar afallatıcı şekilde çeşitlidir; ancak, bizim gibi canlılarda etkili çiftleşmenin dört

alt görevi yerine getirmesi gereklidir. İlk üçü yetişkinlerin sorumluluğundadır: gerçek çiftleşme (cinsel ilişki), tasnif (orta vadede eş seçimi) ve çiftleşen eşler arasında işbirliği (çocukların bağımsız bireyler olması ne kadar sürüyorsa). Dördüncü alt görevse yardıma muhtaç çocuğa ortak bir anlaşmayla bir bakıcı sağlamaktır. Erotik aşk barındırmayan bu sonuncusunu hariç tutarsak, ilk üç alt görev aşkın üç sendromu tarafından hayata geçirilir: şehvet, limerence ve bağlanma.

Psikolog Helen Fisher bu üç sendromu enine boyuna araştırmış ve her birinin uygulanmasının dört farklı düzeydeki farklı örüntülerle ıralandığını ortaya koymuştur: (a) ona yol açan aşk deneyiminin türü, (b) alt görevi optimize etme ihtiyacından kaynaklanan seçmeli baskı, (c) bu süreçte işin içine dahil olan temel sinir taşıyıcılar, (d) genel anlamda devam ettiği süre.

1. Şehvet: (a) seks güdüsü halihazırda mevcut ve en azından "yarı uygun" herhangi bir türdeşle çiftleşmeye yönelik bir dürtü olarak deneyimlenir; (b) bu işi başarmak ve bir yırtıcıyla karşı karşıya kalmamak için dürtü bir an önce çiftleşmektir; (c) başat sinir taşıyıcıları androjen (testosteron) ve östrojenin bir bileşimidir, ancak acil hedeflerin enerjik takibiyle ilintili alan bilgisi de işin içine girer; (d) süresi dakikalarla ya da en fazla saatlerle ölçülür.
2. *Limerence*: (a) "yoğun, saplantılı romantik aşk"a karşılık olarak, çok yerinde bulduğum özgül bir sözcük olan limerence, Lee'nin manik-erotik tarzına ya da Sternberg'in saf tutkulu tarzına benzer. Yoğun biçim-

leri yetişkinliklerinde kaygılı/ikircikli bağlanma tarzını benimseyenlerin dikkatini çekecektir. Sevgiliye dönük saplantılı ve başkalarını dışlayan özel bir ilgiyi, onun her zaman yanınızda olmasına yönelik bir isteği beraberinde getirir ve ilişkinin iniş ve çıkışları karşılıklılık ve reddedilmenin aşırı yorumlanmış belirtilerince tetiklenir. Sık sık yıkıcı etkileri yüzünden mahkûm edilse de, limerence birçok toplumda görülür. Hiçbir cinsiyet açısından farklılık göstermez ve onu deneyimleyen erkeklerce genellikle âşıkları tarafından "ele geçirildikleri", "yenildikleri" ya da "bozguna uğradıkları" yönünde yapılmış tanımlamalardan dolayı cinsiyetler açısından eşitleyici bir unsur olarak görülebilir; (b) limerence'in biyolojik işlevi belli bir çiftleşme için eş bağı oluşturmaktır. Seleksiyon tarafından –zamandan ve enerjiden tasarruf etmek için dikkatleri bir bireye yoğunlaştırarak– etkili hale sokulmuştur. Bunun, hem cinsellikte hem de duygulanımda, diğerlerini dışlama fiilinin neden limerence'in ayırt edici bir özelliği olduğunu açıklaması beklenir; diğer taraftan, limerent evre sona erince, dışlayıcı olmak bir tercihten ziyade bir zorunluluk olarak hissedilir; (c) limerence Panksepp'in arama sistemiyle ilişkilendirilir; başat sinir taşıyıcıları katekolaminlerdir (norepinefrin ve dopamin); (d) tipik süresi haftalar ya da aylarla ölçülür – en fazla üç ya da dört yıl sürebilir. Bir evliliğin ya da birlikteliğin üçüncü ya da dördüncü yıldönümünün ayrılıkla bitmesi hiç de tesadüf değildir.

3. *Bağlanma*: (a) bu aşk sendromu genellikle (ama ille de her zaman değil) cinseldir. Hedefin yakınlığının

uyandırdığı duygular vecd ve saplantı değil, genellikle rahatlama, güven ve huzurdur. Bu yüzden, sevgilinin varlığının verdiği hazdan ziyade kaybının yol açtığı (Panksepp'in panik devresinin idare ettiği) acıda çok daha yoğun bir şekilde hissedilir; (b) bağlanmanın üremedeki işlevi çiftleri daha uzun bir süre, yani en azından çocukların bağımsızlıklarını kazanması için geçecek süre boyunca bir arada tutmaktır. Bu amacı güvenceye almada kullanılan mekanizmanın kökleri çocukla anne arasındaki bağı güvenceye alan süreçte yatar; (c) karakteristik sinir taşıyıcıları yine oksitosin ve vazopresindir. Bu kimyasalların başka birçok işlevi vardır, ancak diğer memeli türlerinde çiftleşme örüntülerini belirlemede oynadıkları rol çok önemlidir; (d) bağlanmanın tipik süresi genellikle belirsizdir, bu da onun paradigma senaryoları ya da örnek aşk öyküleri oluşturan çocukluk alışkanlıkları üzerine kurulduğu hipotezini doğrular. Bu yüzden, bağlanmanın tipik süresi aylar yerine yıllarla hesaplanır. Bazı durumlarda, limerence'in doğal sonuyla rastlantısal şehvet ataklarının beslediği süreğen bir bağlanma arasında yumuşak bir geçiş görülür; bu, mutlu bir evliliğin ardından on yıllarca devam eden aşklarıyla övünen çok az sayıda şanslı insan için bir nimettir.

Bütün bunlar, yani farklı psikolojik şehvet profilleri, limerence ve bağlanma yolları ve bunların ilgili beyin kimyaları ve tipik süreleri, her birini bir yaşam planı içine oturtma yordamının diğerlerinden daha makûl olabileceğini ima etmektedir. Her biri, kendi raf ömründen bağım-

sız olarak, onları diğer ikisinden potansiyel olarak uzaklaştıran farklı özelliklere sahiptir.

Yalnızca bağlanma zamanla paylaşılmış deneyimler sayesinde sağlamlaşabilir ve böylece aşkın tarihsel boyutunu oluşturur. Limerent kişiler başkalarını –çocukları, anne-babalarını ya da arkadaşlarını ama nadiren başka sevgilileri– limerent olmayan şekilde sevebilse de, yalnızca limerence doğası gereği bir kişiyle sınırlıdır. Yalnızca şehvet takas edilebilirdir: doğası gereği şehvet bir dışlayıcılık koşulu taşımaz. Konuyu derinliğine düşünmeden sağduyunun varsaydığı sonuca göre aşkın bir ömür sürebileceği doğruysa da, bu hakikat "aşk" sözcüğündeki müphemliği maskelemeye bağlıdır: bu yalnızca bağlanma başarılı bir şekilde limerence'in yerine geçtiğinde doğrudur.

Bu bilgiler aşkın "toplumsal olarak kurgulanıp kurgulanmadığı" sorusuna ışık tutar. Bu üç sendromun her biri beynin kimyası tarafından devreye sokulsa da, birisinin "gerçek aşk"ı yaşayan biri olarak tanınmasını belirleyen şey ideolojidir. Bir insan bu üç sendromun üçüne de maruz kalmadığı sürece onun "gerçek aşk"ı yaşayan biri olarak nitelendirilmemesi kültürümüzde yaygın bir toplumsal gerçektir. Ne yazık ki, her şey bir yana, süredeki farklılıklar esasen bunun uzun zaman geçerli olmayacağının garantisidir.

Aşkın foyası mı çıkıyor yoksa bilim kızağa mı çekiliyor?

Aşk türlerini sınıflandırmak eğlencelidir ancak çok da açıklayıcı değildir. Aşk tipolojileri olsa olsa, onları tanıma-

nın getirdiği bir rahatlama sunarlar. Ancak, zaten kendinizi bildiğinizi düşünmüyor idiyseniz, tanıyacağınız bir şey yoktur ortada. Dolayısıyla, o kavrayış hissi bazı insanların yıldız falında bulduklarına benzer bir şekilde yanıltıcı olabilir.

Ancak, bu tipolojiler gerçek bilgiyle ilişkilendirilince bir şeyleri açıklayabilirler. Paradigma senaryolarına ve aşk öykülerine yapılan atıf bu duruma en iyi örnektir. Her bir âşığın bir diğerinin görmediği bir senaryonun içinde hapsolması fikri aslında âşıkların tartıştıklarında neden sorun yaşadıklarını açıklayabilir. Sen bile, sevgili okur, çok inandırıcı ve mantıklı savlarının ikna etmeye çalıştığın sevgilin tarafından tamamıyla saçma bulunduğuna tanık olmuşsundur.

Erken dönemlerdeki bağlanma yordamıyla ilintili aşk öykülerini hayata geçirdiğimiz fikrinin deneysel kanıtları vardır. Aşk deneyimlerini destekleyen beyin süreçleri hakkındaki bilgilerin bu konudaki anlama gücümüzü geliştirme potansiyeli de vardır. Bu, en azından, aşkla diğer duygular, tavırlar ve davranış sistemleri arasındaki bağlantı örüntülerini akla getirebilir. Aynı zamanda, sinirbilimin bulguları az da olsa tehditkâr bir hale (aura) taşır: belirli bir işlevin kimyasal seviyede nasıl desteklendiğini öğrendiğimizde, bu işlevi manipüle etme olasılığımız da fazla uzak olamaz.

Eğer böylesi manipülasyonları mümkün kılarsak, bilim bize onların nasıl en iyi şekilde kullanılacağını gösterebilir mi? Burada sözünü ettiğimiz "en iyi şekilde" ile kastedilenin "mutlu bir hayatı elde etmemize yardımcı olacak" bir yöntem olduğunu var sayarsak, bilim, kuşkusuz, sosyal dü-

zenlemeleri tasarımlarken dikkate almakla iyi edeceğimiz insan doğası hakkındaki bazı gerçekleri ifşa edebilir.

Gene de, bilim insanlarının söylediği her şeyi sorgulamadan kabullenmek konusunda dikkatli olmamız gerekir. Çok uzak olmayan bir geçmişte, eşcinsellerin –hasta olmasalar da– heteroseksüellerden daha mutsuz oldukları bilimsel bir iddiaydı. Bu akıl yürütmeye göre, eşcinseller mutsuz oldukları için eşcinsellik baskı altına alınmalı ya da en azından insanlar bundan caydırılmalıydı. Bu akıl yürütme alternatif bir hipotezi, yani aşağılamanın, ayrımcılığın ve şiddetin hedefi olmanın bir insanı mutlu etmeyeceğini hesaba katmayı becerememişti.

Bilimin duygulanım biçimlerine has cinsiyet farklılıklarını ortaya çıkarma gailesinin tarihi, her nasılsa, yaygın bir biçimde benimsenen önyargıları onaylayan benzer yanılsamalarla doludur. Psikoloji tarihçileri, kadınların daha aşağı düzeyde varlıklar olduğu varsayımını "açıklamak" amacıyla erkek ve kadın beyinleri arasındaki farkları –beyin ağırlığı ya da hacmi, sinirsel bağlantı, beynin sağ ve sol yarıkürelerinin farklı becerileri idare etmesi bunlardan yalnızca üçüdür– bulmak üzere yapılan girişimlerin ayrıntılı bir dökümünü çıkarmıştır. Bilim insanları bir farkı kanıtlayamayınca bir başkasına sarıldılar. Son birkaç on yıl içinde saygın evrimsel psikologlar tarafından yayımlanan neredeyse yarım düzine kitap bu var olmayan bilgiler için mahirane açıklamalar sunmaktadır.

Birçoğu arasından bir örnek vermek gerekirse, bu kitapların çoğu doğal seleksiyonun mantığı gereği erkek ve kadın kıskançlığının farklı olması gerektiğini ileri sürerler. Bu akıl yürütmeye göre, üremenin gerçekleri göz önüne

alındığında, erkekler babalıklarından korkarken kadınlar ebeveyn yardımlaşmasının kaybından korkmaktadır.

Bu çok inandırıcı geliyordu, ta ki doğal seleksiyonun varsayılan etkisinin aslında artan sosyo-ekonomik cinsiyet eşitliğiyle ortadan kaybolmasına kadar. Erkeğin bir kadının cinsel sadakatsizliğinden huzursuzluk duyduğu doğru olabilir, ancak, bu, onun doğrulanmasından ziyade stereotiplerin bir sonucudur. Ayrıca, kadın cinselliğinin erkeğinki kadar önemli olmadığını ve bir kadının duygusal olarak bağlanmadığı takdirde cinselliğe ilgi duymayacağını savunan sözümona ideolojinin bir parçasıdır bu. Bu stereotip tamamen yanlış olsa bile, buna inanan bir erkek, bir başkasıyla cinsel ilişki kuran bir kadının bunu duygusal bir bağlanımdan dolayı yaptığı sonucunu çıkarır.

Bu yolla, evrimsel psikolojinin hipotezlerini doğrular gibi gözüken, kerameti kendinden menkul çıkarımlar kendilerini açıklamak amacıyla düzenlenmiş şu düzmece kurama yaslanır: cinsellik ve aşk ideolojisi elverişli bir şekilde kendi kendini destekler. Kadınlarda daha zayıf bir cinsellik dürtüsünün var olduğuna duyulan inanç ise, ilginçtir, henüz 200 yıllıktır. Daha önceleri, Batı'da, kadın cinselliği dizginlenemez bir şekilde doyumsuz diye tariflenirdi. Alexander Pope bunu iki dizede özetlemiştir:

Erkekler, kimi işine bakar, kimi zevk peşinde koşar;
Gel gör ki, her bir kadın özünde bir hovardadır.

Bu tavır, kadın cinselliğinin yalnızca kültür kurumları aracılığıyla değil, aynı zamanda ayak sıkma, bekaret kemeri ve cinsel organların kesilmesi gibi fiziksel müdahaleler

yoluyla baskı altında tutulup cezalandırıldığı kronik barbarlıkta kendini belli etmiştir.

Bir sendromlar çokluğu

Bu çekincelere ve aşk hakkındaki en son "bilimsel" beyanları kabul etmeden önce bu çekincelerin bizi temkinli olmaya davet etmesine karşın, Fisher'in üç katmanlı ayrımının kuramsal çerçevesi yararlı olabilir. Bu çerçevenin sunduğu kuramsal perspektif ne tür bir hayvan olduğumuzun ve seviyoruz dediğimizde kastettiğimiz birçok şeyin yararlı bir yeniden değerlendirmesine sevk edebilir bizi. Ayrıca, aşkın ve cinselliğin uygulamaları konusunda –bazen yalnızca onlarla başa çıkmanın neden bu kadar zor olduğunu açıklayarak– bize rehberlik edebilir.

Evrim kuramının bakış açısından, sevgililerin maruz kaldığı çelişkiler şaşırtıcı değildir. Doğa bize ve mutluluğumuza kayıtsızdır. Genler yinelendiği sürece doğal seleksiyon için bireylerin ve bireysel mutluluğun bir önemi yoktur. Schopenhauer'in dediği gibi: "Bu çocuğun peyda edilecek olması, ilgili taraflarca bilinmese de, bütün aşk hikâyesinin gerçek amacıdır; bunun gerçekleştiriliş tarzı ikincil bir husustur."

Elbette ki, bir insan bireyinin bakış açısından "bunun gerçekleştiriliş tarzı" her şey demektir. Aşktaki amaçlarımız afallatıcı şekilde çeşitlilik gösterir ve yapay doğum kontrol yöntemlerini kullanarak doğanın hedefini saptırmak amacıyla birlikte hareket eder. Bu son bölümde görüldüğü üzere, aşka ilişkin bilimsel yaklaşımlardan ve

gerekçelerin aşkta nasıl iş gördüğüne ilişkin ikna edici bir açıklama bulmaktaki başarısızlıktan hareketle, aşkı anlama çabalarımızın bizi doğayla uyumlu kılacağı sonucunu çıkarmak pek mümkün gözükmemektedir.

Daha kapsamlı bir incelemenin –tarih de dahil olmak üzere– sosyal bilimleri hesaba katması gerekecektir – doğal bir zorunluluktan kaynaklandığını varsayma eğiliminde olduğumuz kurumların ve pratiklerin sosyal bağlamına has göreliliğini hatırlatmak pahasına da olsa. Bir ilişki biçimi diğerlerinden daha doyurucu ve tatmin edici sayılabilir mi? Bu, deneysel kanıtların ışığında yanıtlamayı ümit ettiğimiz bir sorudur. Her derde deva yılan yağını vaat eden, sizden salık verdikleri biçimde yaşamanızı isteyen zamane akıl hocaları eksik olmaz. (Dinsel mezhepler gibi nadiren fikir birliğine varırlar ve, muhtemelen, hiçbiri diğerlerinin kifayetsizliği konusunda haksız değildir.) Aynı şeyi yapıyor gibi gözükme riskini göze alarak, şu düzgüsel soruyu sormam gerekiyor: aşk hakkında bildiğimiz şeylere dayanarak, bu konuda ne yapmamız gerekir?

VI. Bölüm

ÜTOPYA

Gelecek çağın çocukları
Okuyarak bu hiddetli yaprağı
Bilecekler eski zamanlarda
Aşk, tatlı aşk, bir tutulurdu suçla.

William Blake

Binlerce lanet olsun, o ilk hayalci kimse,
Lanet o budalaya, o dürüstlük satana,
Çözümsüz ve kısır bir sorunu benimseyip
Aşka dürüstlük denen saçmalığı katana!*

Charles Baudelaire

Kimya sayesinde daha iyi sevmek

Aşk biliminin ortaya çıkardığı sorunlardan biri de aşkın –onu ciddiye almaya değmediği için– değerini yitire-

* Charles Baudelaire, *Kötülük Çiçekleri*, çev.: Erdoğan Alkan, Varlık Yayınları, İstanbul, 2000, s. 257.

ceği korkusudur. Aşkın sinirbiliminin açığa çıkardığı daha meşum bir olasılık da kimyasal denetimdir.

New Yorker'da yayımlanan çarpıcı bir öyküde, George Saunders, uzaktan tatbik edilen ilaçların limerence'in hem başlangıcını hem de sonunu denetlediği deneyler hayal eder. Oberon'un Titania'nın kulağına damlattığı iksirin keskinliğinde olduğu gibi, yoğun aşk duygularının ve kişisel özelliklerin hiçbir öneminin olmadığı hedeflere dönük arzular harekete geçirilir. Bir saat sonra bir panzehir bu duyguları tamamen siler. Olayın kısalığı katıksız şehvet durumunda şaşırtıcı olmazdı; ancak, Saunders'in karakterleri olgunlaşmış limerence ya da romantik aşk duyguları yaşamaktadırlar. Saunders, karakterlerinin kısa süreliğine birbirlerinin sevilebilir öz benliklerine duyarlı hale geldiği fikrinin önüne geçmek için, hepsinin fiziksel olarak çirkin, ahlaken tiksindirici, hüküm giymiş katiller olduğunu belirtir.

Benzer "aşk ilaçları" yakında piyasaya çıkabilir. Evlilik danışmanlarının bu ilaçları önermeyi karara bağlamak zorunda kalacakları bir dönem için etik inceleme kurullarının kendilerini hazırlamaları gerekir. Tekeşliliği korumak adına bu ilaçları yazmak etik olacak mıdır? Tartışmayı derinleştirmek adına, tekeşliliğin tartışmasız bir şekilde iyi bir şey olduğunu varsayan Oxfordlu filozof Brian Earp, çiftlerin bağlılıklarını pekiştirmek için aşk güçlendirici ilaçlar alabileceklerini ileri sürmüştür. Belki de, bazı koşullar altında böyle yapmaları bir tür görev bile olabilir. Örneğin, bir çocuğun gelecekteki mutluluğu anne-babasının birlikteliğinin devamına bağlı olabilir. Nikâh töreninde verilen sözler yalnızca birbiriniz için ne yapabileceğiniz-

le ilgili değildir. Onlar, aynı zamanda, "ölüm sizi ayırana kadar" birbirinizi *seveceğinizi* de taahhüt eder. Bu söz ne kadar düşüncesizce verilmiş olursa olsun, onun yarattığı zorunluluktan sizi yalnızca o sözü tutmanın imkânsızlığı kurtarabilir. Kişiyi sevgi dolu davranmaya sevk etmenin yanında, birini iradi yolla *sevdiğiniz hissini* verecek bir kimyasalın mevcudiyeti daha önce mümkün olmayan bir şeyi gerçeğe dönüştürebilir. Verdiğiniz vaatleri hesaba kattığınızda, bu ilacın varlığı sizi onu kullanmaya ahlaken zorlayacaktır.

Saunders'in öyküsünde, bu bir saatlik deneyimi sonlandıran anti-aşk ilaçları da piyasaya çıkabilirdi. Onlar da tekeşliliğin korunmasında –ya da tekeşliliğin akıbetlerinden kaynaklanan kalp acılarını dindirmede– bir araç işlevi görebilirdi. Eşinizden farklı birine yakınlaşmaya mı başladınız, atıverin ağzınıza bir tane anti-aşk hapı. Kuşkusuz, iksirler yüzünden yanlış partnere âşık olup duran, *Bir Yaz Gecesi Rüyası*'nın bahtsız âşıkları için artık içinden çıkılmaz hale gelmiş kazalardan kaçınmak üzere bazı yöntemler geliştirmenin gereği ortadadır. Bu tür bahtsızlıklar halledildikten sonra, aşk ve anti-aşk ilaçları haddi zatında limerence ve bağlanma arasındaki uçurumu kapatmaya yetecektir (Resim 7). Birazcık destek dozu, birazcık bastırma dozu derken, herkes tekeşliliğin düz ve engebesiz yolunu rahatça bulur.

Bu mutlu sonuç yanlış bir ikileme dayanıyor olabilir. "Eş değiştiren" ve ilişkileri çok iyi giden çiftler vardır. Amaçları tekeşliliği çökertmek değil, tersine, güçlendirmektir. Bu, tekeşli çiftlerin büyük mutluluğunun cinsel dışlayıcılıklarına değil de ideolojileri, pratikleri ve eğilimleri arasındaki

"Surely two people as intelligent as we are can work out some method of falling in love."

Resim 7: Yakında erotik Ütopya'nın muştusunu veren aşk teknolojisini kullanabileceğiz. (Karikatürün altyazısı: "*Elbette, bizim gibi iki zeki insanın âşık olmanın bir yolunu bulması gerekir.*")

uyuma bağlı olduğunu gösterir. Eş değiştirenler aşkın farklı sendromlarının ayrılabilirliğini haklı bulurlar ve diğer eşlerle şehvetin tadını çıkarmakla uzun vadeli evlilik bağlılığının tehlikeye girmeyeceğini kabul ederler. Ancak, eşleri dışındaki kişilerle yaşadıkları şehveti neşeyle onaylamaları

hiçbir duygusal yakınlığı kapsayacak şekilde genişlemez. Duygusal bağ tehdidini savuşturmak için, eş değiştiren çiftler, karmaşık bir kurallar ve ilkeler ağı oluşturur. Bu kurallara göre, yeşermekte olan limerence mümkünse daha tomurcuk halindeyken kesilip atılır. "Eş değiştiren eşlerin yaşam tarzı"ndaki farklılık, şehvet ve arzunun tuhaflıklarını bastırmasında değil, hoş karşılamasında yatar.

Aşkın ideologları ve asileri

Aşkın katı kurallarının hem destekçileri hem de isyancıları olmuştur. Modern Batı toplumlarında kuralları belirleyen, ideolojisi tekeşlilik pratiklerinden farklı olan *tekeşçilik* olmuştur. Tekeşlilik, egemen ideolojiden kaçınılmaz olarak etkilenen ancak katı bir şekilde onun tarafından belirlenmeyen bireysel seçimleri dikkate alır. Tekeşçilik ise ne bir seçim ne de bir pratiktir; uyuşturucuya karşı savaşın uyuşturucu baronları tarafından desteklenmesi gibi, tekeşçilik de müzmin zinacılar tarafından desteklenen normatif bir sistemdir. Bu sistemin lehine sundukları savlar, bir zamanlar ırk ayrımını savunmak üzere ya da eşcinsel evliliğine karşı ileri sürülenlerden daha az kuşkulu değildir. Ancak, geniş bir kesim tarafından peşinen kabul edilirler, bu yüzden, onlara başkaldırmak çok külfetlidir.

Bazı açılardan, her limerent âşık toplumsal düzene karşı başkaldırmış biridir. Antik Çin, Hint ve Yunan edebiyatları yasaklı aşkların destanlarına yer verir, ancak bunlar her zaman bir erkekle kadın arasında geçmez. Çoğu ölümle son bulur. Bazen, ölümlerini izleyen öte-hayatları, Hya-

kinthos ve Apollon'un öyküsünde olduğu gibi, bir çiçek olarak ya da, Yingtai Zhu ile Shanbo Liang'ın öyküsünde olduğu gibi, bir çift kelebek olarak devam eder. Bir zamanlar romantik aşkın gezgin ozanlar çağına ait Avrupa çıkışlı bir buluş olduğunu ileri sürmek yaygın olsa da, etnograflar limerence öykülerinin günümüze kadar ulaşmış kültürlerin yüzde 90'ında mevcut olduğunu saptamışlardır.

İsyancılar arasında ahlak savunucuları olduğu gibi ahlak karşıtları da vardır. 17. ve 18. yüzyılın Marquis de Sade ya da Rochester Kontu gibi sefih yaşam tarzını benimsemiş yazarları her türden ahlakı küçümsemişlerdir. Bu yazarlar her anlamda kötü davranışlar sergilemişlerdir. Bu da eğlencenin bir bölümüydü. İsyanın özündeki heyecanı bir kenara bırakırsak, aşk ve cinselliğin bastırılması cazip görünebilen ancak, aslında, bariz bir şekilde yanıltıcı olan şu örtük tasımı destekler: aşk ve cinsellik yoğun haz verir, aşk ve cinselliğin baskılanması onları suç unsuru haline getirir, dolayısıyla, bütün suçların haz vermesi beklenebilir.

Bütün aşk ve cinsellik asileri ahlak karşıtı değildir. Tam aksine, günümüzdeki "özgür aşk", eşcinsel evlilik, açık ilişki ya da çokaşklılık savunucuları papa gibi ahlak dersi vermeye soyunabilirler. Tekeşçi ideolojiye karşı hazırladıkları iddianame, cinsiyetçilik, gerçeklerin inkar edilmesi ve ikiyüzlülük gibi unsurlar barındırır. Başlıca talepleri, aşk hakkında geleneksel olarak bilinen bazı gerçeklere, kendi ideallerinin ruhunu geçersiz kılacak satır aralarını dikkate almadan, mütemadiyen riayet edilmesidir.

Bu gerçeklerin başında *aşkın sevgilinin refahı ve mutluluğuna özen göstermek olduğu* inancı gelir. Oysa, tekeşçilik ideolojisinde, bu, sevgilinin mutluluğunun nasıl mümkün

olduğunu ve buna kimin katkı sağlayabileceğini dayatan koşullar tarafından belirlenir. Tekeşçi duygulanımsal ve cinsel sözleşmenin örtük satır aralarında şu yer alır: "Senin mutluluğunu istiyorum, kaynağı ben olmam koşuluyla."

Benzer şekilde, eğer *aşk sevgilinin özerkliğine kafa yormanın sevinci*yse, bu, sevgilinin o özerkliği makûl ölçüde kullanması koşuluna bağlı olmamalıdır. (Bunun teolojik karşılığını hatırlayalım: özgür irade Tanrı'nın bahşettiği en büyük şeydir, ancak onu yanlış kullanırsanız payınıza ebedi lanet düşer.)

Yine, aşk sevgilinizin duygularını anlayıp onu olduğu gibi görmeye, ona *empati* göstermeye dönük hayali bir çabaysa, makûl olmayan bir ruh halleri listesinin var olmaması gerekir. Burada, satır aralarında şu yazılıdır: Seni olduğun gibi, sen olduğun için seviyorum, ama kafanda kurduğun suçlar için gözüm üstünde olacak." Kafada kurulan suç, âşığın, sevgilinin erdemlerine bağlı olarak kurduğu ideale uymayan her düşünce ve dürtü anlamındadır.

Eğer *aşk sevgilinin duygularını kabul etmek*se, senin duygularını bir başkası adına kabul etmeliyim. Ancak, bu iki taraflı işler: sen de benim kıskançlığımı kabul etmek zorundasın. Evet, ancak kıskançlığın hasıl olabileceğini kabul etmek onu şiddet ve öç eylemleri için kullanma hakkını vermez. Altkültürlerde, kızının ilişkisi toplum nezdinde tasvip edilmediği zaman bir babanın yaşadığı huzursuzluğu kabul edebiliriz, ancak, kızları öldürmek için "namus"un meşru bir gerekçe olarak kullanılmasını kabul etmeyiz. Benzer bir şekilde, tekeşçiliği reddeden bir aşırı ahlakçı, birinin sevgilisi üzerinde sahiplenici bir denetim kurma ukdesinin anlaşılabilir bir insan zaafı olduğunu, ancak bu-

nun toplumun dayatacağı mülkiyet haklarını gerektirmediğini ileri sürer.

Son olarak, eğer *aşk sevgilinin otantik bireyselliğini hedefliyorsa* ("iyi günde ve kötü günde"), âşık, sevgilinin imkânsız bir şekilde sonsuza kadar sadık kalacağını peşinen bekleyemez: "'İyi günde ve kötü günde' diyerek evet dediğimde, asla başka birini sevebileceğin aklımdan geçmemişti!"

Çokaşklılık taraftarları kendilerini çokeşlilik savunucularından kesin bir şekilde ayırırlar. İkinci gruptakilerin kastettiği, genellikle, ataerkil toplumlarda zalimce uygulanan çokkarılılıktır. Ayrıca, eş değiştirenlerin aksine, çokaşklılık taraftarları genelde ilişkinin diğerlerini de içerecek şekilde genişleyebilme olasılığını kabul ederler. "Yeni ilişki enerjisi" (YİE) dedikleri olguyla yüzleşmeye hazırdırlar. YİE yeni bir partnere beslenen limerence'den kaynaklanır. Jane'e âşık olan John, Jack ya da Mary'ye limerence duymaya başlarsa, tercih ve alışkanlıkları bir süreliğine değişiklik gösterebilir. Bu değişiklikler Jane'de huzursuzluk yaratabilir ve onu kıskançlığa itebilir. Ancak, tekeşli çoğu çiftin tersine, John da Jane de limerence'in kısa ömürlü olduğunun bilincindedirler. Onun yıkıcı gücüne yenilmemeye çalışırlar. Ayrıca, bunun beraberliklerinin hem genişlemesine hem de çözülmesine yol açabileceğini de kabul ederler.

Sir William ve Lady Hamilton'ın Lord Nelson'ın da dahil olmasıyla güçlenen mutlu beraberlikleri gibi, tarihte bu mutlu genişlemenin birkaç ünlü örneği vardır. G. B. Shaw şunu not etmişti: "Bu ailenin sırrı yalnızca hem kocanın hem de Nelson'ın Lady Hamilton'a değil, anlaşılan

birbirlerine de olan bağlılıklarıydı. Hamilton ölünce Nelson da Emma da eşit derecede üzülmüşlerdi."

İdeal anlamda, adanmış bir çokaşklının, partnerinin yeni aşkından mutluluk duyması gerekir. Hatta, bu duyguya bir ad bile vermişlerdir: "yadeşçilik" ("compersion") – kıskançlığın tam karşıtı. Sevgilinin mutluluğunda mutluluk bulmak olarak tanımlanan aşkın bizzat bir parçası değil midir bu? Ancak, mantıklı kişisel gelişim kitaplarının teslim ettiği üzere, bu ideal tepkiyi vermek her zaman kolay değildir. Geleneksel tekeşlilik savunucuları, bunu, kıskançlığın doğal ve kaçınılmaz olduğu görüşünün bir kanıtı olarak görmekte ısrar edeceklerdir. Ancak, bu hiç de çokaşklılık idealine yöneltilebilecek makûl bir itiraz olamaz, zira kıskançlık tekeşli çiftleri kapsamdan muaf tutmaz. Aslında, onları daha tahripkâr biçimde etkiler çünkü tekeşliler bunun aldatma olarak gördükleri şeye verilen meşru bir tepki olduğunu düşünürler. Oysa, çokaşklılar için sevgilinin bir başkasının cazibesine kapılabilmesi kesinlikle güven vericidir, zira, çoğunlukça reddedilse de, inkâr edilemeyecek bir geçeği hatırlatır, yani John –Jane'e olan aşkı sona ermeden– Mary'ye âşık olabilir. John ve Jane aynı zamanda YİE'nin gelip geçici karakterinin farkındadırlar ve limerence'in zamana mahkûm bağlılık ve duygusal ilgi biçimleriyle aynı şey olmadığını da bilirler.

Kıskançlık hem onu hissedenler için hem de bu duygunun yöneltildiği kişiler için nahoştur. Ancak, aşkın güvenilir bir emaresi diyerek onu savunanlar da vardır, yalnızca İskoç hapishanelerindeki kadın mahkûmlar arasında değil, görüşlerini aşağıdaki gibi açıkça ortaya koyan hovarda Earl of Rochester gibi şairler arasında da:

Heyhat, kutsal kıskançlıktır
Aşkı ifrata sürükleyen;
Onunla aramızdaki tek ispattır
Sevmemiz, hülyalara dalmadan.

Gene de, aşkı kanıtlamanın daha iyi yolları var gibidir. Kıskançlığın ta çocukluk döneminde belirmesi evrimsel psikolojinin bakış açısından bir amaca hizmet ediyor gibi görünse de, kıskançlık yıkıcı olabilir. Diğer ıstırap biçimleri gibi, aşkın yitmesi olasılığına bağlı kıskançlık duyguları bir uyarı sistemi olarak yararlı olabilir. Ancak, kıskançlıktan doğan hiddet ve agresif gözetleme, ilkin çocuklukta görülen diğer tepkiler gibi, eğer çevresel normlar bu durumu destekliyorsa yetişkinlerce de makûl görülebilir.

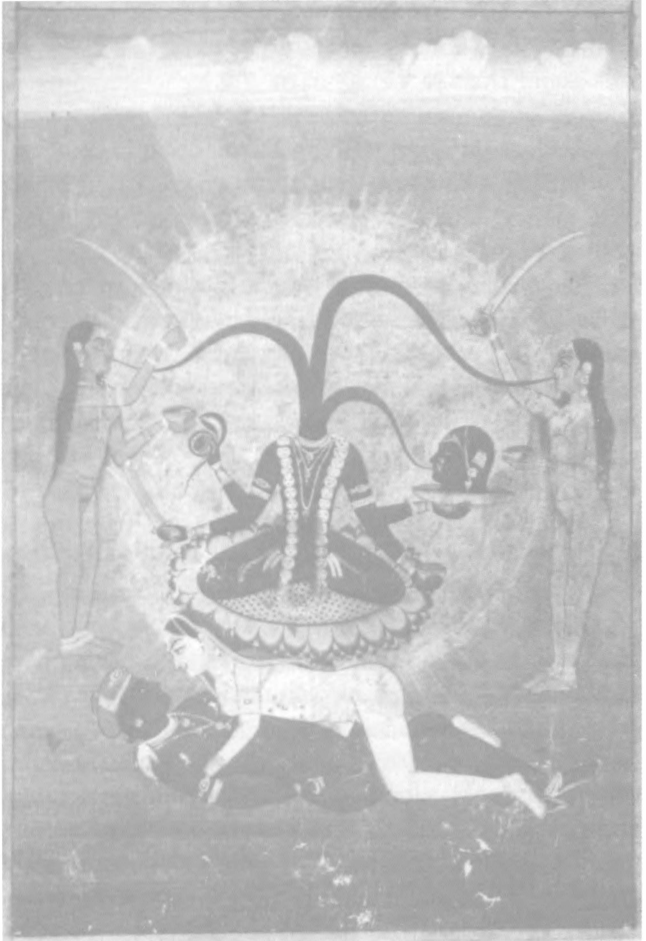
Akdeniz'de olduğu üzere, bazı toplumlarda yoğun kıskançlık normal ve meşru bir şey olarak teşvik edilir, hatta "tutku cinayeti"ne, yani *–çok renkli Latin hukukunda "kabahat alev alev yanarken" anlamına gelen in flagrante delicto* sırasında– suçüstü yakalanan bir partnerin öldürülmesine göz yumacak kadar. Margaret Mead'in ele aldığı Polinezya gibi diğer toplumlarda kıskançlık tuhaf ve görgüsüz bir davranış sayılır, yetişkinlerin duygulanımsal bir tepkisinden ziyade, çocukça bir nöbet olarak görülür ve desteklenmez.

İdeoloji olarak doğa

Modern aşk asileri ahlakçı olduklarından reform talep etmektedirler. Eğer reform olacaksa, insan doğasının ilgili gerçeklerine dayanmalıdır. İyi de, nedir bu gerçekler?

Aristoteles'te görülen, Aquinolu Aziz Tommaso tarafından Roma Katolik teolojisine aktarılan etkili bir ahlak sistemi Doğa'ya Tanrı'nın müşfik amaçlarını atfeder. "Gerçek" doğamızın ne ifade ettiğini anlayabilmek ve onu "sapkınlıklar"dan ayırt edebilmek için, doğanın amaçlarını yeteri kadar kavrayabileceğimizi varsayar. Doğal hukuk teorisinin savunucuları, erotik aşkın ve cinselliğin üremeye hizmet ettiği sürece yerli yerince doğal olduğu, yalnızca tekeşli evliliğin doğanın niyetiyle bağdaştığı ve eşcinsellik gibi diğer aşk ve cinsellik biçimlerinin gerçek doğamızı çarpıttığı hükmünü vermeye hazırdırlar. Doğa'ya gerçek aşkın rehberi anlamında yapılan göndermeler genellikle ikna edici bulunur, çünkü çoğu insan aşkı mülayim bir Doğa'nın sunduğu kıymetli bir armağan gibi görür. Ancak, doğanın cömertliğine dönük inanç, doğanın olsa olsa kayıtsız ve ekseriyetle aktif şekilde kötücülmüş gibi hareket ettiğini gösteren kanıtları görmezden gelir. Aslında, insan kurumları her zaman insan tutkularını engellemeye ya da düzenlemeye çalışmıştır. Ancak, aşkı korumayı amaçlayan alışkılar ve yasaklamalar oldukça değişiktir. Aşk kimya tarafından olduğu kadar ideoloji tarafından da idare edilmektedir (Resim 8).

Aşkın maruz kaldığı tutarsız önyargılar sözümona "cinsel devrim"den bu yana daha az sınırlayıcı olmaya başlamış, ancak umulduğu kadar değişmemiştir. Bu, en iyi, eşcinsel ilişkilerin yakın dönem popüler kültüründeki temsilinden anlaşılabilmektedir. Bu temsillerin çoğu, eşcinselliği bir zamanlar gay yaşam tarzına ahlaki bir ciddiyet –hem de bir parça cazibe– katan itaatsiz karakterinden soyutlamaktadır. Eşcinsellerin evlenme hakkına sahip olduğu o ayrıca-

Resim 8: Ne kadar ağırdır her sevgili çiftin sırtında ideolojinin ağırlığı.

lıklı yerlerde birçokları tekeşliliğe yeni bir gözle bakmaya başladıklarını itiraf etmektedirler. Eşcinsellik "normal" olduğu yerde artık erotik radikalizm meşalesini taşıyamaz. Bu meşale transseksüellik, biseksüellik ve çokaşklılığın hâlâ marjinal durumdaki savunucularına kalmıştır.

Destekçiler de, asiler de aşkın mutluluk ve sefalet kaynağı olarak insan hayatında merkezi bir rol oynadığı konusunda hemfikirdirler. Bu nedenle, bu "gerçekler"i asla tarafsızca değerlendiremeyeceğiz. Aynı şekilde, *doğru* normatif inançları keşfedemeyeceğiz, zira doğal seleksiyonun bize bahşettiği bazı duygulanımsal eğilimler birbiriyle çelişmektedir. Limerence yoğundur, kısadır ve özü gereği aldatıcıdır: bilincimizdeki içeriği bizi onun asla değişmeyeceğini düşünme hatasına sevk eder. Sevgi ve yakınlık bağları daha az yoğun olabilir, ancak sosyal hayat için vazgeçilmezdirler. Ve onu sevgi ve bağlılığa zemin sağlayan bir şey olarak görsek de, limerence ilk başta kurmamıza yardımcı olduğu şeyi genellikle mahveder. Aşkın trajik görünmesinin nedeni budur.

Bilime has o nesnelleştirici tavrı kuşanıp biraz geride durarak bu yanılsamanın ne mene bir şey olduğunu anlayabilirsiniz. Bunu başarınca, tekeşli mutlu evliliklerin yanı sıra, insan zevklerinin ve mizaçlarının çeşitliliğiyle bağdaşabilen daha nice farklı kombinasyon olabileceğini kabul etmemeniz için hiçbir sebep kalmayacaktır. Öyleyse, bazıları için, sıradışı deneyimlere dönük açıklığı sayesinde, bir ya da daha fazla hayat arkadaşına duyulan aşkın bir lanet yerine zenginlik olduğunu kabul etmemiz gerekir.

İnsan doğasına ilişkin geleneksel görüşlerde, doğru ve yanlış hakkındaki söylenceler ve varsayımlar gerçekte

neyin doğru olduğu konusundaki inançları kirletir. Bir söylence gerçeğe tosladığında, ideoloji bizi doğanın "tasarlamadığı" bir şeyle karşı karşıya kaldığımıza ikna eder. Bu yüzden, örneğin, aşk danışmanlığı endüstrisinin kerameti kendinden menkul şöhretleri *Homo sapiens*'in "doğası gereği" tekeşli ya da "bir nebze çokkarılı" bir tür olduğu yönündeki varsayımsal gerçeği peşinen kabul etme eğilimindedir. Ben bu satırları yazarken bile, yerel bir gazete, "insanın ömür boyunca sürmek üzere kendine eş seçen bir tür olarak yaratıldığını gösteren yeni bilimsel kanıtları" sunan yeni bir kitaba övgüler düzüyor. (Bu doğru olsaydı, bunu temcit pilavı gibi vaaz etmek kârlı olur muydu?) Bu, evrimsel psikologların durmadan anlatıp durdukları o hikâyeyle örtüşüyor. Ancak, bunun doğruluğundan kuşku duymak için giderek çoğalan bir yığın neden var.

Birincisi, dünyada mevcut kombinasyonların çeşitliliği, biyolojik, sosyolojik ve biyografik düzeyde, bireylerin doğasının çeşitliliğini yansıtır. Alternatif aşk anlayışlarını savunan ahlakçı asiler birkaç araştırma alanından ampirik destek devşirebilirler. Bunların hiçbiri su götürmez değildir: bilim mitten yanılmaz oluşuyla değil, yanılabilirliğinin farkında oluşuyla ayrılır. Ne var ki, yalnızca bilim hem kendini hem de halk inanışlarını düzeltebilir.

Örneğin, primatoloji içindeki en yakın primat akrabamız olan bonobolar arasında izlediğimiz ayrım gözetmeyen cinsel ilişki, uyumlu bir sosyal hayatın yıkım nedeni değil, temelidir. Önüne gelenle cinsel ilişki kuran erkeklerin tersine, "nazlı" ve seçici olmaktan uzak dişi atalarımızın tekeşli gibonlardan ziyade bonobolar gibi davranmış olması daha olasıdır. Bu konuda, en azından anatomiden

alınmış şaşırtıcı çıkarımlar çok şey ifade etmektedir: insan penisinin başka türlerde görülmeyen mantarsı biçimi, bir partnerin vajinasından başka erkeklerin henüz bıraktığı meniyi dışarı çıkarma işlevi gören bir adaptasyona işaret ediyor olabilir.

"Çift-dışında biriyle çiftleşmeler"in sıklığı konusunda yapılan araştırmalar, kadınların regl dönemlerinin doğurganlık evresinde düzenli eşleri olmayan erkeklerle cinsel ilişki kurma olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Buradan, bilinçdışı bir düzeyde, dişilerin evli olmak istemedikleri erkeklerin genlerini çocukları için temin etme eğiliminde olabilecekleri anlaşılmaktadır. Tekeşlilik kuralı modern Batı toplumlarındaki yalnızca birkaç resmi kayıtta kusur sayılırken, her yerde "kuralı çiğnemenin ona uymaktan daha çok yüceltilmesi"nde şaşılacak bir şey yoktur.

Olasılık kanıtları

Ayrıca, "olasılık kanıtları" sunan çarpıcı antropolojik veriler de mevcuttur: aşk, erkek rekabeti ve üreme konusundaki geleneksel beklentilerimiz insan doğası hakkında sabit gerçekleri yansıtıyorsa, imkânsız düzenlemelerdir bunlar. Buna verilebilecek örneklerden biri, Çin'in güneybatısında yaşayan, evliliği tanımayan anasoylu etnik bir azınlık olan Mosuolardır. Evlilik yerine, bir kızın kadınlığa geçişini gösteren bir törenden sonra, ona bir yatak odası tahsis edilir; onunla yatmak isteyen erkekler kapısını çalar. Kız her gece aynı ya da farklı erkekleri buyur edebilir.

Erkek ve kız kardeşleri çocuklarını büyütmesine yardım ederler; bu yolla, erkekler genlerini kendi babalıkları yoluyla değil, kız kardeşleri aracılığıyla çoğaltırlar, böylece, şiddetli erkek rekabeti içeren biyolojik güdüyü savuştururlar.

Düzenleme olasılığına bir başka örnek olarak "çoklu babalık" uygulamasının görüldüğü bazı Amazon kabileleri gösterilebilir. Bu sistemde, bir kadının birçok cinsel partneri olabilir ve bütün sevgililerinin çocuğunun özelliklerine katkıda bulunduğuna inanılır. Hepsi de baba rolünü kabul ederler, dolayısıyla, çocuğun birden çok babası olur. Ne kadar çok baba sperm katkısında bulunursa, çocuğun o kadar çok erdem ve güce sahip olacağına inanılır. Böylesi düzenlemeler bağlamında rekabetten ziyade işbirliği vardır ve kıskançlık en aza indirgenmiş ya da ortadan kalkmıştır.

Her iki örnek de bir erkeğin genlerini çoğaltmaya gösterdiği ilgiyi vurgulayan tipik evrimsel-psikolojik hikâyenin öncülüyle uyum içindedir. Aynı zamanda, varılan bildik sonuçların –yani, erkeklerin rastgele cinsel ilişki kurma konusunda rahat davranmasının, kadınların ise onları "korumak" isteyen erkeklerden titizlikle korunmasının gerekliliği– neden aynı önermeden hareket etmediği de gösterilir.

Bizim toplumumuzda, kıskançlığın, bir partnerin ilgisinin kaybolmasının yol açtığı kaybetme korkusuna verilen normal ve haklı bir tepki olduğuna peşinen inanılır. Başkalarını dışlayan özel ilginin kayboluşu sevginin kayboluşuna yorulur. Kıskançlık inançları, duygulanımları ve davranışları etkileyebilir. Bu yüzden, kıskançlık belirtileri arasında şüpheci davranışlar, üzüntü ve öfke gibi duygula-

nımlar, saldırgan tavırlar ya da partnerle rakip arasındaki haberleşmeyi bozmak amaçlı –gözetim ve ısrarlı sorgulama gibi– manevralar görülebilir.

Kıskançlığın bu belirtileri arasında, yalnızca üzüntü gibi "duygulanımsal" olanların aşkla olumlu anlamda ilintili olduğu görülmüştür. Kıskançlığın duygulanımsal belirtileri daha uzun (yedi yıl ve ötesi) evlilik süreleriyle ilintilendirilmiştir; mütecaviz gözetim ve saldırgan davranış ise yöneltildikleri kişiler için hiç de cazip değildir. Tahmin edilebileceği gibi, bunlar aşkı korumaktan çok aşındırmaya yarar.

Bu hususların kendilerini çatırdayan evlilikleri tamir etmeye adamış devasa bir endüstrinin üyelerine bir şey ifade etmesi mümkün değildir. Tekeşçiliği savunan görüşler, kısmen, cinsel ve duygulanımsal bağlanma ayrıcalığının güven verdiği ve böylece partnerlerin kaygı seviyesini düşürdüğü fikrine yaslanır. Ancak, güven her zaman aldatıcıdır, hayatta olduğu gibi aşkta da; ayrıca, bu sav bazı soruları akla getiriyor. Zira, başka bir aşk ilişkisinin başlangıcı var olanın bitişiyle aynı kefeye konmasa, kaygı duymak için daha az sebep olurdu. Limerence'in geçici doğasını olduğu kadar cazibenin olumsallığını da kabul edenler sevgiliyi korumak adına yalan söylemeye daha az teşnedir. Tekeşçi sadakat kavramını "ya geleneklerin rehaveti ya da (...) hayal gücünün yoksunluğu" olarak görmek gerektiği konusunda ısrar eden Oscar Wilde kadar ileri gitmeden, "diğerlerini dışlamayan" bir sadakat kavramının tutarsız olmadığını kabul edebiliriz. Sadakati dar anlamıyla dışlayıcı ve özel bir mülkiyet olarak yorumlayan bir anlayış yerine, aldatılmaya karşı daha iyi bir yöntem olabilir bu.

Tekeşliliğin çok yaygın olmamasına karşın, tekeşçiliğin egemen ideoloji olduğu bir toplumda yaşıyoruz. Örneğin, şöhret kültüründe neredeyse hiç kimse bu kurala uymaz, ancak her biri iç gıcıklayıcı bir skandal olarak sunulur. Sevgili okur, belki sen de bu duruma elinden geldiğince uymayı seçmişsindir. Öyleyse, taahhüdünü güçlendirmek –ve mütecaviz ayartmaları bertaraf etmek– için yakında kullanıma girebilecek ilaçları bekleyebilirsin. İşte, o zaman, her sözcük ve jestte ima edilen kural ve alışkılardan faydalanabileceksin. O dünyada herkes aşk oyununun girift kurallarını bilir.

Sözcükler ve jestler uzun gelenek tarafından şifrelenmişse, stokta senaryolar da mevcuttur. Herkes ne umması gerektiğini bilir. Ya da, herhangi bir yaşam şeklinin cazibesine değil de insan beklentilerinin çeşitliliğine hayranlık duyan, sayıları giderek artan insanlar safına katılmayı tercih edebilirsin. O zaman, ilişkini söz konusu kişilerin bireysel mizaçlarına, huylarına ya da eğilimlerine göre ayarlamaya çalışabilirsin. Bu seçimi yaparsan, aşina olduğun kurallar hükmünü yitirecektir.

Beklentiler, gerekirse, söz konusu taraflarca ortaya konulacak kesin kuralların da desteğiyle, ortak anlayış temelinde oluşturulacaktır. Tamamen ortadan kaldırılamamış olan dirençli paradigma senaryolarının kalıntılarınca zehirlenmiş beklentilere karşı uyanık olmak zorunda kalacaksınız. Yeni bir şey yaratmaya girişmek heyecanlı bir serüven demektir, ancak bu da sistematik yanlış anlamalara teşnedir ve meşakkatli bir gözden geçirmeyi zorunlu kılar.

Eğer ikinci seçenekte karar kılarsanız, kendinizi yeni bir sevgililer ütopyasının muştulayıcısı olarak görebilirsiniz. Size kesinlikle bunun daha önce denendiğini, başarısızlıkla sonuçlandığını ve artık işe yaramayacağını söyleyeceklerdir. Ancak, hem kimya hem de bilgisayar laboratuvarlarında beyin işlevlerine müdahale edilebilen bir çağda işler farklı olabilir. Geleneksel akıl bize –dünyayı değiştirmekten ziyade– kendimizi değiştirmeyi nasihat eder; ancak, daha yakın zamanlara kadar her ikisi konusunda da yapabileceklerimiz çok sınırlıydı. Olsa olsa, toplumun kurallarına uymak için kendimizi güçlendirebiliriz ya da, fazla başarı şansı olmadan, bu kuralları daha az baskıcı hale getirmek için mücadele edebiliriz. Cinsel devrim lakırdılarına karşın, günümüzde mülkiyetçi aşk ideolojisi gücünden pek bir şey kaybetmemiştir, ancak, belli ilişki türlerini kolaylaştırmak için bireysel eğilimlerinizi değiştirebilmek olasılığının eli kulağındadır. Tanrı'nın ya da Doğa'nın *Homo sapiens*'i tekeşli ya da çokeşli veya heteroseksüel olarak yarattığını varsaymaktansa, cinsel kimliklerinizi seçmekte geçmişte hiç olmadığı kadar özgür olabilirsiniz.

Özgür toplumlarda, bu, büyük ölçüde, dar anlamıyla söylenirse eğer, erotik partnerin cinsiyetini seçmek biçiminde yorumlanan cinsel yönelimle sağlanmıştır. Şu ana kadar iki ülkede (Avustralya ve Almanya) bir seçenek daha mümkündür, bu sayede bireyler cinsiyetlerini belirleyebilmektedirler: erkek, kadın ya da ikisi de değil. Kaba bir idari sınıflandırmadan hareketle, bu, kişinin kimliğini ve tercihlerini farklı boyutlarda belirlemesini içerecek şekilde genişletilebilir. Bu boyutlardan biri, dişilik ve erilliğin aşırı

uçlarındaki süreklilik, bizatihi cinsiyet kategorisinin reddi ve bu ikisi arasındaki her kertenin işin içine dahil edildiği yaklaşımdır. Diğerleri arasında, tercih edilen cinsel bağlantı, sevme tarzları ya da ilişki kipleri yer alır. Bu tercihler yapıldığında, denemek, öğrenmek, hatta kendinizi istediğiniz şekilde değiştirmek için kimya gibi farklı yöntemleri kullanmak mümkün hale gelebilir.

En iyi ihtimalle, olasılıkların farklı boyutlarda böylesine genişlemesi, cinsellik, aşk ve bağ kiplerinin serpilip büyümesine yol açacaktır – aşkın çokkültürlülüğüyle uyumlu politik bir çerçevede var olmaları koşuluyla. Ancak, en kötü ihtimalle, bir çeşitlilik cennetinde değil, herkesin neyin politik olarak uygun görüldüğüne ilişkin keyfi bir algılamayla belirlenen bir dizi sınırlı arzunun öznel tatmini için programlandığı bir kâbusta, bir "cesur yeni dünya"da –bir başka deyişle, günümüz dünyasında– bulabiliriz kendimizi.

Neden bir kâbustan bahsediyoruz? "Cesur yeni dünya" teknolojisi çok geçmeden ütopya denkleminin her iki tarafında da –hem arzularımızı hem de onları tatmin etmenin araçlarını tasarlamak üzere– düzeneğini kurmuş olabilir. Bu yolla, tatmin edilmiş arzuların oranı en yüksek seviyeye çıkacaktır. Bu, her dileğin gerçekleştiği bir Alaaddin dünyası değildir, zira geriye arzulanacak hiçbir şey bırakmayan bir dünya kasvetli bir dünyadır. Bir ütopyada bile arzu olmalıdır. Ancak, şeyler cinsel ilişkinin tamamına erdirilmesinin verdiği hazzı artırmada güç bela heyecan sağlıyorsa, arzuların tatmini için ideal bir oran tasarlanabilir. Böylesi bir dünyada ortaya çıkan sonuçlar şu anda cazip olduğunu düşündüğümüz şekliyle çeşitli ve özgür değilse ne olmuş yani?

Böylesi soruları yanıtlamaya çalışmak felsefe çalılığının içinde kaybolup gitmek demektir. Arzuları tatmin yollarıyla eşleştirmek bizi müreffeh bir insan doğasına götürmeye yetmez. Ütopyanın tasarımı kaçınılmaz olarak hayal gücümüz tarafından, hayal gücümüzse değerlerimiz tarafından sınırlanır. Birçok değerimizin doğruluğu kanıtlanamayan önyargılardan ibaret olduğunu hatırlasak bile, bir ütopya kurarken onlardan tamamıyla kurtulamayız. Amacımız sakinlerinin ütopyayı var olabilecekler arasındaki en iyi dünya olarak görmelerini sağlamak olsa da, ona dar görüşlü değerlerimizin çarpıttığı bir perspektiften bakmak zorunda kalırız.

Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sı neden bir distopyadır? O dünyanın özellikle rahatsız edici yanı, katı sınıflar oluşturan sınırlı sayıda bir dizi insan olma yöntemi sunmasıdır. Şüphesiz, şu anda içinde yaşadığımız dünyada seçimlerimiz büyük oranda seçmediğimiz bir genom, tesadüf eseri içine doğduğumuz tarihsel koşullar ve söz hakkımızın olmadığı yetiştiriliş tarzımızın acayiplikleri tarafından sınırlanmaktadır. Gene de, insan olmanın sınırsız sayıda yolu olduğu fikrine sıkı sıkıya sarılırız. Benzersiz genomunuz sizi sayısız şekillerde belirleyen bir yığın etkiden yalnızca bir tanesidir. Olası deneyimlerin çokluğu bizzat doğanın bize bahşettiği bir armağan gibi gözükebilir ve bunu yadsımak ahmaklık olur.

Yaşam biçimlerinin çeşitliliği hem bireysel etmenler bağlamında hem de dünyayı bir bütün olarak görmenin verdiği etraflı perspektiften dolayı caziptir. Çevrebilimciler çeşitliliğin değerini vurgular. Etik ve pragmatik etkenler söz konusudur: bitki türlerini kaybedersek, daha adını bile

duymadığımız hastalıkların olası tedavi şansını da kaybederiz. Ancak, çeşitliliğe sırf kendi adına da değer veririz. Canlılar dünyasının yaşama biçimlerinin afallatıcı boyutuna kafa yormak huşu vericidir. Neden ilişkilerdeki çeşitlilik aynı şekilde güzel bir şey olarak görülmesin ki? Gene de, pratikte herkesi ve her ilişkiyi birkaç kategoriden bir ya da ikisine yerleştiririz: hetero, homo, bi; bekar, evli, sözlü ya da "sadece arkadaş". Neden böyle olmalı?

İşte, size hem sınırlı kategorilerle düşünme eğilimimizi açıklayabilecek hem de kişisel olarak bu hataya düşmemizi engelleyebilecek bir hipotez. İnsanları ve ilişkileri kategorilere ayırmak bireysel deneyimlerin karmakarışık nüanslarını ayıklamamızı sağlar ve bize kendimiz ve başkaları hakkında –sanki davranışlarımız mantıklı ve anlaşılabilirmiş gibi– konuşma olanağı verir. Böylelikle, daha kolayca *tahminde bulunabilir*, *açıklayabilir*, *genelleyebilir* ve *dedikodu* yapabiliriz (Buna kısaca TAGD diyelim). Bir stereotip yararlı bir kısaltmadır. Ne var ki, her birimiz TAGD yaparken kullandığımız ortak lügatçenin kendi özel dünyamıza ancak kısmen uyduğunu biliriz.

İnsanların diğer kısmı hakkındaki düşüncelerimizin ne kadarı TAGD yaparken kullandığımız kısaltmalara ihtiyaç duyar? Sevgililerimizi oldukları gibi görmek istiyorsak, onları o eski kategorileştirmenin ötesine geçen bir yolla anlamaya çabalamalıyız. Bir kez daha, aşkı çok yoğun bir estetik değerlendirme biçimi olarak görmek işe yarayabilir. Bir sanat yapıtına yaklaşırken onu ilk önce belli bir tür, dönem ya da tarz açısından sınıflandırmaktan kaçınamayız. Bunun ardından, belli ayrıntıların bitimsiz inceliklerine dalarsınız; bunlar o yapıtı biricik kılan şeylerdir ve hali-

hazırda adları konulmasa da onları algılayıp beğenebiliriz. Bu tavır aşkın hedefi için de uygundur.

Sosyal çevremiz ideolojik stereotiplerin tek kaynağı değildir. Yalnızca sevgililer arasındaki ilişki değil, her insan ilişkisi kural koyma gücüne sahip beklentiler oluşturur. Yabancılar arasında bile verilen bir sözün tutulması beklenir. Normlar, aşk genelgeçer ideoloji olarak anlaşıldığında, aşktan kaynaklanabilir. Bu, Kipnis'in bir çiftin yapmaması gereken şeylere dair çıkardığı uzun listenin kaynağıdır. Bu, koşullar ve nitelikler barındıran aşk hakkındaki standart gerçekleri içine almış, epey satır arası ayrıntısı yüklü zımni bir sözleşmeyi oluşturur.

Aşkın kuralcı boyutu Champagne Kontesi'nin hoşuna giderdi. Ama biz ondan kaçabilir miyiz? İdeoloji olmadan yaşayabilir miyiz? Elbette, hayır, ancak belki onun potansiyel keskinliğini azaltabiliriz. Bize genlerimiz ve kimyamız tarafından ne bahşedilmiş olursa olsun, içinde yaşadığımız dünyayı büyük ölçüde hem ne bildiğimiz, hem de neye değer verdiğimiz konusunda *söylediğimiz* şeyler oluşturur. Sözcükler dünyalarımızı yönetir. Bazen aşkın verdiği esrimeler bizi bütün kural ve alışkıların ötesine taşırmış gibi gözükür. Efsaneler ve tarih aşkın yıktığı krallıklar ve darmaduman ettiği hayatlarla doludur. Ancak, aşk ne zaman o kuralların, evlilik ve aile gibi kurumların boyunduruğuna girdiyse, baskının geri tepmesi en az aşkın kendisi kadar zalim olabilmiştir. Aşk, tarih boyunca, suçtan daha şiddetli bir şekilde cezalandırılmıştır.

Günümüzde, ortalama insanın, dünyanın belli bir ölçüde bireysel özgürlüğün ve onu hayata geçirebilmek için gereken boş vaktin tadını çıkarmayı umduğu bazı bölgele-

rinde gerçek anlamda çoğulcu bir toplumu kısmen izleme olasılığımız vardır. Böylesi bir toplumda sosyal normların özgürlük marjı cömert olabilir – tuhaf mizaçlı insanlara bile daha anlamlı ve tatmin edici bir hayat yaşama olanağı tanınabilir. Böylesi bir toplumda, çokaşklı ilişki biçimlerinin tanınması aslında serbestçe kurulan ve sürdürülen ve başarı şansı daha yüksek tekeşli ilişkilere de yol açabilir.

O çok sayıdaki tatmin edici yaşam biçimine ilişkin farklı görüşler insanlar için neyin mümkün olduğuna ilişkin gerçeklere dayanmalıdır. Bir toplum olarak minik adımlarla ilerleriz, kendimizi bir oyuğa sığdırırız, oyuğu da kendimize göre ayarlarız. Ancak, teknoloji hem dış çevremizde hem de doğamızda köklü değişiklikler yapmaya yarayacak araçları sağladığında, her iki tarafta da hiçbir şey belirlenmemiş bir haldeyken, her şeyi aynı anda seçmemiz gerekir. Bu olasılık baş döndürücüdür. O noktaya henüz varmadık ancak en azından hayatımızdaki deneyimlerin yaşanmaya değer olduğunu kabul edebiliriz. Bu deneyimler ancak toplum kurallarının o çok çeşitli yaşam ve aşk biçimlerine saygı duyması halinde kazanılabilir.

Daha çok uzak olmayan bir geçmişte, kölelik Tanrı ve ahlak tarafından uygun görülüyordu. Daha yakın zamanlarda, gerçek kadınlık kavramı, hiçbir soruya yer bırakmayacak şekilde, normal bir kadının doğası gereği zayıf, mantıksız, entelektüel açıdan yetersiz ve itaatkâr olması gerektiği fikrini içermekteydi – hatta şimdi bile birçok yerde öyledir. Bu tavırlar bir zamanlar genelgeçer gerçek sayılan ve şimdilerde kesinkes saçma bulunarak reddedilen bir yığın şey tarafından desteklenmekteydi.

Günün birinde tekeşliliğe de aynı gözle bakacak mıyız? Bizden sonraki nesiller geriye dönüp bu ideolojiye acımasız ve ilkel bir önyargı olarak bakacaklardır. Eşi benzeri olmayan ilişkiler bireysel kişilikler üzerine kurulacaktır. Sevgi ilişkileri limerence yanılsamasının ilham verdiği kurallara tabi olamaz. Ve Blake'in sözünü ettiği o ileriki çağ gelecektir, aşk, o tatlı aşk artık bir suç sayılmadığında.

Yararlanılan Kaynaklar

I. Bölüm: Muammalar

Robot aşkı için bkz. David Levy, *Sex and Love with Robots* (Harper Collins, 2007); ayrıca, Spike Jonze'nin filmi *Her* (2013).

Edward Albee'nin oyunu, *The Goat, or Who is Sylvia?* Overlook Press tarafından yayımlanmıştır (2003).

Troy Jollimore'un *Love's Vision* (Princeton University Press, 2011) aşkın sevgiliyi apaçık şekilde görmek anlamına geldiğini savunur.

'Limerence' kavramı Dorothy Tennov tarafından *Love and Limerence: The Experience of Being in Love*'da sunulmuştur (Stein and Day, 1979).

Hint perspektifini gösteren bölümün kaynağı: Swami Madhavananda, *Brihadaranyaka Upanishad* (1950). Çevrimiçi şu bağlantıdan erişilebilir: <https://archive.org/details/Brihadaranyaka.Upanishad.Shankara.Bhashya.by.Swami.Madhavananda>.

Ahlaki paniğin çocukların cinselliği üzerindeki yıkıcı sonuçları için bkz. Judith Levine, *Harmful to Minors: The Perils of Protecting Children from Sex* (University of Minnesota Press, 2002).

II. Bölüm: Perspektifler

Hem *Symposion* hem de *Phaidros* hem basılı halde hem de internette kolayca erişilebilecek kitaplardır.

Kullanışlı ve güvenilir bir baskı olan *Complete Dialogues* John Cooper ve Doug Hutchinson tarafından yayına hazırlanmıştır (Hackett, 1997).

Aşk ve değişmiş bilinç arasındaki benzerlikler için bkz. V. Bölüm'deki ikinci ve beşinci kaynaklar.

"Saçmalık"ın tanımı Harry Frankfurt'un *On Bullshit* (Princeton University Press, 2005) başlıklı kitabında yer almaktadır.

Placebo etkisi için bkz. Anne Harrington (yay. haz.), *The Placebo Effect: An Interdisciplinary Exploration*'da yer alan makaleler (Harvard University Press, 1999).

D. H. Lawrence'ın cinsellik hakkındaki görüşleri felsefi açıdan geliştirilmiş değildir, ancak fallusun "kutsallığı" hakkında *obiter dicta* (fikir düzeyinde, yorum) olarak, özellikle *Lady Chatterley's Lover*'da (Collins, 2013) yer almaktadır. [Türkçesi: *Lady Chatterley'in Sevgilisi*, çev.: Akşit Göktürk, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.]

III. Bölüm: Arzu

Çiftlerin yapamayacağı şeylerin listesi, Laura Kipnis, *Against Love: A Polemic*'ten (Vintage, 2003) alınmıştır.

'Marksizm' hakkında bkz. Alain de Botton, *On Love* (Grove Press, 1993). [Türkçesi: *Aşk Üzerine*, çev.: Ahu Antmen, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.]

"Hoşlanma" ve "isteme" arasındaki ayrımlar ve sinirsel temelleri hakkında bkz. Kent Berridge vd., 'Dissecting Components

of Reward: "Liking", "Wanting", and Learning', in *Current Opinion in Pharmacology*, 9(1) (2009): 65-73. Çevrimiçi şu bağlantıdan da erişilebilir: <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2756052/pdf/nihms127036.pdf>.

Champagne'ın hükmü hakkında bkz. Stendhal, *On Love* (Penguin Classics, 1975).

Evliliğin ayrıcalıkları hakkında bkz. 'Rights and Responsibilities of Marriages in the United States', <http://en.wikipedia.org/wiki/Rights_and_responsibilities_of_marriages_-in_the_United_States>.

IV. Bölüm: Gerçeklerler

Alıntılanan dizeler W. B. Yeats'in ilk olarak *The Green Helmet and Other Poems*, (Macmillan, 1910) ve *Michael Robartes and the Dancer*'daki (Cuala, 1921) şiirlerinden alınmıştır.

Aktarım hakkında bkz. Sigmund Freud, 'Observations on Transference Love', *Standard Edition of the Complete Psychological Works*, c. 12 (Hogarth Press, 1915) içinde.

Peter Carey'nin öyküsü 'The Chance', *Collected Stories* (University of Queensland Press, 1994) adlı öykü kitabında yer almaktadır.

Cyrano ve Roxane, Edmond Rostand'ın kitabı *Cyrano de Bergerac: Translated and Adapted for the Modern Stage by Anthony Burgess*'ta (Applause Theatre Books, 1985) yer alırlar. [Türkçesi: *Cyrano de Bergerac*, çev.: Sabri Esat Siyavuşgil, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.] Metinde yer alan muamma ilk olarak Sue Campbell'ın 'Love and Intentionality: Roxane's Choice' adlı metninde ele alınmıştır, Roger Lamb (yay. haz.), *Love Analyzed* (Westview, 1997) içinde.

Bağış olarak aşk hakkında bkz. Harry Frankfurt, *The Reasons of Love* (Princeton University Press, 2004). Frankfurt, aşkın doğasını daha geniş bir çerçevede, nasıl yaşamalıyız ve neye önem vermeliyiz sorularının bir parçası olarak ele alır.

Yalnızca aşinalık hoşlanma hissine yol açabilir: Robert B. Zajonc, 'Feeling and Thinking: Closing the Debate over the Independence of Affect', Joseph P. Forgas (yay. haz.), *Feeling and Thinking: The Role of Affect in Social Cognition* (Cambridge University Press, 2000) içinde.

David Velleman'ın sözünü ettiği aşk nesnesini belirleme stratejisi 'Love as a Moral Emotion'da yer almaktadır, *Ethics*, 109 (2009): 338-74.

Tarihsellik hakkında bkz. Niko Kolodny, 'Love as Valuing a Relationship', *Philosophical Review*, 112 (2003): 135-89; Robert Kraut, 'Love de Re', *Midwest Studies in Philosophy*, 10 (1986): 413-30; ve Amélie Rorty, 'The Historicity of Psychological Attitudes: Love Is Not Love which Alters Not When It Alteration Finds', kendi hazırladığı *Mind in Action: Essays in the Philosophy of Mind* (Beacon Press, 1988) içinde.

Sanatsal yargıların nedenleri hakkında: Arnold Isenberg, 'Critical Communication', *Philosophical Review*, 54 (1949): 330-44.

Yanılsamaların çiftler üzerindeki yararlı etkileri hakkında bkz. Sandra Murray, John Holmes ve Dale Griffin, 'The Self-Fulfilling Nature of Positive Illusions in Romantic Relationships: Love is not Blind, but Prescient', *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (1996): 1155-80.

Ensestten kaçınmak hakkında bkz. Edward Westermarck, *The History of Human Marriage* (Macmillan, 1922); Debra Liebermanand Donald Symons, 'Sexual Attraction and Childhood

Association: A Chinese Brief for Edward Westermarck (Review)', *Quarterly Review of Biology*, 73 (1998): 463-7. Antik Mısır ve İran'daki kardeş evlilikleri hakkında bkz. Paul John Frandsen, *Incestuous and Close-Kin Marriage in Ancient Egypt and Persia: An Examination of the Evidence* (Museum Tusculanum Press, 2009).

Nesneleştirme hakkında bkz. Ann Cahill, *Overcoming Objectification: A Carnal Ethics* (Routledge, 2010).

V. Bölüm: Bilim

Aşk biliminin mükemmel bir genel anlatımı Robin Dunbar'ın *The Science of Love and Betrayal*'ında (Faber and Faber, 2012) yer alır.

Sevgililerin ve annelerin beyinleri hakkında bkz. Andreas Bartels ve Semir Zeki, 'The Neural Basis of Romantic Love', *Neuroreport*, 11 (2000): 3829-34; A. Bartels ve S. Zeki, 'The Neural Correlates of Maternal and Romantic Love', *Neuroimage*, 21 (2004): 1155-66. Aşk tipolojilerinin botanize edilmesi hakkında bkz. John Alan Lee, *The Colours of Love* (New Press, 1973); Robert J. Sternberg, 'Construct Validation of a Triangular Love Scale', *European Journal of Social Psychology*, 27 (1997): 313-35; Robert J. Sternberg, 'What's Your Love Story?', *Psychology Today* (1 Temmuz 2000).

Bağlanma hakkında bkz. John Bowlby, *Attachment and Loss* (Basic Books, 1969-80); ayrıca Cindy Hazen ve Philip Shaver, 'Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process', *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (1987): 511-24. Paradigma senaryoları benim *The Rationality of Emotion* (MIT Press, 1987) adlı çalışmamda yer almaktadır.

Üç erotik aşk tipi hakkında bkz. Helen Fisher, *Why We Love: The Nature and Chemistry of Romantic Love* (Henry Holt, 2004).

Beyin taramalarının yanılabilirliği hakkında bkz. Ingfei Chen, 'Hidden Depths: Brain Science is Drowning in Uncertainty', *New Scientist*, 2939 (17 Ekim 2013).

Beyindeki duygulanım ve acı devreleri hakkında bkz. Jaak Panksepp, 'Neurologizing the Psychology of Affects: How Appraisal-Based Constructivism and Basic Emotion Theory Can Co-exist', *Perspectives on Psychological Science*, 2 (2007): 281-96.

Dağ ve kır farelerinin hikâyesi için bkz. Miranda M. Lim vd., 'Enhanced Partner Preference in a Promiscuous Species by Manipulating the Expression of a Single Gene', *Nature*, 429 (2004): 754-7.

Boşanmalardaki en yoğun dönemler için bkz. http://alternativedivorcedirectory.co.uk/divorce-statistics-current-trends-and-myths-2013/>.

Önceden var olan önyargıları meşrulaştırmak üzere beyinde oluşan farklılıklarla ilgili araştırmalar için bkz. Carol Tavris, *The Mismeasure of Woman* (Touchstone, 1992), ve Cordelia Fine, *Delusions of Gender: How Our Minds, Society, and Neurosexism Create Difference* (Norton, 2011).

Kıskançlık ve standart (evrimsel psikoloji) öyküsü hakkında bkz. Christine R. Harris, 'A Review of Sex Differences in Sexual Jealousy', *Personality and Social Psychology Review*, 7 (2003): 102-28.

Arthur Schopenhauer'in cinsellik hakkındaki kötümser düşünceleri onun başyapıtı olan *The World as Will and Representation*'da bulunabilir. Bu yapıtın ilk cildi R. B. Haldane ve J. Kemp'in çevirisiyle (7. Baskı, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.,

1909) Project Gutenberg'de e-kitap olarak da mevcuttur. [Türkçesi: İsteme ve Tasarım Olarak Dünya, çev.: Levent Özşar, Biblos Kitabevi, Bursa, 2013.] <http://www.gutenberg.org/files/38427/38427-pdf.pdf>.

VI. Bölüm: Ütopya

George Saunders'ın öyküsü 'Escape from Spiderhead' *Tenth of December: Stories* (Random House, 2013) adlı kitabında yer almaktadır.

Gerçek hayatta aşk duygusunu teşvik etmek ya da baskılamak amacıyla ilaç kullanımının yarattığı etik ikilemler hakkında bkz. Brian Earp vd., 'If I Could Just Stop Loving You: Anti-Love Biotechnology and the Ethics of a Chemical Break-up', *The American Journal of Bioethics*, 13 (2013): 3-17.

Limerence'in neredeyse evrensel yönü hakkında bkz. William R. Jankowiak ve Edward F. Fischer, 'A Cross-Cultural Perspective on Romantic Love', *Ethnology*, 31 (1992): 149-55.

Romantik aşkın Ortaçağ'a ait bir keşif olduğu görüşü İsviçreli düşünür Denis de Rougemont tarafından *Passion and Society*'de (Faber, 1940) ele alınmıştır.

G. B. Shaw'ın ilk olarak 1908'de sahnelenen *Getting Married* adlı oyununa e-kitap olarak ulaşılabilir. <http://www.gutenberg.org/ebooks/5604>. Bu kitap aynı zamanda Nelson ve Hamilton çiftiyle ilgili alıntının kaynağıdır.

Polinezya'daki cinsel kurallar birçok tartışmaya yol açmıştır, ancak bu tartışmalar, muhtemelen, Margaret Mead'in *Coming of Age in Samoa*'da (Morrow, 1928) konuyu ele aldığı şekliyle, görüştüğü kişilerin Hıristiyanlığı seçmeleri ve ona yanlış bilgi verdiklerini iddia etmelerinden önce de vardı.

Çoklu babalık hikâyesi Stephen Beckerman ve Paul Valentine (yay. haz.), *Cultures of Multiple Fathers: The Theory and Practice of Partible Paternity in Lowland South America*'da (University Press of Florida, 2002) işlenmiştir.

Mosuo kabilesinin bir üyesi hikâyesini Erche Namu Yang ve Christine Mathieu, *Leaving Mother Lake: A Girlhood at the Edge of the World*'te (Little Brown, 2007) anlatmıştır.

Homo sapiens'in "doğal tekeşliliği"ne karşı kanıtlar için bkz. R. Robin Baker ve Mark A. Bellis, *Human Sperm Competition: Copulation, Masturbation and Infidelity* (Chapman Hall, 1995); ayrıca Christopher Ryan ve Cacilda Jethá, *Sex at Dawn: The Prehistoric Origins of Modern Sexuality* (Harper, 2010).

Oscar Wilde'dan alınan nükte Lord Henry Wotton tarafından *The Picture of Dorian Gray*'de yapılmıştır. [Türkçesi: *Dorian Gray'in Portresi*, çev.: Nihal Yeğinobalı, Can Yayınları, İstanbul, 2016.]

Evliliğe yöneltilen güçlü bir lezbiyen-feminist eleştiri için bkz. Claudia Card, 'Against Marriage and Motherhood', *Hypatia*, 11 (1996): 1-23.

Bonobo maymunlarının davranışları için bkz. Frans de Waal, 'Bonobo Sex and Society: The Behavior of a Close Relative Challenges Assumptions about Male Supremacy in Human Evolution', *Scientific American* (Mart 1995): 82-8. [Yazarın Türkçe'de bulunabilecek kitabı: *Bonobo ve Ateist*, çev.: Aslı Biçen, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.]

Kevin Warwick ve 'siborg projesi' hakkında bkz. <http://en.wikipedia.org/wiki/Kevin_Warwick>.

Çokaşklı bir yaşam tarzını benimsemek isteyenler için iki bilgilendirici ve yararlı kitap: Dossie Easton ve Janet W. Har-

dy, *The Ethical Slut: A Practical Guide to Polyamory, Open Relationships and Other Adventures* (2. Baskı, Celestial Arts, 2009) ve Deborah Anapol, *Polyamory for the 21st Century: Love and Intimacy with Multiple Partners* (Rowman and Littlefield, 2010). Diğer taraftan, yakın zamanlarda Sue Johnson'ın *Love Sense: The Revolutionary New Science of Romantic Relationships* (Little Brown, 2013) adlı yapıtı bir tekeşlilik bildirgesidir; kitap, nefes kesici bir şekilde, diğer aşk sistemlerini dışlayarak bağlanma üzerine odaklanır ve "insanların bir ömür boyu sürmek üzere eş bulduğunu (...) gösteren yeni bilimsel kanıtlar"dan söz eder.

Kıskançlığın farklı belirtilerinin (duygulanımsal ve davranışsal) farklı etkilerine ilişkin kanıtlar şurada bulunabilir: Susan M. Pfeiffer ve Paul T. P. Wong, 'Multidimensional Jealousy', *Journal of Social and Personal Relationships*, 6 (1989): 189-96.

Öte okuma

Aşka felsefi bir perspektiften yaklaşan bazı kitaplar aşağıdaki gibidir:

Antolojiler ve derlemeler

Robert C. Solomon ve Kathleen Higgins (yay. haz.), *The Philosophy of (Erotic) Love* (University of Kansas Press, 1991) klasik metinlerden alıntılar ve günümüz felsefecilerinden makaleler içermektedir. Roger Lamb'in (yay. haz.), *Love Analyzed*'ı (Westview, 1996) aşkın nesneleri ve kıskançlık sorunu gibi konuları içeren, güncül bir denemeler toplamıdır. Kapsamlı bir kaynak olan *Oxford Handbook of Philosophy of Love*, Christopher Grau ve Aaron Smuts tarafından yayına hazırlanmıştır ve yakında Oxford University Press tarafından basılacaktır.

Tek yazarlı kitaplar

Irving Singer, *The Nature of Love*, 3 cilt (MIT Press, 2009), aşkın tarihsel ve felsefi açıdan nefes kesici bir anlatımını sunar. Yazarın *Philosophy of Love: A Partial Summing-Up* (MIT Press,

2009) adlı yapıtı ise kısa, günlük dille yazılmış ve daha kolay anlaşılabilir bir kitaptır.

Robert C. Solomon'un *About Love: Reinventing Romance for our Times* (Hackett, 2006) adlı yapıtı birliktelik olarak aşka mantıklı ve gerçekçi bir açıdan yaklaşır. Kitap tekeşliliği onun gerektirdiği yoğun çabaya değen bir şey olarak sunar.

Aaron Ben-Ze'ev ve Ruhama Goussinsky'nin *In the Name of Love: Romantic Ideology and its Victims*'i (Oxford University Press, 2008), öldürdükleri kadınlara hâlâ ölmeyen bir aşk duyduğunu söyleyen erkeklerin yürek parçalayıcı tanıklıklarını da içeren, "aşk adına" işlenmiş suçların büyüleyici bir anlatımını sunar.

Aşk ideolojilerinin kültürel açıdan göreliliği hakkında bkz. Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love, and Eroticism in Modern Societies* (Polity Press, 1992); Eva Illouz, *Why Love Hurts* (Polity, 2012); Eric Berkowitz, *Sex and Punishment: Four Thousand Years of Judging Desire* (Counterpoint, 2012); Kyle Harper, *From Shame to Sin: The Christian Transformation of Sexual Morality in Late Antiquity* (Harvard University Press, 2013).

Aşkın feminist eleştirisi hakkında iki büyük klasik:

Mary Wollstonecraft, *A Vindication of the Rights of Women* (1792) (Empire Books, 2013); aynı zamanda ücretsiz bir Kindle e-kitabı da mevcuttur; ve Simone de Beauvoir, *The Second Sex*, İngilizce çeviri: H. M. Parshley (Jonathan Cape, 1953). Kısa ve özlü bir tarihsel perspektif için ayrıca bu kitabın çıktığı seride yer alan, Elizabeth Walters'ın *Feminism: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2005) adlı kitabına bakınız. [Türkçesi: *Feminizm*, çev.: Hakan Gür, "Kültür Kitaplığı", Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.] "Feminizmin

ikinci dalgası" yaklaşımı Shulamith Firestone'un *The Dialectic of Sex* (Macmillan, 1970) adlı kitabında bulunabilir.

Web siteleri

Geniş bir aşk şiiri derlemesi şu adreste bulunabilir: <www.e-lovepoems.com/>. Ayrıca Poetry Foundation'ın sayfasına da bakabilirsiniz <www.poetryfoundation.org/love-poems>.

Dan Simon'ın değişime karşı tepkisizlik ve seçici algı deneyleri konusunda bkz. <http://www.theinvisiblegorilla.com> ve <www.youtube.com/watch?v=38XO7ac9eSs>.

Aaron Ben-Ze'ev'in *Psychology Today*'deki blogu ufuk açıcı birçok fikirle doludur <www.psychologytoday.com/blog/in-the-name-love>.

Marcia Baczynski'nin web sitesi 'Successful Non Monogamy'ye şu bağlantıdan ulaşabilirsiniz: <www.successfulnonmonogamy.com>.

Showcase televizyon şirketinin reality programı *Polyamory: Married and Dating* American Showcase'de yayındadır; web sitenin adresi: <www.sho.com/sho/polyamory-married-and-dating/home>.

Tekeşli olmayan bireylere bilgi ve destek sunan web siteleri birçok ülkede mevcuttur. Birleşik Krallık'ta bkz. <www.polyamory.org.uk>.

ABD'de bkz. <http://lovemore.com>.

Toronto, Kanada'da, Polyamory Toronto <www.meetup.com/PolyamoryToronto> iftiharla 800'den fazla üyesi olduğunu bildirmektedir. Çok aşklılık üzerine bir BBC4 belgeseli olan *I Love You and You and You – The End of Monogamy* YouTube'da izlenebilir: <www.youtube.com/watch?v=ci6t5jGR_Zo>.

KÜLTÜR KİTAPLIĞI

1- **SOKRATES**, Louis-André Dorion, Mart 2005
2- **NAPOLÉON**, Thierry Lentz, Mart 2005
3- **BİLİM-KURGU**, Jacques Baudou, Mart 2005
4- **ANADOLU UYGARLIKLARI**, Marc Desti, Nisan 2005
5- **PSİKANALİZ**, Daniel Lagache, Nisan 2005
6- **SOSYAL BİLİMLER**, Dominique Desjeux, Nisan 2005
7- **HİTİTLER**, Isabelle Klock-Fontanille, Mayıs 2005
8- **SOSYAL PSİKOLOJİ**, Jean Maisonneuve, Mayıs 2005
9- **YUNAN MİTOLOJİSİ**, Pierre Grimal, Mayıs 2005
10- **EMPRESYONİZM**, Marina Ferretti Bocquillon, Haziran 2005
11- **MEZHEPLER**, Nathalie Luca, Haziran 2005
12- **ŞARABIN TARİHİ**, Jean-François Gautier, Haziran 2005
13- **FELSEFE AKIMLARI**, Dominique Folscheid, Temmuz 2005
14- **JEAN-PAUL SARTRE**, Annie Cohen-Solal, Temmuz 2005
15- **HAÇLILAR**, Cécile Morrisson, Temmuz 2005
16- **İNGİLİZ EDEBİYATI**, Jean Raimond, Ağustos 2005
17- **ÜNİVERSİTELERİN TARİHİ**, C. Charle & J. Verger, Ağustos 2005
18- **CAZ**, Lucien Malson & Christian Bellest, Ağustos 2005
19- **TAPINAK ŞÖVALYELERİ**, Régine Pernoud, Eylül 2005
20- **ÇAĞDAŞ SANAT**, Anne Cauquelin, Eylül 2005
21- **BİLİM TARİHİ**, Pascal Acot, Eylül 2005
22- **DİNLER**, Paul Poupard, Ekim 2005
23- **ANTROPOLOJİ**, Marc Augé & Jean-Paul Colleyn, Ekim 2005
24- **KAPİTALİZM**, Claude Jessua, Ekim 2005
25- **BLUES**, Gérard Herzhaft, Kasım 2005
26- **NIETZSCHE**, Jean Granier, Kasım 2005
27- **JEOPOLİTİK**, Alexandre Defay, Kasım 2005
28- **RUS EDEBİYATI**, Jean Bonamour, Mart 2006
29- **BİLİM FELSEFESİ**, Dominique Lecourt, Mart 2006
30- **BUDACILIK**, Henri Arvon, Mart 2006
31- **BABİL**, Béatrice André-Salvini, Nisan 2006
32- **FANTASTİK EDEBİYAT**, Jean-Luc Steinmetz, Nisan 2006
33- **ANKSİYETE VE KAYGI**, André Le Gall, Nisan 2006
34- **ÇOCUK PSİKOLOJİSİ**, Olivier Houdé, Mayıs 2006
35- **SCHOPENHAUER**, Edouard Sans, Mayıs 2006
36- **ANTİK MISIR**, Sophie Desplancques, Mayıs 2006
37- **VİKİNGLER**, Pierre Bauduin, Haziran 2006
38- **VAROLUŞÇULUK**, Jacques Colette, Haziran 2006
39- **SANAT TARİHİ**, Xavier Barral I Altet, Haziran 2006

40- **ROMA İMPARATORLUĞU**, Patrick Le Roux, Temmuz 2006
41- **KIERKEGAARD**, Olivier Cauly, Temmuz 2006
42- **ALMAN EDEBİYATI**, Jean-Louis Bandet, Temmuz 2006
43- **MAYALAR**, Paul Gendrop, Ağustos 2006
44- **MİMARLIK TARİHİ**, Gérard Monnier, Ağustos 2006
45- **DİYABET**, Jean & Charles Darnaud, Ağustos 2006
46- **AVRUPA BİRLİĞİ**, Jean-Luc Mathieu, Eylül 2006
47- **DİLBİLİM**, Jean Perrot, Eylül 2006
48- **AZTEKLER**, Jacques Soustelle, Eylül 2006
49- **DADA VE GERÇEKÜSTÜCÜLÜK**, David Hopkins, Kasım 2006
50- **KÜRESELLEŞME**, Manfred B. Steger, Kasım 2006
51- **HAYVAN HAKLARI**, David DeGrazia, Kasım 2006
52- **HIRİSTİYANLIK**, Linda Woodhead, Aralık 2006
53- **GAZETECİLİK**, Ian Hargreaves, Aralık 2006
54- **EVRİM**, Brian & Deborah Charlesworth, Aralık 2006
55- **İSPANYA İÇ SAVAŞI**, Pierre Vilar, Ocak 2007
56- **YARATICILIK**, Michel-Louis Rouquette, Ocak 2007
57- **FELSEFENİN DOĞUŞU**, Giorgio Colli, Ocak 2007
58- **ANTİK FELSEFE**, Jean-Paul Dumont, Şubat 2007
59- **İNKALAR**, Henri Favre, Şubat 2007
60- **YAZIN KURAMI**, Jonathan Culler, Şubat 2007
61- **SOSYAL VE KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ**, Monaghan & Just, Nisan 2007
62- **SPINOZA**, Roger Scruton, Nisan 2007
63- **TANGO**, Remi Hess, Nisan 2007
64- **İTALYAN EDEBİYATI**, Christian Bec & François Livi, Mayıs 2007
65- **DARWIN VE DARWINCİLİK**, Patrick Tort, Mayıs 2007
66- **SİYONİZM**, Ilan Greilsammer, Mayıs 2007
67- **FOBİLER**, Paul Denis, Ağustos 2007
68- **KLASİK SANAT**, Mary Beard & John Henderson, Ağustos 2007
69- **PLATON VE AKADEMİA**, Jean Brun, Ağustos 2007
70- **HABERMAS**, James Gordon Finlayson, Eylül 2007
71- **FREUD**, Roland Jaccard, Eylül 2007
72- **KAFKA**, Ritchie Robertson, Eylül 2007
73- **FENOMENOLOJİ**, Jean-François Lyotard, Ekim 2007
74- **EROTİZM**, Roger Dadoun, Ekim 2007
75- **TARİH**, John H. Arnold, Ekim 2007
76- **HOMEROS**, Jacqueline de Romilly, Aralık 2007
77- **ARİSTOTELES VE LİSE**, Jean Brun, Aralık 2007
78- **ANARŞİZM**, Colin Ward, Aralık 2007
79- **BİZANS TARİHİ**, Jean-Claude Cheynet, Mart 2008
80- **BARTHES**, Jonathan Culler, Haziran 2008
81- **ŞİZOFRENİ**, Marc-Louis Bourgeois, Haziran 2008

82- **İSLAM**, Dominique Sourdel, Eylül 2008
83- **SANAT KURAMI**, Cynthia Freeland, Eylül 2008
84- **PLATON**, Jean-François Mattéi, Eylül 2008
85- **FEMİNİZM**, Margaret Walters, Ocak 2009
86- **DESCARTES**, Tom Sorell, Ocak 2009
87- **KELTLER**, Venceslas Kruta, Ocak 2009
88- **MAX WEBER**, Laurent Fleury, Temmuz 2009
89- **RETORİK**, Michel Meyer, Temmuz 2009
90- **DEVLET**, Renaud Denoix de Saint Marc, Temmuz 2009
91- **SALSA VE LATİN CAZ**, Isabelle Leymarie, Ocak 2010
92- **FOUCAULT**, Gary Gutting, Ocak 2010
93- **İNSAN HAKLARI**, Andrew Clapham, Ocak 2010
94- **POETİKA**, Michel Jarrety, Mayıs 2010
95- **RUS DEVRİMİ**, S. A. Smith, Mayıs 2010
96- **FOTOĞRAF**, Roger Bellone, Mayıs 2010
97- **GALILEO**, Georges Minois, Ağustos 2010
98- **EPİSTEMOLOJİ**, Hervé Barreau, Ağustos 2010
99- **KEYNES VE KEYNESÇİLİK**, Pierre Delfaud, Ağustos 2010
100- **HEGEL VE HEGELCİLİK**, Jean-François Kervégan, Mart 2011
101- **ERGEN DEPRESYONU**, Henri Chabrol, Mart 2011
102- **MODA**, Dominique Waquet & Marion Laporte, Mart 2011
103- **LOCKE**, John Dunn, Ağustos 2011
104- **KÜRESEL ISINMA**, Mark Maslin, Ağustos 2011
105- **BAROK**, Victor-Lucien Tapié, Ağustos 2011
106- **BHAGAVADGITA**, Anonim, Eylül 2011
107- **HİNDUİZM**, Korhan Kaya, Eylül 2011
108- **İKTİSAT**, Partha Dasgupta, Eylül 2011
109- **SHAKESPEARE**, Germaine Greer, Aralık 2011
110- **SENFONİ**, Rémi Jacobs, Aralık 2011
111- **HUKUK FELSEFESİ**, Michel Troper, Aralık 2011
112- **RAMAYANA**, Anonim, Ocak 2012
113- **DEMOKRASİ**, Bernard Crick, Mart 2012
114- **FRANKFURT OKULU**, Paul-Laurent Assoun, Mart 2012
115- **KİTABIN TARİHİ**, Albert Labarre, Mart 2012
116- **MİT**, Robert A. Segal, Haziran 2012
117- **MODERN ÇİN**, Rana Mitter, Haziran 2012
118- **DÜŞLER**, J. Allan Hobson, Haziran 2012
119- **RÖNESANS**, Jerry Brotton, Kasım 2012
120- **PARANOYA**, Sophie de Mijolla-Mellor, Kasım 2012
121- **KITA FELSEFESİ**, Simon Critchley, Kasım 2012
122- **İDEOLOJİ**, Michael Freeden, Aralık 2012
123- **RÖNESANS SANATI**, Geraldine A. Johnson, Aralık 2012

124- **SOĞUK SAVAŞ**, Robert J. McMahon, Mart 2013
125- **MARX**, Peter Singer, Mart 2013
126- **POSTYAPISALCILIK**, Catherine Belsey, Mart 2013
127- **YUNAN SANATI**, Jean-Jacques Maffre, Haziran 2013
128- **MATEMATİK**, Timothy Gowers, Haziran 2013
129- **PSİKİYATRİ TARİHİ**, Jacques Hochmann, Haziran 2013
130- **ORTAÇAĞ FELSEFESİ**, Alain de Libéra, Ağustos 2013
131- **TASARIM**, John Heskett, Ağustos 2013
132- **TRAJEDİ**, Adrian Poole, Ekim 2013
133- **MODERNİZM**, Christopher Butler, Ekim 2013
134- **KÜBİZM**, Pierre Cabanne, Kasım 2013
135- **SOSYALİZM**, Michael Newman, Kasım 2013
136- **JUNG**, Anthony Stevens, Ocak 2014
137- **KUANTUM**, John Polkinghorne, Ocak 2014
138- **FAŞİZM**, Kevin Passmore, Nisan 2014
139- **KAOS**, Leonard Smith, Nisan 2014
140- **DERRIDA**, Simon Glendinning, Mayıs 2014
141- **MASONLUK**, Paul Naudon, Ağustos 2014
142- **ZEN**, Jean-Luc Toula-Breysse, Ağustos 2014
143- **BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI**, Michael Howard, Eylül 2014
144- **TIP TARİHİ**, William Bynum, Ekim 2014
145- **HEIDEGGER**, Michael Inwood, Ekim 2014
146- **KABALA**, Joseph Dan, Mart 2015
147- **İNSAN EVRİMİ**, Bernard Wood, Nisan 2015
148- **DÜNYA MÜZİĞİ**, Philip V. Bohlman, Nisan 2015
149- **SOYUT SANAT**, Alain Bonfand, Haziran 2015
150- **FRANSIZ DEVRİMİ**, William Doyle, Haziran 2015
151- **İMPARATORLUK**, Stephen Howe, Temmuz 2015
152- **GANDHİ**, Robert Deliège, Temmuz 2015
153- **ZEKÂ**, Ian J. Deary, Eylül 2015
154- **ANTİK FELSEFE**, Julia Annas, Eylül 2015
155- **ELEMENTLER**, Philip Ball, Ekim 2015
156- **PARİS'İN TARİHİ**, Yvan Combeau, Ekim 2015
157- **KARTACA**, Maria Giulia Amadasi Guzzo, Aralık 2015
158- **HOBBES**, Richard Tuck, Aralık 2015
159- **ABD TARİHİ**, Réne Rémond, Mart 2016
160- **CADILIK**, Malcolm Gaskill, Mart 2016
161- **SOSYOLOJİ**, Steve Bruce, Nisan 2016
162- **WITTGENSTEIN**, A. C. Grayling, Nisan 2016
163- **FİLM**, Michael Wood, Nisan 2016
164- **KUŞKUCULUK**, Carlos Lévy, Ağustos 2016
165- **TARİHÖNCESİ**, Chris Gosden, Ağustos 2016

166- **1871 KOMÜNÜ**, Jacques Rougerie, Ekim 2016
167- **MANTIK**, Graham Priest, Şubat 2017
168- **GEZEGENLER**, David A. Rothery, Şubat 2017
169- **MACHIAVELLI**, Quentin Skinner, Haziran 2017
170- **ARAPLARIN TARİHİ**, Dominique Sourdel, Haziran 2017
171- **ANTİSEMİTİZM**, Pierre-André Taguieff, Eylül 2017
172- **BEAT KUŞAĞI**, David Sterritt, Eylül 2017
173- **PSİKANALİZİN TARİHİ**, Roger Perron, Aralık 2017
174- **HİNDUİZM**, Kim Knott, Aralık 2017
175- **ETİK**, Simon Blackburn, Aralık 2017
176- **LAİKLİK**, Guy Haarscher, Şubat 2018
177- **KOMEDYA**, Matthew Bevis, Ekim 2018
178- **MODERN DRAM SANATI**, Kirsten E. Shepherd-Barr, Ekim 2018
179- **SİYASET FELSEFESİ**, David Miller, Ekim 2018
180- **GASTRONOMİ**, Jean Vitaux, Ağustos 2019

AŞK

RONALD DE SOUSA

Türkçesi: FAHRİ ÖZ

BİRÇOK FARKLI AŞK BİÇİMİ OLDUĞU BİLİNSE DE, ÖZELLİKLE EROTİK AŞK HAYATIN EN ÖDÜLLENDİRİCİ, YÜCELTİCİ DENEYİMİ OLARAK TÜM BİR SANAT TARİHİ BOYUNCA ÖVÜLMÜŞTÜR. BUNUNLA BİRLİKTE, EN ALÇALTICI ENTRİKALARDAN EN KANLI CİNAYETLERE DEK BİRÇOK ÜRPERTİCİ OLAYIN AÇIKLAYICISI, HATTA MEŞRULAŞTIRICISI OLDUĞU DA BİLİNİR. BU TEMEL ÇIKIŞ NOKTASINDAN HAREKET EDEN ÇALIŞMA, BASİT OLMAKLA BİRLİKTE YANITLANMASI O ÖLÇÜDE ÇETİN KİMİ SORULARA ODAKLANIYOR: BİRİNİ NEDEN SEVERİZ? GÜZEL OLDUĞU İÇİN Mİ? ERDEMLERİ NEDENİYLE Mİ? ÖZGECİ BİR KARAKTERE Mİ SAHİPTİR AŞK YOKSA TÜMDEN BENCİL MİDİR? PEKİ, BİLİM BİZE NE SÖYLER BU KONUDA? NÖROLOJİDEN PSİKOLOJİYE DEK FARKLI UZMANLIK SAHALARININ ÖZGÜN AŞK TANIMLARI VAR MIDIR? KISACA, ELİNİZDEKİ ÇALIŞMA AŞKA DAİR SÜRÜKLEYİCİ VE KAPSAMLI BİR SORUŞTURMA.

Kültür Kitaplığı: 181; Psikoloji: 15

D